

T.C. İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**ÇATIŞMA SONRASI KENTSEL YENİDEN YAPILANMADA
KÜLTÜR TEMELLİ YAKLAŞIM: KARABAĞ-ŞUŞA ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NAGİYEV RUFAT

2000001406

Anabilim Dalı: Mimarlık

Program: Şehircilik

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Ayşe GÖKŞİN

TEMMUZ 2023

T.C. İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ÇATIŞMA SONRASI KENTSEL YENİDEN YAPILANMADA
KÜLTÜR TEMELLİ YAKLAŞIM: KARABAĞ-ŞUŞA ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NAGİYEV RUFAT

2000001406

Anabilim Dalı: Mimarlık

Program: Şehircilik

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Ayşe GÖKŞİN

Jüri Üyeleri: Prof. Dr. Evrim ÖZKAN

Doç. Dr. Feride Pınar ARABACIOĞLU

TEMMUZ 2023

ÖNSÖZ

Tez çalışmam süresince bilgi ve deneyimleri ile bana yol gösteren, rehberlik eden; beni cesaretlendiren danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Ayşe Gökşin'e emeği, desteği ve ilgisi için en içten teşekkürlerimi sunarım. Öneri ve eleştirileriyle bu çalışmayı zenginleştiren değerli jüri üyeleri Prof. Dr. Evrim Özkan ve Doç. Dr. Feride Pınar Arabacıoğlu'na teşekkürü bir borç bilirim.

Hayatın tüm alanında olduğu gibi yüksek lisans sürecinde de yanımda olan, sevgisiyle bana güç veren annem Agayeva Raziye'ye, maddi ve manevi desteyini her zaman hissettiğim babam Nagıyev Nazim'e, beni her koşulda motive eden ablam Nagıyeva Esmer'e, abim Nagıyev Hikmet'e ve bana varlıklarıyla huzur veren yiğenlerim Safure ve Ebru'ya destekleri için çok teşekkür ederim.

Beni her zaman destekleyen ve dinleyen arkadaşım Ramil'e, tez çalışmama küçük bir katkı sağlamak adına değerli zamanını ayıran Elşen'e ve kısa zamanda tanışsam da bana güvenen ve destekleyen Feride'ye teşekkür ederim.

Temmuz 2023

Nagıyev Rufat

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
KISALTMALAR	iv
TABLO LİSTESİ	vii
ŞEKİL LİSTESİ	viii
KISA ÖZET	ix
ABSTRACT	xi
1. GİRİŞ	1
1.1 Çalışmanın Amacı	1
1.2 Çalışmanın Yöntemi	2
1.3 Çalışmanın Kapsamı.....	3
2. ÇATIŞMA SONRASI KENTSEL YENİDEN YAPILANMA	5
2.1. Çatışma, Kentler ve Kentkırım.....	7
2.2. Çatışma Sonrası Yeniden Yapılanma.....	10
2.3. Çatışma Sonrası Kentsel Yeniden Yapılanmada Uluslararası Yaklaşımlar	14
Afet Sonrası Kentsel Yeniden Yapılanmada Uluslararası Yaklaşımlar	15
2.3.1. Alan Temelli Yaklaşım.....	18
2.3.2. Kentsel İyileştirme Çerçevesi	19
2.3.3 Kültür Temelli Yaklaşım	21
2.4. Bölüm sonucu.....	23
3. ÇATIŞMA SONRASI KENTSEL YENİDEN YAPILANMADA KÜLTÜR TEMELLİ YAKLAŞIM	25
3.1. Çatışma sonrasında kültür ve yeniden yapılanma ilişkisi.....	25
3.2. CURE Çerçevesi Kapsamı ve İçeriği	27
3.2.1. Hasar, İhtiyaç Değerlendirmesi ve Kapsam Belirleme.....	28
3.2.2. Politika ve Strateji.....	32
3.2.3. Finansman.....	33
3.2.4. Uygulama.....	35
3.3. Kültür Temelli Yaklaşımın Uygulamaları.....	39
3.3.1 Mostar, Bosna-Hersek	39
3.3.2 Banda Aceh, Endonezya	43
3.3.3 Beyrut, Lübnan	48
3.4. Bölüm Sonucu	52

4. KARABAĞ-ŞUŞA KENTİNİN YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNİN CURE ÇERÇEVESİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ	57
4.1 Arka Plan: Karabağ Bölgesinde Çatışma ve Yeniden Yapılanma Süreci	57
4.2 Çalışma Alanının Tanıtılması: Şuşa Kenti	61
4.3 I ve II Dağlık Karabağ Savaşlarında Şuşa Kenti (1988-1993, 2020).....	64
4.4 Şuşa Kentinin Çatışma Sonrası Yeniden Yapılanma Süreci	67
4.4.1 Aşama 1: Güvenliğin Sağlanması (2020-2021).....	67
4.4.2 Aşama 2: Planlama Süreci (2021)	68
4.4.3 Aşama 3: Uygulama Süreci (2021-günümüz)	73
4.5. Bulguların CURE Çerçevesi Bağlamında Değerlendirilmesi	79
4.5.1 Hasar, İhtiyaç Değerlendirmesi ve Kapsam Belirleme.....	79
4.5.2. Politika ve Strateji.....	81
4.5.3. Finansman.....	81
4.5.4. Uygulama.....	82
5. SONUÇ.....	84
KAYNAKLAR	88

KISALTMALAR

UNESCO : United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
(Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)

CURE : Culture in City Reconstruction and Recovery
(Kentin Yeniden Yapılanması ve İyileştirilmesinde Kültür)

UN-HABITAT : The United Nations Human Settlements Programme
(Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı)

UNHCR : United Nations High Commissioner for Refugees
(Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği)

URF : Urban Recovery Framework
(Kentsel İyileştirme Çerçevesi)

PRDU : Post-war Reconstruction and Development Unit
(Savaş Sonrası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Birimi)

UN : United Nations
(Birleşmiş Milletler)

UCDP : Uppsala Conflict Data Program
(Uppsala Çatışma Verileri Programı)

ICOMOS : International Council on Monuments and Sites
(Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi)

ICCROM : International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property
(Kültürel Varlıkların Korunması ve Onarımı Araştırma Merkezi)

IMF : International Monetary Fund
(Uluslararası Para Fonu)

USWG : The Urban Settlements Working Group
(Kentsel Yerleşimler Çalışma Grubu)

HFA : Hyogo Framework for Action
(Hyogo Eylem Çerçevesi)

DALA : Damage and Loss Assessment
(Hasar ve Kayıp Değerlendirmesi)

PDNA : Post-Disaster Needs Assessment
(Afet Sonrası İhtiyaç Değerlendirmesi)

PCNA : Post-Conflict Needs Assessment

(Çatışma Sonrası İhtiyaç Değerlendirmesi)

WRC : World Reconstruction Conference

(Dünya Yeniden Yapılanma Konferansı)

RPBA : Recovery and Peacebuilding Assessments

(İyileşme ve Barış İnşası Değerlendirmeleri)

FCV : Fragility, Conflict, and Violence

(Kırılganlık, Çatışma ve Şiddet)

HUL : Historic Urban Landscape

(Tarihi Kentsel Peyzaj)

DRP : Disaster Recovery Plan

(Olağanüstü Durum Kurtarma Planı)

STK : Sivil Toplum Kuruluşu

IRCICA : Research Centre for Islamic History, Art and Culture

(İslam Tarihi, Sanatı ve Kültürü Araştırma Merkezi)

AKTC : Aga Khan Trust for Culture

(Aga Khan Kültür Vakfı)

WMF : World Monuments Fund

(Dünya Anıtlar Fonu)

BRR : Badan Rehabilitasi dan Rekonstruksi

(Badan Rehabilitasyon ve Yeniden Yapılanma Ajansı)

MDF : Multi-Donor Fund

(Çoklu Donör Fonu)

BCD : Beirut Central District

(Beyrut Merkez Bölgesi)

ANAMA : Azerbaijan Respublikasının Minatemizleme Agentliyi

(Azerbaycan Cumhuriyeti Mayıntemizleme Ajansı)

QDF : Garabağ Dirçeliş Fondu

(Karabağ Canlandırma Fonu)

AZMIU : Azerbaijan Memarlıg ve İnşaat Universiteti

(Azerbaycan Mimarlık ve İnşaat Üniversitesi)

BDLI : Bakı Dövlət Layihə İnsitutu

(Bakü Devlet Proje Enstitüsü)

ARXKOM : Azərbaycan Respublikası Dövlət Şəhərsalma və Arxitektura Komitəsi

(Azerbaycan Cumhuriyyeti Şehir planlama ve Mimarlık komitesi)

UCCN : UNESCO Creative Cities Network

(UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı)

ICESCO : Islamic World Educational, Scientific and Cultural Organization

(İslam Dünyası Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)



TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Afet sonrası kentsel yeniden yapılanmada uluslararası yaklaşımlar.....	15
Tablo 2: CURE Çerçevesinin içeriği tablosu.....	38
Tablo 3: Mostar kentinin CURE Çerçevesi tablosu üzerinden değerlendirilmesi.....	42
Tablo 4: Aceh kentinin CURE Çerçevesi tablosu üzerinden değerlendirilmesi.....	47
Tablo 5: Beyrut kentinin CURE Çerçevesi tablosu üzerinden değerlendirilmesi.....	51
Tablo 6: Örnek uygulamaların CURE Çerçevesi tablosu üzerinden değerlendirilmesi ..	56
Tablo 7: Şuşa kentinin CURE Çerçevesi tablosu üzerinden değerlendirilmesi.....	82



ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Karabağ bölgesinin konumu.....	59
Şekil 2: Karabağ bölgesinde yapılmış yeni yollar.....	60
Şekil 3: Zafer yolunun yapım aşaması.....	60
Şekil 4: Şuşa kenti konum haritası.....	62
Şekil 5: 1920 yılında gerçekleşen çatışma sonrası Şuşa kenti.....	63
Şekil 6: Şuşa kenti kuşbakışı.....	64
Şekil 7: Şuşa kenti 2022 yılında.....	66
Şekil 8: Şuşa kenti 2022 yılında.....	66
Şekil 9: Şuşa kenti 2022 yılında.....	66
Şekil 10: Şuşa kentinde belirli bir alanda bulunan mayın ve patlayıcılar.....	67
Şekil 11: Chapman Taylor şirketi tarafından yapılan alan analizi.....	70
Şekil 12: Chapman Taylor şirketi tarafından yapılan binalardaki hasar tespiti.....	74
Şekil 13: Chapman Taylor şirketi tarafından yapılan kültürel yapıların konumu.....	74
Şekil 14: Şuşa Kalesinin restorasyonu sonrası görünümü.....	76

Üniversite: T.C İstanbul Kültür Üniversitesi

Enstitüsü: Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı: Mimarlık

Programı: Şehircilik

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Ayşe GÖKŞİN

Tez Türü ve Tarihi: Yüksek Lisans – Temmuz 2023

KISA ÖZET

ÇATIŞMA SONRASI KENTSEL YENİDEN YAPILANMADA KÜLTÜR TEMELLİ YAKLAŞIM: KARABAĞ-ŞUŞA ÖRNEĞİ

Kentsel yeniden yapılanma uygulamaları kentlerin doğa ya da insan kaynaklı sebeplerle ağır şekilde tahribata uğramasının veya yıkılmasının ardından, eski durumuna döndürülmesine yönelik çalışmalardır. Afetlerin ve çatışmaların artması ve daha ciddi hal alması sonrası uluslararası kuruluşlar yeniden yapılanma yaklaşımlarını geliştirmek amacıyla bir araya gelmiştir. UNESCO, UN-Habitat (The United Nations Human Settlements Programme), Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar çalışmalara başlamış ve yol gösterici yaklaşımlar/çerçeveler belirlenmiştir. Bu alanda önemli bir uluslararası toplantı olarak kabul edilen Dünya Yeniden Yapılanma Konferansı'nın 2019 yılında düzenlenen oturumunda Alan Temelli Yaklaşım, Kentsel İyileştirme Çerçevesi ve Kültür Temelli Yaklaşım olmak üzere üç yaklaşımın kriz sonrası ortamlarda uygulanabilirliklerinin önemli olduğu kanısına varılmıştır. Kültür temelli yaklaşım, kriz sonrası ortamlara huzuru ve barışı getirirken yeniden yapılanmanın merkezine kültürü yerleştirmektedir. Dünya Bankasının da ortaklığıyla son yıllarda özellikle tarihi ve kültürel kentlerin yeniden yapılanmasında en çok uygulanan çerçeve olarak görülmektedir. 2018 yılında UNESCO ve Dünya Bankası, bu yaklaşımı detaylandıran Şehrin Yeniden İnşası ve İyileştirilmesinde Kültür Çerçevesi'ni (CURE - Culture in City Reconstruction and Recovery) geliştirmiştir. Kültür temelli yaklaşım, Mostar, Aceh ve Beyrut gibi çatışma sonrası yeniden yapılanma sürecinden geçmiş pek çok kentte uygulanmıştır.

Bu bağlamda tezde, I. Dağlık Karabağ Savaşı ve 2020 yılına kadar süren işgal sırasında hasar görmüş, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde yer alan Şuşa kentinin sürmekte

olan kentsel yeniden yapılanma süreci CURE Çerçevesi bağlamında incelenmiş ve değerlendirilmiştir. CURE Çerçevesi bağlamında Şuşa kentinin kentsel yeniden yapılanma süreci incelendiğinde, somut ve somut olmayan kültürel miras, yaratıcı ve kültürel endüstriler, kültür turizmi, tarihi konut stoğu ve arazi kaynakları, veri toplama ve analiz, düzenleyici mekanizmalar, finansman kaynaklarının belirlenmesi bileşenleri kapsamındaki uygulamalar başarılı olarak değerlendirilmiştir. Vizyon geliştirme ve planlama süreci tasarlama bileşenlerinde ise kısmen başarılı olduğu ortaya çıkmaktadır. Risk yönetiminde ise başarısız bir uygulama izlenmektedir. Şuşa kentindeki süreç, somut kültürel mirasa değer verilmesi ve restorasyonu doğrultusunda çalışmalar yapılması, bir kültür kenti olan Şuşa’da kültür turizminin geliştirilmesi, yeniden yapılanmada tarihi konut stoğuna önem verilmesi, arazide seçilmiş kişiler önderliğinde veri toplama ve analizlerin yapılması, planlama sürecinde planların farklı görüşlerin alınarak hazırlanması, yeniden yapılanmanın finanse edilebilmesi için fonların ve kurumların oluşturulması, yeniden yapılanmanın yönetilmesi için ekip oluşturulması başlıklarında olumlu olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, vizyon geliştirme aşamasına azınlık grubunun katılmaması, siyasi sebeplerden dolayı bir planlama sürecinin şimdilik tasarlanamaması, yeniden yapılanmanın merkezine toplumun koyulmaması ve bu doğrultuda sivil katılımın yapılmaması, oluşabilecek çatışmaların göz ardı edilmesi ve risk yönetiminin zayıflığı olumsuz ve iyileştirilmesi gereken noktalar olarak öne çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: çatışma sonrası kentsel yeniden yapılanma, kültür temelli yaklaşım, CURE Çerçevesi, Şuşa

University: T.C İstanbul Kültür University

Institute: Institute of Graduate Studies

Department: Architecture

Programme: Urbanism

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Zeynep Ayşe GÖKŞİN

Degree Awarded and Date: Master's Degree – July 2023

ABSTRACT

CULTURE-BASED APPROACH IN POST-CONFLICT URBAN RECONSTRUCTION: THE CASE OF KARABAKH-SHUSHA

Urban restructuring practices are the studies aimed at restoring cities to their former state after they have been heavily damaged or demolished due to natural or human-induced reasons. After the numbers and frequency of disasters and conflicts increased and became more serious, international organizations came together to develop approaches to guide restructuring processes. International organizations such as UNESCO, UN-Habitat, United Nations, and the World Bank started to work and develop guiding approaches/frameworks. In the 2019 session of the World Conference on Reconstruction, which is considered as an important international meeting in this field, it was concluded that the applicability of three approaches, namely Area-Based Approach, the Urban Recovery Framework and Culture-Based Approach, is important in post-crisis environments. Culture-based approach places culture at the center of restructuring while bringing peace and tranquility to post-crisis environments. With the partnership of the World Bank, it is seen as the most applied framework especially in the restructuring of historical and cultural cities in recent years. In 2018, UNESCO and the World Bank developed the CURE Framework (Culture in City Reconstruction and Recovery) detailing this approach. Culture-based approach has been applied in many cities that have undergone post-conflict reconstruction, such as Mostar, Aceh and Beirut.

In this context, in the thesis, the ongoing urban restructuring process of the city of Shusha in the Karabakh region of Azerbaijan, which was damaged during the First Nagorno-Karabakh War and the occupation that lasted until 2020, was examined and evaluated in the context of the CURE Framework. When urban restructuring process of Shusha is analyzed in the context of CURE Framework, the actions regarding

tangible and intangible cultural heritage, creative and cultural industries, cultural tourism, historical housing stock and land resources, data collection and analysis, regulatory mechanisms, determination of financing sources have been evaluated as successful. The process is assessed as partially successful in vision development and planning process design. Risk management is considered as unsuccessful.

The results of the analysis, the positive elements in the reconstruction process in the city are established as valuing the tangible cultural heritage and carrying out studies for its restoration, developing cultural tourism in Shusha, giving importance to the historical housing stock in the restructuring, data collection and analysis under the leadership of selected people on site, making the plans by taking different opinions, establishing funds and institutions to finance the restructuring, and forming a team to manage the process. However, the absence of minority groups in the vision development stage, the inability to design a planning process for political reasons, the failure to put the community at the center of the restructuring and the lack of public participation in this context, the ignorance of possible conflicts and the weakness of risk management have come to the fore as negative points that need improvement.

Keywords: post-conflict urban restructuring, culture based approach, CURE Framework, Shusha

1. GİRİŞ

Tarihte doğal afetlerden ve savaşlardan dolayı birçok kent büyük ölçekli yıkımlara uğramış ve yeniden inşa edilmiştir; ancak özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, kentlerin daha büyük ölçekli hasara uğraması ve yeniden inşa edilme ihtiyacının doğuşu, kentsel yeniden yapılanma yaklaşımlarının içeriğini değiştirmiştir. Önceki süreçte yalnızca kentin bir an önce iyileştirilmesi hedeflenirken modern yapılanma anlayışı ile birlikte yeniden inşa sürecinde kentteki tarihi dokunun özgünlüğü korunarak, mekansal değerleri ve kentlinin kentle olan ilişkisi dikkate alınarak, kentin yıkım öncesi haline getirilmesi ve kültürün bu sürece dahil edilmesi hedeflenmeye başlanmıştır.

Bu hedef doğrultusunda Dünya Bankası, BM-HABİTAT, UNESCO gibi uluslararası kuruluşlar sürece dahil olmuş ve farklı yaklaşımlar uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle son zamanlarda dünyanın farklı bölgelerinde oluşan çatışmalar sonucu uluslararası yaklaşımlar bölgeyi yeniden inşa etmekle kalmamış, bölgeye barışı ve uzlaşmayı kültür üzerinden getirmeyi de öncelik haline getirmiştir. Bununla birlikte modern yeniden yapılanma anlayışında yeniden inşa; söz konusu alanın haritalanması ve analiziyle, kentin fiziksel karakteri ve bu karakterle iç içe olan değerler ışığında yapılan bir müdahale biçimi haline gelmiştir. Bu açıdan yeniden yapılanma kavramının hızlı bir inşa çalışmasından bilimsel verilere dayanan daha geniş kapsamlı bir iyileştirme çalışmasına evirildiği söylenebilir.

1.1 Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı I. Dağlık Karabağ savaşı (1988-1993) ve II. Dağlık Karabağ savaşı (2020) sırasında hasar görmüş olan ve Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde yer alan Şuşa kentinin sürmekte olan kentsel yeniden yapılanma sürecinin incelenmesi ve değerlendirilmesidir.

Bu bağlamda çalışmanın araştırma soruları aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

- Çatışma nedeniyle hasar gören, yıkılan kentlerin yeniden yapılanmalarına yönelik uluslararası yaklaşımlar nelerdir?

- Uluslararası yeniden yapılanma yaklaşımlarından hangisi Şuşa kentinin yeniden yapılanmasının değerlendirilmesi için kullanılabilir?
- Bu yaklaşımın kapsamı, içeriği ve uygulaması nasıldır?
- Seçilen yaklaşım bağlamında Şuşa'nın kentsel yeniden yapılanma süreci nasıl değerlendirilebilir? Sürecin olumlu ve geliştirilebilir yönleri nelerdir?

Çalışma alanı olarak seçilen Şuşa kenti Azerbaycan'ın en eski yerleşim alanlarından biri olarak kabul edilmektedir. UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesinde yer alan bu kent tarih boyu tekrarlanan yeniden yapılanma süreçleri geçirmiştir. Azerbaycan'da kültürün başkenti olarak da tanımlanan Şuşa kenti 1988-1993 yılları arasında yaşanan I. Dağlık Karabağ savaşında ciddi hasarlar almıştır. 27 Eylül 2020 yılında Ermenistan ile oluşan çatışma sonrası başlayan II. Dağlık Karabağ savaşı aynı yıl içinde 8 Kasım tarihinde sona ermiş ve Karabağ bölgesi Ermenistan işgalinden kurtarılmıştır. 10 Kasım 2020 tarihinde imzalanan belge sonucunda Karabağ bölgesinde yeniden yapılanma süreci başlatılmıştır.

Tezde yapılan inceleme ve değerlendirme için uluslararası yaklaşımlar araştırılmış ve üç güncel yaklaşım belirlenmiştir. Sözü edilen üç yaklaşım içerisinde kültür temelli yaklaşım sunan CURE Çerçevesi'nin Şuşa kentinin kentsel yeniden yapılanma sürecinin değerlendirmesi için daha uygun olduğu belirlenmiştir. Bu belirlemenin birkaç nedeni bulunmaktadır:

- Şuşa kentinin çatışma sonrası yeniden yapılanma sürecinde olması,
- Şuşa kentinin Azerbaycan için önemli bir kültür kenti özelliği taşıması,
- Şuşa'nın tarihi kent olarak Dünya Mirası Geçici Listesinde yer alması,
- Azerbaycan'ın Dünya Bankası ve UNESCO ile olan ilişkileri ve iki kurumun yeniden yapılanma sürecindeki katkıları.

1.2 Çalışmanın Yöntemi

Araştırmada kullanılan yöntemler literatür tarama, örnek inceleme ve alan araştırmasıdır. Literatür tarama yöntemi ile kentsel yeniden yapılanmaya ilişkin, kavramsal ve kuramsal çalışmaların taranması ve değerlendirilmesi yapılmış, kentsel yeniden yapılanmaya ilişkin uluslararası yaklaşımlar incelenmiştir.

Seçilen CURE Çerçevesinin kapsam ve içeriği detaylı bir şekilde ele alınıp, bu yaklaşımın benimsendiği uygulamalar araştırılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda Mostar, Banda Aceh ve Beyrut kentleri seçilerek, bu kentlerdeki yeniden yapılanma

süreçleri CURE Çerçevesinin aşamaları ve bileşenleri bağlamında analiz edilmiştir. Bu üç kentin seçilme sebebi, tezin çalışma alanı olarak seçilen Karabağ-Şuşa kenti ile benzerliklere sahip olmalarıdır. Seçilen kentler Şuşa kentinde olduğu gibi çatışma sonrası bir yeniden yapılanma sürecinden geçmiştir. Ayrıca yeniden yapılanma süreçlerinde kültür temelli bir yaklaşım benimsenmiştir.

Alan araştırması kapsamında Şuşa kentinin yeniden yapılanması sürecinde rol alan kurum ve kuruluşlar belirlenmiş, sözü edilen kurum ve kuruluşların konu ile ilgili hazırladıkları ve kamu ile paylaşılan bilgi ve belgeler taranmıştır. Bu belgelerin arasından ilgili raporlar, planlar ve projeler incelenmiştir. Ulusal ve uluslararası görsel ve yazılı basın arşivleri taranmış, konu ile ilgili haberler derlenmiş ve incelenmiştir. Yeniden yapılandırmayı yöneten kurumlar, kent sakinleri, çatışma öncesi alanda aktif olarak çalışmış mimarlar ve ilgili kişilerle yarı yapılandırılmış beş görüşme gerçekleştirilmiştir. 17 Mayıs 2022 tarihinde Şuşa kenti ziyaret edilmiş, yerinde gözlem ve fotoğraflama yapılmıştır.

Yapılan araştırmalar sonucunda UNESCO ile irtibata geçmenin çalışma için yararlı olacağı düşünülmüş hem uluslararası hem de Azerbaycan'daki bürosuyla elektronik posta üzerinden irtibata geçilmiştir. Şuşa'daki kentsel yeniden yapılanma, planlama ve uygulamayla ilgili sorular yöneltilmiştir. Ancak iki bürodan da geri dönüş alınamamıştır.

Tezde, alan araştırması kapsamında yukarıda sözü edilen yöntemlerle elde edilen bilgilere dayanılarak Şuşa kentinin kentsel yeniden yapılanma süreci ilk kez akademik olarak ele alınarak aktarılmıştır. Daha sonra, kentin yeniden yapılanma süreci CURE Çerçevesi'nde ortaya konan içerik ve ön görüşler temel alınarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme, Çerçevenin dört ana başlığı olan hasar, ihtiyaç değerlendirmesi ve kapsam belirleme, politika ve strateji, finansman ve uygulama başlıkları altında ve 'başarılı', 'kısmen başarılı' ve 'başarısız' olmak üzere üç kategoride yapılmıştır. Uygulama olmayan başlıklar için bir değerlendirme yapılmamıştır.

1.3 Çalışmanın Kapsamı

Bu tez çalışması beş ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın Giriş bölümünde çalışmanın konusu ve kapsamı, çalışmanın amacı ve yöntemi ile içeriğine yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, tezin ana strüktürüne temel oluşturan çatışma sonrası kentsel yeniden yapılanma ele alınmaktadır. Çatışma, kentler ve kent-kırım başlıkları incelenmiş, çatışma ve savaş arasındaki farklı düşünceler ele alınmıştır. Tarih boyunca çatışmaların kentleri nasıl etkilediğine, kent-kırım kavramının tarihi ve anlamına değinilmiştir. Bölümün devamında çatışma sonrası kentsel yeniden yapılanma ele alınmış, özellikle II Dünya Savaşı sonrası kentsel yeniden yapılanma yaklaşımlarının değişimi ve gelişimi irdelenmiştir. “Recovery” ve “reconstruction” gibi kavramların arasındaki farklılıklara değinilmiş, çatışma sonrası yeniden yapılanmanın literatürlerdeki yaklaşımları ele alınmıştır. Devamında çatışma sonrası kentsel yeniden yapılanmada uluslararası yaklaşımlar incelenmiştir. II Dünya Savaşı sonrası UN-HABİTAT, UNESCO, UNHCR (United Nations High Commissioner for Refugees) ve Dünya Bankası gibi kuruluşların tarihi, ortak çalışmaları ve şu anda devam eden çalışmaları ele alınmıştır. Bölümün devamında üç yaklaşım incelenmiştir: Alan Temelli Yaklaşım (Area-Based Approach), Kentsel İyileştirme Temelli Yaklaşım (Urban Recovery Framework) ve Kültür Temelli Yaklaşım. Yaklaşımların içerikleri, özellikleri ve amaçlarına değinilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, tezin ana konusu olan çatışma sonrası kentsel yeniden yapılanmada kültür temelli yaklaşım incelenmiştir. İlk olarak çatışma sonrasında kültür ve yeniden yapılanma ilişkisi ele alınmıştır. Devamında CURE Çerçevesinin kapsamı, içeriği ve amacı ile aşamaları ve bileşenleri irdelenmiştir. Daha sonra üç örnek kentin (Mostar, Banda Aceh, Beyrut) çatışma sonrası yeniden yapılanma süreci, CURE Çerçevesinin aşamaları ve bileşenleri üzerinden analiz edilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, alan araştırması yer almaktadır. Öncelikle alan araştırmasının arka planını oluşturmak üzere Karabağ bölgesindeki çatışma ve yeniden yapılanma sürecine değinilmiş, sonrasında çalışma alanı olarak seçilen Şuşa kentine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. I. ve II. Dağlık Karabağ Savaşlarının kent üzerindeki etkisi ele alındıktan sonra Şuşa kentinin çatışma sonrası yeniden yapılanma süreci, güvenliğin sağlanması, planlama süreci ve uygulama aşamaları altında incelenmiştir. Alan araştırmasının son kısmında, araştırmanın bulguları CURE Çerçevesi bağlamında değerlendirilmiştir.

2. ÇATIŞMA SONRASI KENTSEL YENİDEN YAPILANMA

Kentler; çatışma, savaş, yangın, deprem gibi olağan dışı durumlarda geri dönülmez hasarlara uğramaktadır. Söz konusu büyük ölçekli hasarlar sonrasında, kentlerin yeniden yapılanması gerekmektedir.

Kumar'a göre yeniden yapılanmanın birbiriyle ilişkili üç unsuru vardır; restorasyon (fiziksel, sosyal ve kültürel yapıyı içeren), yapısal reform ve kurumsal yapı oluşumu. Benzer bir yaklaşım York Üniversitesi Savaş Sonrası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Birimi (PRDU Post-war Reconstruction and Development Unit) Direktörü Sultan Barakat tarafından da belirtilmiştir:

“Yeniden yapılanma yalnızca ekonomik ve sosyal kalkınmayı yeniden etkinleştirmek için değil, aynı zamanda şiddete dönüşmeyi önleyecek barışçıl bir ortam yaratmak için tasarlanmış entegre bir süreç içindeki bir dizi bütünsel faaliyetlerdir”. (Barakat, 2010)

Kent planlama literatüründe yeniden yapılanma kavramı kendi zamansallığı içinde farklı tanım, yaklaşım ve çözüm yollarıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Planlama kavramı daha çok uzun vadeli, kalkınma odaklı bir faaliyeti içerirken ‘yeniden yapılanma’ kendi içinde bir aciliyet duygusuna da işaret etmektedir. Birleşmiş Milletler yeniden yapılanma aşamasında bir savaş veya felaketten sonra acil durum ve iyileşme olmak üzere iki genel aşama vurgulamaktadır. Acil durum aşaması, etkilenen nüfus içindeki bireylerin öncelikle hayatta kalmasına yönelik çalışmalar ve altyapıyı kurtarma, kritik onarımları önceleyen dönemi oluştururken; iyileşme aşaması uzun soluklu ekonomik, psikolojik, sosyal, kültürel ve fiziksel yeniden inşa sürecini içerir (Mirisaee, 2015).

Kentlerin yeniden inşa uygulamaları incelendiğinde, ilk örneklerin doğal afet kaynaklı büyük ölçekteki hasarları gidermek için olduğu görülmektedir. Bu örneklerdeki yeniden inşa uygulamalarında kentteki yapılara veya kentin bütününe ait belgeleme kaynaklarının yok olması ve kentlerin önceki durumlarına ışık tutan veriler bulunamaması nedeniyle kentlerin özgünlüğü bozulmuştur.

1666 Büyük Londra Yangınında Orta çağ Londra'sının yapıli çevresinin 5/6'sı yanarak yok olmuştur. Mimar Christopher Wren kentin yeniden inşası için planlar hazırlamıştır. Binalarda kullanılan yapı malzemesinin değıştirilmesi, sokak genişliklerindeki artışlar, yolların ışınsallaştırılması ve ızgara plan tipi gibi kentin fiziksel mekanına ilişkin önerilerde bulunulmuşsa da ancak yapıların malzemesi değıştirilmiştir.

1755 Büyük Lizbon Depremi ve arkasından gelen diğeri doğal afetler silsilesiyle kentteki binaların 90%'ı yok olmuştur. Bunun üzerine Başbakan Marquis of Pombal, Lizbon'un yeniden inşası için plan hazırlanmasını istemiş ve Rossio ve Baixa'nın, kenti ızgara plan düzeniyle yeniden ele alan planı uygulanmıştır.

1812 Büyük Moskova Yangını nedeniyle kentteki yapıların 3/4'ü yok olmuştur. Kentin katedral ve kiliseleri tarihi değeri olması nedeniyle korunarak yeniden inşa edilse de mahallelerin ve yolların yeniden düzenlenmesi kentin silüetini değıştirmiştir. Bu açıdan yeniden inşa kent ölçeğinde değil yapı ölçeğinde uygulanmış, kentteki yeniden inşa genel görünümü değıştirdiği için orijinallik korunamamıştır.

1906 Büyük San Francisco Depremi ve beraberindeki yangın ile kent büyük ölçüde hasar görmüş; 28.000 bina ve 500 yapı adası yok olmuştur. Bunun üzerine yeniden inşa bir fırsat olarak değeriendirilerek kentsel dokuda bazı değışikliklere gidilmiştir. Kentteki boşlukların doldurularak yerleşme biçiminden vazgeçilmiş ve yapılaşmada ahşap malzeme kullanımı terk edilmiştir. Finans merkezleri, mimarlık ofisleri, basın-yayın birimleri vb. bazı sektörler önemli meydanlar ve kentsel açık alanlarda bir araya getirilerek kentsel odaklar yaratılmıştır.

1917'deki Büyük Selanik Yangını ile kentin tüm konut dokusu, finans kurumları, işyerleri, önemli kültürel ve dini yapılar neredeyse tamamen yok olmuştur. Büyük çaplı kayıp nedeniyle bu yapılara ilişkin arşivler de yok olmuş ve kent belgeleme olmadan, Fransız Mimar Ernest Hebrard'ın planı büyük ölçüde uygulanarak yeniden inşa edilmiştir. Hiyerarşik düzen içerisindeki geniş bulvarlar, yeni kentsel alanlar, adaparsel kullanımlarının yeniden düzenlemeleri gibi birçok değışikliğe gidilmiş ve kent yeniden inşa edilmiştir, böylelikle kentin geleneksel fiziksel karakteri kaybolmuştur.

1923 yılında Tokyo'daki Büyük Kantō Depremi nedeniyle kamu binaları, konutlar, yollar, yeşil alanlar dahil olmak üzere 33 milyon m2 alan yok olmuştur. Kentteki bu büyük ölçekli yıkımın maliyeti nedeniyle devlet mülk sahiplerinin arazilerinden % 10 pay alarak yapı parselleri yeniden düzenlemiş; yol, kaldırım, park ve sosyal-teknik

altyapı alanları gibi kamusal hizmetler amacıyla kenti ada-parcel bazında yeniden inşa etmiştir.

1939-1945 yılları arasında İkinci Dünya Savaşı ile, kentler modern çağda ilk kez insan kaynaklı olarak büyük ölçekli fiziksel hasara uğramıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı tahribat nedeniyle anıtsal yapıların yeniden inşası daha da önem kazanmıştır; zira bu yapılar kentlinin değer algısı ve kentin genel mekansal örüntüsü içerisinde kayda değer rollere sahiptir. Viyana St. Stephen Katedrali, Karlovac'taki St. Nicholas Kilisesi, Postdam Kent Sarayı, Berlin Katedrali, Dresden Kadınlar Kilisesi, Londra St. Paul Katedrali bu örnekler arasındadır.

Modern yeniden yapılanma anlayışında, kentlinin tarihi kentle olan bağının sağlıklı ve rasyonel bir biçimde yeniden kurulabilmesi içim disiplinler arası çalışmalar gerekmektedir ve yeniden inşa edilen kentlerin tarihi dokusunun özgünlüğünün korunması temel hedef olarak gösterilmekte olup; kentsel alanın orijinalliğin minimum müdahale ile korunmasına işaret edilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında büyük ölçekli fiziksel tahribata uğrayan ve yeniden inşa edilen kentlerde içinde Hamburg, Varşova ve Verona yer almaktadır. Savaşta Hamburg'un %50'si, Varşova tarihi kent merkezinin %80'i, Verona'nın ise %40'ı yıkılmış; ancak hızlı bir şekilde kentsel iyileştirme süreci başlamış ve kentler yıkım öncesindeki durumlarına birebir olarak benzerlikle yeniden inşa edilmişlerdir.

2.1. Çatışma, Kentler ve Kentkırım

Savaş kavramı Britannica sözlüğünde yaygın kullanımı itibariyle uzun sürede ve yoğunlukta devam eden, politik kutuplar arasındaki çatışma olarak tanımlanmaktadır. Ancak savaşın tanımı dünyada değişip dönüşen koşullar nedeniyle tarihin farklı dönemlerinde farklılık göstermektedir. Savaş politika üzerinden tanımlayan Clausewitz'e (2018) göre savaş, düşman olarak görülen tarafa istekleri şiddet kullanımıyla zorla kabul ettirme eylemi, Wright'a (1942) göre ise aynı türün farklı bireyleri arasında gerçekleşen şiddettir. Soğuk Savaş Dönemi ve sonrasında yaşanan süreçler daha çok devletler arası olma ve kitlesellik üzerinden gelişen savaş tanımını dönüştürmüş, asker-sivil ayrımının kalktığı, kimlik ve etnisite üzerinde temellenen ve farklı çatışma alanlarına çekilen bir tanıma doğru evrilmiştir.

1993 yılında kurulan Eski Yugoslavya Savaş Suçları mahkemesinde 'savaş' yerine 'silahlı çatışma' ifadesine yer verilmiştir. Mahkeme silahlı çatışmayı, devletler

arasında silahlı güce başvurulduğunda veya hükümet güçleri ile organize olmuş silahlı gruplar arasında süre giden silahlı çatışma halinde veya bir devletin içinde bulunan silahlı gruplar arasında çatışma meydana geldiğinde oluşan durum olarak tanımlamıştır. Bu alanda uzun zamandır çalışma yürüten ve literatürde önemli bir yeri olan Uppsala Çatışma Verileri Programı (UCDP-Uppsala Conflict Data Program) silahlı çatışmayı, çekişmeli uyumsuzluk nedeniyle iki taraf arasında, en az bir tarafın devlet olduğu, yaşanan silahlı kuvvet kullanımı nedeniyle yılda en az 25 ölümün yaşanması durumu olarak tanımlamaktadır.

Çatışma kavramı ise birbirine zıt fikirlerin ya da çıkarların çarpışmasıdır; bir kişinin kendi içinde veya birbiriyle uyuşmayan amaçlara sahip iki veya daha fazla kişinin, grubun ya da devletin arasında olabilir. (Berghof Vakfı, 2018)

İçinde hem yapıcı hem de yıkıcı unsurları taşıyan çatışma kavramı çoğunlukla kökende yatan eşitsiz ilişkilerden beslenmektedir. Savaş kavramı özü itibariyle şiddet ve silahlı kuvvet kullanma kapasitesine sahip devletler arasında gerçekleşen, daha büyük çaplı çatışmaları oluştururken, ‘çatışma’ kavramı hem toplumsal bir olgu olması hem de kentsel mekan gibi karmaşık bir yapılanmada kendine daha çok yer bulması ve duruma göre içinde şiddet unsurlarını barındırması nedeniyle daha geniş bir çerçeveye oturmaktadır. Yani savaşın yokluğunda çatışma vardır ve çoğu zaman sonrasında da devam eder (Turan, 2016).

Kentler tarih boyunca uygarlıkların var oldukları, yaşamlarını sürdürdükleri ve yok oldukları mekanlar olmuş, savaş ve çatışmaların da doğrudan ya da dolaylı etkilerine maruz kalmışlardır. “Tarihi Boyunca Kent” kitabında Lewis Mumford (2019), savaşın kentin hem fiziksel hem de kurumsal yapısının şekillenmesindeki öneminden bahsederken, Graham (2004) buna, kentlerin kasıtlı yıkımların ve nihai fethin bir sembolü olduğunu da eklemiştir. Bu ilişki döngüsü, avcılık toplayıcılık döneminden tarıma, tarımdan surlarla çevrili bir yaşama, sanayi devriminden çağdaş kente kadar süregelmiştir. Avrupa’nın yapısal değişim sürecinde, çatışmayı destekleyen sermayedarların tüccar ve seçkinlerden oluşması, tarihsel olarak kentin devlet inşası ve bürokratikleşme süreçleriyle ilişkisini göstermektedir (Mumford, 2019).

Çatışmalar mekânı şekillendirmenin yanı sıra, kentleri, gücün merkezi olması nedeniyle, saldırıya açık bir hedef haline de getirmiştir. Kimi durumda savaş, kentlerin ortaya çıkış nedeni (garnizon kentler), kimi durumda ise çatışan tarafların hedefi olmuştur (Mumford, 1984; Shaw, 2004; Weber, 2000). Dünyadaki kentsel gelişim süreçleri ve planlama tarihine bakıldığında kentler, yalnızca ekonomi, iletişim, güç ve

insan kaynağı olmaları nedeniyle değil, aynı zamanda belirli bölgelerin, halkların, devletlerin veya fikirlerin sembolleri oldukları için de hedef alınmışlardır. Zamanla toplumlar arasındaki iletişimin artması, kontrolün kırdan kente geçmesi ve ulus devlet politikası kentlerin kurumsal yapılanmasını değiştirmiş; kentler kendi ordularını ve savunmalarını oluşturmayı bırakmışlardır. Ancak kentlerin ekonomik ve politik gücü devam etmiştir (Goonewardena, 2008; Graham, 2013).

19. yüzyılda gelişen yeni dünyayla birlikte, kentsel çatışma formları da değişmeye başlamış; bu değişim, kent ve planlama çalışmalarının da şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Sanayi Devrimi sonrasında geliştirilen yeni kent formunda sınırlar askeri yönetim alanlarına göre değil, sanayi bölgelerinin etki alanlarına göre şekillense de bu, kentlerin askeri önemini kaybettiği anlamına gelmez. II. Dünya Savaşı sırasında kentlerin kontrolü için gösterilen çabalar, (Stalingrad savunmasının Hitler'e karşı Sovyet direnişinin sembolü olması; İspanya İç Savaşı'nda Madrid'in düşmesi gibi) kentlerin askeri önemini kaybetmediğinin göstergeleridir (Shaw, 2004).

II. Dünya Savaşı sırasında kentler ilk kez sistematik hava saldırılarına maruz kalmıştır. Hamburg, Berlin ve Dresden bombalamaları; Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombaları kentlerin topyekûn imhası ile sonuçlanmış, kentsel yaşam bütünüyle ortadan kalkmıştır (Coward, 2009. Mumford (2019), kentlerin toplumsal yaşamda öne çıkmasıyla birlikte çatışmanın da doğasının değiştiğini, karşı taraftan birkaç kurbanı yakalamayı hedeflemektense, saldırganlığın kitlesel imha üzerinden şekillendiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, kentin temel unsurları olarak fiziksel yapı, kentsel altyapı ve kentte yaşayanlar da savaş ve çatışmaların beraberinde getirdiği yıkımın hedefi olmuşlardır (Misselwitz, 2006; Barakat, 1998).

Savaş döneminde kentlerin fethi, savaşların sona erişinin simgesi olmuştur. Hiroşima ve Nagazaki bombalamalarıyla birlikte Japonya teslim olmuş ve savaş sona ermiştir. Kent, iç savaşlarda da önemli bir role sahiptir. Fransız Devrimi ile birlikte çatışma, Paris'in sokaklarına yayılmış ve yaşananlar Fransa'nın tarihini değiştirmiştir. Kentin çağdaş dönem çatışmalarında daha sembolik bir değere sahip olduğunu da söylemek mümkündür (Graham, 2004; Weizman, 2017). Afganistan'daki Bamiyan Vadisi'ndeki devasa Buda heykellerinin yıkımı, İsrail'in Filistin topraklarındaki buldozer politikası ve Yugoslavya'nın dağılması sırasında kentlerin bombalanması kentlerin ve kültürel miras alanlarının sistematik olarak tahrip edilmesine, kente karşı bilinçli saldırılara örnek olarak gösterilmektedir.

Bir kentin, kent olması nedeniyle sahip olduğu kimi özelliklerin ve değeriinin yok edilmesine, bu değeriilere saldırılmasına yönelik eylemler “kente karşı suç” olarak adlandırılmaktadır. Kentbilim yazınında “kent-kırım” (urbicide), bu tür bir tezahüre işaret etmektedir. Halkın ve hatta kentleri yönetenlerin, kentin tarih, kültür, doğa ve mimarlık değeriileri konusunda gereken duyarlılığı göstermek bir yana, bunun tam tersini yaparak, insanlığın ve gelecek kuşakların bu değeriiler üzerindeki haklarını kullanılamaz duruma getirmeleri kent-kırım olarak nitelendirilmektedir.

Kent-kırım kavramı dünya gündemine ilk defa, Bosna Savaşı sırasında meydana gelen silahlı çatışmalar sonucu yıkılan Mostar köprüsü ile gelmiş ve kente yönelik tahribat ve yıkım sırasında yeni bir anlam kazanmıştır. Her ne kadar, tarihsel süreç içinde çatışma, kentlerin yıkımına tanıklık etmiş olsalar da kent-kırım denildiğinde, “kentlerin doğrudan hedef alınması” söz konusu olmaktadır. Etnik temizlik, kentsel belleğin ve değeriilerin yok edilmesi, homojen bir toplum oluşturmak vb. biçimde sıralanabilecek nedenlerle, bir toplumu yerinden ederek, sonraki nesillere aktaracakları taşınabilir, taşınamaz, soyut ya da somut tüm değeriileri yok ederek, bir tür soykırımı da beraberinde getirmektedir (Oskay, 2022; Sipahi, 2017).

2.2. Çatışma Sonrası Yeniden Yapılanma

Çatışma sonrası yeniden yapılanma kavramı insani yardım, ekonomik büyüme ve gelişme, barış ve güvenliğin inşası, kurumsal yönetim, psikolojik destek mekanizmaları kurmayı; haliyle sosyal, kültürel ve fiziksel bir yeniden yapılanmayı öngören çok disiplinli bir yaklaşım gerektiren, kısa ve uzun vadeli planlardan oluşan, doğrusal olmayan ve ucu açık bir süreç olarak görülür. Bu multidisiplinerlik ve çok yönlülük, tanım yapmayı da zorlaştırır. Bu nedenle en temelde “ekonomik ve sosyal kalkınmayı yeniden etkinleştirmek için, şiddete dönüşü önleyecek barışçıl bir ortam yaratma” amaç ve hedefleriyle tanımlanmaktadır (Barakat ve A Zyck, 2009).

Cambridge sözlüğünde “yeniden yapılanma” (reconstruction) kavramı hasar görmüş veya tahrip olmuş bir şeyin inşası ya da yaratılması veya çatışma öncesi statükonun geri kazanılması anlamına gelmektedir. Terminolojik olarak daha yaygın bir şekilde kullanılan yeniden yapılanma kavramının tanımları arasında yer alan çatışma öncesi statükonun geri kazandırılması eleştiri konusu olmuştur. Çünkü planlama veya kalkınma literatüründe kullanılan yeniden yapılanma kavramı, çatışma öncesi statükonun geri kazanılması değil, çatışma öncesi olan ve çatışmayı da tetikleyen

şartların ortadan kalkmasının sağlanmasıdır. Bir başka bir ifadeyle çatışma sonrası yeniden yapılanmanın temel amacı; çatışmaya neden olan durumdan kaçınarak, fiziksel insanın yanında sosyal, ekonomik ve kültürel kalkınma faaliyetleri yoluyla toplumsal barışı güçlendirmeyi desteklemektir. Özellikle ekonomi, psikoloji ve sosyal bilimlerde kullanılan ‘iyileşme’ (recovery) kavramının köken olarak ‘çatışma öncesi statükoya dönüş’ anlamsallığına uzaklığı literatürde yeni bir kullanım olarak tercih edilmesine neden olmuştur (Barakat ve A Zyck, 2009).

UNESCO’nun 2018 yılında Varşova’da düzenlediği toplantıda ‘iyileşme’, yaşanan afet sonrası toplulukların kendilerini yeniden inşa etmeleri için kullanılan bir dizi strateji, yeniden yapılanma ise fiziksel iyileşmenin alternatif bir stratejisi olarak tanımlanmıştır (UNESCO, 2018). Ancak hem UNESCO hem de bu alanda ortak çalışmalar yürüttüğü ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) ve ICCROM’un (The International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property) metinlerinde iki kullanımı da görmek mümkündür. Buradan hareketle tez kapsamında yapılan çalışmada, kavramın kökensel anlamına dair eleştirilerin kabulüyle, yeniden yapılanma kavramı sosyal, ekonomik, psikolojik, kültürel birçok boyutu içine alan bir perspektifle kullanılmıştır.

Çatışma sonrası yeniden yapılanma; altyapı ve konut hizmetlerinin tamamlanması, toplumsal kültür ve hafızanın mekansallaştığı ya da mekânda ifadesini bulduğu mimari ve anıtsal yapıların, kamusal alanların inşası ve en temelde kültürün taşıyıcısı olan ve mekânı anlamlandıran, yerinden edilmiş halkın tekrar yaşam alanlarına döndüğü bir stratejik yaklaşımı benimsemektedir (Barakat, 1993; Bollens, 1998).

Çatışma sonrası yeniden yapılanma kavramı, daha iyi bir gelecek için alınacak stratejik ve mekânsal kararların yanı sıra, çatışmadan önce var olan statükonun da yeniden yaratılması ötesine uzanan bir yoldur. Yani çatışmanın başlamasından önce toplumda var olan sosyal, kültürel ve ekonomik çerçevenin de yeniden yapılanmasına işaret eden bir süreçtir. Bu nedenle çatışma sonrası yeniden yapılanma sürecini; çatışmaları oluşturan siyasi, kurumsal ve sosyal koşulları ele alan bir süreç olarak tanımlama konusunda uzlaşma vardır. Bir kentin çatışma sonrası yeniden yapılanma sürecindeki yöntem ve tercihleri hem kenti hem de kentin tarihsel sürekliliğini belirlemede kritik öneme sahiptir (Mirisaei, 2015).

Kentsel çatışma insanların yerinden edilmesine neden olan, fiziksel çevreyi tahrip eden ve yıkan, insanın sebep olduğu en büyük felaketlerdendir. Bu nedenle, mimarlar ve plancılar gibi mekân tasarımcıları, yerinden edilmiş nüfusun ekonomik, sosyal ve

kültürel özelliklerini kentsel yeniden yapılanma sürecinin içine katmalıdır. Çatışma sonrası yeniden yapılanma olarak kavramsallaştırılan eylemler bütünüün amacı, yaşanan süreç sonrası yerinden edilenlerin günlük hayat pratiklerine dönmelerini, temel hizmetlere ulaşmalarını sağlamak, kendilerine inanmalarına, yıkımı psikolojik, sosyal, kültürel ve maddi olarak aşmalarına yardım etmektir. Bir çatışma olarak savaş, insanların günlük yaşamlarında birçok sosyal ve fiziksel değişikliklere neden olurken, yeniden kazanma eylemi, kurtarma sürecinin önemli bir aşamasıdır (Cuny, 1983).

“Çatışma sonrası yeniden yapılanma” kavramı, basit gibi görünse de aslında birçok yapı ve dinamiği barındıran karmaşık bir süreçtir. Basitçe yapılan “çatışma sonrası” tanımlaması için, son yıllarda Irak ve Afganistan gibi ülkelerde askeri operasyonlar devam ederken, eş zamanlı yeniden yapılanma çalışmalarının da devam etmesi, kavramın sorunlu olduğuna dair tartışmaları da doğurmuştur (Brinkerhoff, 2005).

Modern çağda “çatışma sonrası yeniden yapılanma” kavramının tarihi genellikle iki önemli dönem üzerinden okunmaktadır. “Yeniden yapılanma” kavramının ilk yaygın kullanımı Amerika İç Savaş’ında Güney’in fiziksel, yasal ve sosyal dokusunun büyük ölçüde Kuzey’in himayesi altında şekillenmesiyle başlamıştır (Flint ve Kirsch, 2011). İkinci olarak, Amerika’nın Marshall Plan’ı kapsamında II. Dünya Savaşı sonrası ikiye bölünen Avrupa’ya ekonomik ve fiziksel olarak yeniden yapılanma için finansal destek sunması, savaş sonrası yeniden yapılanmanın sistematik ve büyük ölçekli bir sistemin parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte son yıllarda altyapı, konut alanları ve sanayi sonrası kentlerin fiziksel olarak yeniden inşası, bu büyük yeniden yapılanma sürecinin sadece bir unsuru olarak görülmeye başlanmıştır. Böylesine bütüncül bir anlayış içinde sürdürülebilir ve barışçıl bir kent için güvenlik, adalet, yönetim, ekonomi ve toplum gibi bir dizi konunun da ele alınması gerekmektedir (Barakat, 2005; Brinkerhoff, 2005; Ramsbotham, 2005).

Barakat, çatışma sonrası yeniden yapılanma konusundaki Dünya Bankası tanımına şunu ekler: “Düşmanlıkların sona ermesinden sonra sürdürülebilir barışa geçişi kolaylaştırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı desteklemek” (Barakat, 1998). Bu nedenle şiddetli çatışma sonrası fiziksel çevrenin yeniden inşasının, modern çatışma sonrası yeniden yapılandırma projeleri kapsamında daha geniş bir çerçeveye yerleştirilmesi gerekmektedir. Çatışma sonrası yeniden yapılanma sürecinin sadece fiziksel yapının inşasına odaklanarak, sosyal, psikolojik ve kültürel duruma atıfta bulunmadan olamayacağı teknik insanlar tarafından kabul edilmiştir (Charlesworth, 2006).

Kentler, yaşamın ekonomik ve kültürel etkinliklerin temel merkezidirler; Bunun yanı sıra, siyasi otorite ve sivil kurumların da temel aktör olduğu demokratikleşme süreçlerinde de önemli bir yerleri vardır. Bu nedenle kent merkezindeki değişim ve yok oluşların yankılarını tek taraflı değerlendirmek mümkün değildir. Kentlerde yaşanan çatışmaların, kentli nüfusu pasifize etmek, bölgedeki ekonomik ve kültürel iktidarı sağlamak gibi nedenlere dayandığını görürüz. Bu çatışmaların politik sebepleri araştırılıp kabul edilirken kentsel alanların tahribinin politik amaçları genellikle göz ardı edilmektedir. Bunu kentsel yıkımın sonrasında gelişen yeniden yapılanma süreçleri için söylemek de mümkündür. Bu süreçler genellikle politik bir girişim değil, teknik bir girişim olarak görülür. Örneğin II. Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılanma sürecinde kent, önceden var olan sorunları çözme yahut yeni bir vizyon oluşturma yerine, daha işlevsel kaygılarla ele alınmıştır (Badescu, 2014).

Çatışma sonrası süreçlerde her kent, kendine özgü bir yeniden yapılanma deneyimi ve süreci izler. Bu yaklaşım aktör ve planlayıcıların planlama kavramına olan yaklaşım ve olayın hafızasına karşı tutumlarıyla şekillenir. Hatırlama ve unutma arasında ince bir çizgide duran yeniden yapılanma sürecinde, olayın hafızasından kaçınılarak eskisinden izler taşımayan, tamamen yeni gelişme alanları planlanabilir. Örneğin, Lübnan İç Savaşı sonrasında (1975-1990) Beyrut kent merkezinin yeniden geliştirilmesi eskiden izler taşımayan yeni planlanmış bir süreç izlemiştir. Buna ek olarak, küreselleşme ile birlikte oluşan yeni mekânsal politika anlayışı, planlama çalışmalarını mekânsal iyileşmenin bir parçası olmaktan çıkararak; sosyal devletin gerilediği bir çağda, piyasa öncelikli politikaların aracı haline getirmiştir (Günay, 2010).

Çatışma sonrası yeniden yapılanma literatürü, son yıllarda sınırlı bir ilerleme sergilemektedir. Kavramsal arayış süreçlerinin birçoğu deneyimsel ilerlemektedir. Bu literatürde önemli bir yer tutan Barakat yeniden yapılanma ve sürdürülebilir bir iyileşme için yedi temel yapı önermektedir:

- Çatışma sonrası iyileşme süreci için açık ve kolektif bir vizyon (uzun vadeli olmasa bile en azından kısa vadeli)
- Çatışma sonrası iyileşme için oluşturulacak olan ulusal vizyon için hızlı ve tüm paydaşları içeren geniş tabanlı katılımcı mekanizmaların oluşturulması
- Güvenli ortamın oluşturulması ile hukukun üstünlüğü
- Uzlaşma, güvenin yenilenmesi ve adalet sisteminin yeniden kurulması

- Yeniden yapılanma ve barışın yararlarının dağılımında eşitlik ve farklı grupların, sektörlerin ve coğrafi alanların ihtiyaçlarına verilen göreceli önem
- Farklı düzeyde birbirine bağlı stratejiler geliştirerek fiziksel ve sosyal yönleri içeren planlama ve kalkınma stratejileri (ulusal, bölgesel, yerel)
- Çatışmadan kurtarma kapasitelerinin değerlendirilmesi ve geliştirilmesi (Barakat, 2005).

2.3. Çatışma Sonrası Kentsel Yeniden Yapılanmada Uluslararası Yaklaşımlar

Doğal afet ve çatışma sonrası yeniden yapılanma ve toparlanma için erken çerçeveler, her biri kendi benzersiz olayıyla karşı karşıya olan bireysel ülkeler tarafından kullanılan geçici ve yerelleştirilmiş yaklaşımlardır. II. Dünya Savaşı, küresel finansal piyasaları istikrara kavuşturmaya ve etkilenen ülkelerin fiziksel olarak yeniden inşasına katılmaya odaklanan çatışma sonrası müdahale mekanizmalarının gelişimini tetiklemiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler (UN-United Nations) ve Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF-International Monetary Fund) gibi Bretton Woods kurumlarının kurulması, çatışma sonrası yıkımın ele alınmasında hayati önem taşımıştır ve çağdaş yeniden yapılanma politikalarının başlangıcını işaret etmiştir. Bu kurumlar, diğer çok taraflı ve iki taraflı örgütlerle koordineli olarak, kriz sonrası yeniden yapılanma ve toparlanmada uluslararası kalkınma iş birliği için bir mekanizma oluşturmuştur (UNESCO and World Bank, 2018; UN Habitat, 2019; UN Habitat, 2022; USWG, 2019).

İkinci Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılanma ve kurtarma sistemi ekonomik istikrarı hedeflerken, esas olarak doğal afetlerle mücadele eden, afet riskinin azaltılması ve kurtarılmasına odaklanan bir sisteme dönüşmüştür. 1970'lerden bu yana, dünya çapında yılda meydana gelen felaketlerin sayısı dört kattan fazla artmıştır. Artan felaketlere yanıt olarak, uluslararası toplum afet sonrası durumlarda hafifletme ve rahatlamaya odaklanmaya başlamıştır.

1971'de Birleşmiş Milletler, misyonu felaketleri tahmin etmek, yıkıcı etkilerini hafifletmek ve kurtarma çabalarını kolaylaştırmak olan Afet Yardım Ofisi'ni kurmuştur (UNESCO and World Bank, 2018; UN Habitat, 2019;2022; USWG, 2019). Birleşmiş Milletler, 1990'ları Doğal Afetlerin Azaltılması için Uluslararası On Yıl olarak ilan etmiştir. 1994 yılında Japonya'nın Yokohama kentinde düzenlenen Birinci Dünya Afet Riskinin Azaltılması Konferansı'nda bir Strateji ve Eylem Planı kabul

edilmiştir. Daha Güvenli Bir Dünya için Yokohama Stratejisi, afet önleme, hazırlık, azaltma ve yardım konularına odaklanmıştır. Toplum katılımını, kadınların ve diğer sosyal açıdan dezavantajlı grupların güçlendirilmesini iyileşme süreci için gerekli olarak vurgulamış ve uluslararası toplumu daha geniş kırılganlık ve kapsayıcı katılım tanımları etrafında toplamıştır (UNESCO and World Bank, 2018; UN Habitat, 2019;2022; USWG, 2019).

Hyogo Eylem Çerçevesi (HFA-Hyogo Framework for Action) 2005-2015: Ulusların ve Toplulukların Afetlere Karşı Dayanıklılığını İnşa Etmek için geliştirilmiştir. HFA, kültürel çeşitliliği etkili planlama ve yeniden yapılanma için vazgeçilmez bir unsur olarak kabul etmiştir. Ayrıca, yeniden yapılanma ve toparlanmanın toplumsal cinsiyet yönlerini ve ele alınmamış eşitsizliklerin, felaketlerin ardından savunmasız nüfuslar arasında orantısız derecede yüksek hasar ve ölüm oranlarına neden olacağı gerçeğini vurgulamıştır (UNESCO and World Bank, 2018; UN Habitat, 2019;2022; USWG, 2019).

Şu anda hem Yokohama Stratejisi hem de HFA'ya dayanan Sendai Afet Riskinin Azaltılması 2015-2030 Çerçevesi, uluslararası toplumun bu alandaki müdahalelerini yönetmektedir. Sendai Çerçevesi, "afet riskinin ve yaşam, geçim kaynakları ve sağlıktaki kayıpların ve kişilerin, işletmelerin, toplulukların ve ülkelerin ekonomik, fiziksel, sosyal, kültürel ve çevresel varlıklarının önemli ölçüde azaltılması" çağrısında bulunmaktadır (UNESCO and World Bank, 2018; UN Habitat, 2019;2022; USWG, 2019).

Yılı	Afet Sonrası Kentsel Yeniden Yapılanmada Uluslararası Yaklaşımlar
1971	Afet Yardımı Ofisi'nin kurulması
1994	Yokohama Stratejisi
2005	Hyogo Eylem Çerçevesi (2005-2015)
2015	Sendai Afet Riskinin Azaltılması Çerçevesi (2015-2030)

Tablo 1: Afet sonrası kentsel yeniden yapılanmada uluslararası yaklaşımlar (yazar tarafından oluşturuldu)

Son zamanlarda, uluslararası toplum kendisini çatışmaların yerel topluluklar üzerindeki etkisiyle ve komşu ülkeler üzerindeki yayılma etkisiyle başa çıkma konumunda bulunmaktadır. Çatışma sonrası yeniden yapılanma ve toparlanma, felaket

sonrası ortamlardakilerden farklı bir dizi karmaşıklık sunmaktadır. Sosyal gerilimler, zayıf veya uzlaşmacı ulusal ve yerel yönetimler ve iç istikrarsızlıklar çatışma dinamiklerine katkıda bulunur ve yeniden yapılanma ve toparlanmayı önemli ölçüde zorlaştırır (UNESCO and World Bank, 2018; UN Habitat, 2019;2022; USWG, 2019). Şu anda, uluslararası toplum, esnekliği artırmaya, felaketlerin etkisini azaltmaya ve çatışma durumlarına etkili bir şekilde yanıt vermek ve uzun vadeli iyileşme ve barışa doğru bir yol oluşturmak için uluslararası iş birliğini güçlendirmeye odaklanan bir dizi temel çerçeve ve araçtan yararlanmaktadır (UNESCO and World Bank, 2018; UN Habitat, 2019;2022; USWG, 2019).

Afet sonrası ortam, çok çeşitli ulusal ve uluslararası aktörlerin etkin desteğini ve koordinasyonunu gerektiren karmaşık ve zorlu bir ortamdır. Bununla birlikte, geçmişte, felaket sonrası değerlendirme ve kurtarma planlaması genellikle ajanslar ve bağışçılar tarafından paralel olarak yürütülen çok sayıda ihtiyaç değerlendirmesi ve planlama çalışması ile karakterize edilmiştir.

Daha iyi sinerjileri teşvik etmek ve ulusal meslektaşlarına daha koordineli destek sağlamak amacıyla, Avrupa Komisyonu, BM ve Dünya Bankası, kriz sonrası değerlendirmeler ve toparlanma planlaması için ortak bir yaklaşım geliştirmek üzere 2008 yılında Kriz Sonrası Değerlendirmeler ve İyileşme Planlaması Hakkında Ortak Deklarasyonunu imzalamıştır. Bu, çatışma sonrası ve afet sonrası müdahale çerçevelerini iyileştirmek ve güncellemek için dört yıllık ortak çalışmayı kapsamaktadır (UNESCO and World Bank, 2018; UN Habitat, 2019;2022; USWG, 2019).

Ortak Deklarasyon, iki ana araçla önceki ayrı küresel deneyime dayanmaktadır. Bunlar; Afet sonrası ortamlarda kullanılan Hasar ve Kayıp Değerlendirme (DALA-Damage and Loss Assessment), Metodolojisinden doğan Afet Sonrası İhtiyaç Değerlendirmesi (PDNA-Post-Disaster Needs Assessment) ve Kurtarma Çerçevelerinin geliştirilmesi ve kullanılması ile çatışma sonrası ortamlarda kullanılan Çatışma Sonrası İhtiyaç Değerlendirmeleridir (PCNA'lar Post-Conflict Needs Assessment).

Amaç, kurtarma çabalarını koordineli ve etkili bir şekilde hizalamak için ulusal ve uluslararası paydaşları bir araya getirmektir. Hem DALA/PDNA'lar hem de PCNA'lar bir dizi kritik alan hakkındaki bilgileri pekiştirmek için kullanılan metodolojilerdir. Bir afet veya çatışmanın fiziksel etkileri, hasar ve kayıpların ekonomik değeri, etkilenen nüfusların yaşadığı yoksulluk ve kırılganlık etkileri, bir felaketten sonra

yeniden yapılanma veya barış inşası için öncelikli ihtiyaçlar ve bir çatışmadan sonra devlet inşası ve ilgili kurtarma ihtiyaçları ve öncelikleri içermektedir (UNESCO and World Bank, 2018; UN Habitat, 2019;2022; USWG, 2019).

2015 yılında, PDNA'lara ve dayanıklı bir olağanüstü durum kurtarma çerçevesine yönelik artan talebe dayanarak, üç kurum, politika yapıcılara ve diğer paydaşlara orta ila uzun vadeli olağanüstü durum kurtarma sonrası çerçeveleri formüle etmede yardımcı olmak için Olağanüstü Durum Kurtarma Çerçevesi Geliştirme Kılavuzu yayınlamıştır (UNESCO and World Bank, 2018; UN Habitat, 2019;2022; USWG, 2019).

Dünya Bankasının ortaklaşa düzenlediği önemli konferanslardan biri olan Dünya Yeniden Yapılanma Konferansı (WRC-World Reconstruction Conference), 2011 yılından bu yana aralıklarla düzenlenmektedir. Sözü edilen Konferans hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerden hükümet, uluslararası kuruluşlar, Sivil Toplum Kuruluşları, akademi ve özel sektörden politika yapıcılar, uzmanlar ve uygulayıcılar için bir platform sağlayan küresel bir forumdur. Doğal afet ve çatışma sonrası yeniden inşa konusundaki deneyimleri toplamak, değerlendirmek ve paylaşmak ve politika diyalogunu ilerletmek için bir araya gelmektedir. Geleneksel olarak, WRC, Küresel Afet Riskini Azaltma Platformu ile birlikte Avrupa Birliği, BM Kalkınma Programı ve Dünya Bankası tarafından organize edilmektedir. Şimdiye kadar farklı zamanlarda beş kez toplanan konferansta dünya üzerinde yaygın ve kritik öneme sahip konular tartışılmakta ve çözümler sunulmaktadır.

Çatışma sonrası ortamlarda kentsel yeniden yapılanma mekânsal olarak tutarlı olmalı, farklı sosyal grupları ve savunmasız nüfusu içermeli ve kültürel mirasa özen göstermelidir. İşbirlikçi kentsel planlama araçları, yeniden inşa çabalarının insan merkezli olmasını ve herkes tarafından erişilebilir olmasını sağlayabilir.

Bu bağlamda 2019 yılında yapılan konferansta çatışma sonrası yeniden yapılanma üzerine tartışmalar yapılmış ve yeni yaklaşımlar kabul edilmiştir (UNESCO and World Bank, 2018; UN Habitat, 2019;2022; USWG, 2019). Kabul edilen üç yaklaşım kentlerdeki coğrafi olarak sınırlandırılmış alanlarda birden çok sektörü kapsayan ihtiyaçları karşılayan Alan Temelli Yaklaşım (Area-Based Approach), yeniden yapılanma ve iyileştirme süreçlerinde kurumsal düzenlemelerin güçlendirilmesine yardımcı olan Kentsel İyileştirme Çerçevesi (Urban Recovery Framework) ve kültürel mirası insan merkezli politikaların, üzerine yerleştirerek kültürü bölgeye yerleştiren

CURE (Culture in City Reconstruction and Recovery) Çerçevesi'dir (<https://www.gfdrr.org/en/WRC4>).

2.3.1. Alan Temelli Yaklaşım

Alan temelli yaklaşım 1960'lardan bu yana yoksul ve savunmasız kentlerde toplumun yenilenmesi üzerinde çalışan şehir ve bölge planlamacılarının deneyimlerine dayanmaktadır. Alan temelli yaklaşımlar, yüksek ihtiyaç düzeyine sahip belirli bir coğrafi bölgede yaşayan tüm nüfusu göz önünde bulundurarak çok sektörlü destek sağlar ve birden fazla paydaşla çalışır. Alan temelli yaklaşımın *coğrafi, multi-sektörel, katılımcı ve kapsayıcı* olmak üzere dört ana özelliği bulunmaktadır.

Mahallelerden, tüm kasaba veya kentlere kadar ölçek olarak değişebilen, fiziksel, sosyal veya idari sınırlarla (veya bu faktörlerin bir kombinasyonu) tanımlanan, yüksek ihtiyaç seviyelerine sahip coğrafi alanları hedeflemektedir.

Sağlık, eğitim, barınma, geçim kaynakları, sosyal güvenlik ağları, su ve sanitasyon gibi farklı sektörlerle müdahaleleri içerebilir. Tüm ihtiyaçlar karşılanmasa bile, hedef alandaki tüm bireyler göreceli ihtiyaçlarına uygun bir destek seviyesi alırlar (gelişmiş kamusal alanlara, bilgilere veya eğitime erişim gibi). Bu yaklaşım çok paydaşlı, yerel yönetim, sivil toplum, uluslararası insani yardım ve kalkınma aktörleri, özel sektör ve etkilenen topluluk da dahil olmak üzere hedef alanda bulunan çok sayıda, çeşitli paydaş grubunun aktif katılımını ifade eder.

Alan temelli yaklaşımlar, yasal durumlarına, risk kategorisine veya ilişkili gruplara bakılmaksızın etkilenen tüm kişileri içeren bir alanın tüm popülasyonunun göz önünde bulundurulur. Tüm nüfus, farklı şekillerde etkilenmiş olabilecek uzun süreli sakinleri de içerebilir. Bir alanda tüm nüfusa bir dereceye kadar yardım sağlamak “kapsayıcı” bir yaklaşım olarak tanımlanabilir.

Alan temelli yaklaşımların kabul görmelerinin pek çok nedeni bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri, kolektif tepkiyi tartışmak için farklı kapasitelere sahip çeşitli aktörleri bir araya getiren bir platform oluşturmaları, mevcut yönetim sistemlerini tamamlayıp, kentlerin ve kasabaların gerektirdiği çok sektörlü ve çok paydaşlı yaklaşımı barındırması, gerginliklerin ve eşitsizliklerin yaratılmasını veya güçlendirilmesini azaltmak ve sosyal uyumun iyileştirilmesine katkıda bulunması ve kaynakları etkili bir şekilde odaklaması ve çok yönlü yardımın tutarlı bir şekilde nasıl sağlanacağı konusunda netliği ve anlayışı geliştirmesi olarak sıralanabilir.

Bu yaklaşımda kentsel alanlarda yardım sağlamak için alternatifler geliştirilmiştir:

- Sistem tabanlı yaklaşımlar: kritik altyapının rehabilitasyonunun desteklenmesi ve savunmasız gruplar için daha iyi erişim,
- Pazara dayalı yaklaşımlar: yerel pazarların toparlanması için çalışmak veya desteklemek,
- Kurum temelli yaklaşımlar: Yerel yönetime kentsel planlama desteği sağlamak veya toplum temelli örgütler ağı oluşturmak,
- Savunuculuğa dayalı yaklaşımlar: örneğin, savunmasız gruplar için hizmetlere erişimi sınırlayan zorlu politikalar.

Hangi yaklaşımın en uygun olduğuna karar vermek, yardım eden kuruluşun görev ve kapasitesine ve "yardıma ihtiyacı olan nüfusun oranına, düşünülen programın türüne, hedefleme maliyeti ile hedefleme doğruluğu arasındaki takaslara ve hedefleme seçeneklerinin fizibilitesine" bağlıdır (USWG, 2019; Sanderson, 2017; Schell, Hilmi, Hirano, 2020).

2.3.2. Kentsel İyileştirme Çerçevesi

Kentsel İyileştirme Çerçevesi, Avrupa Komisyonu, Birleşmiş Milletler Kalkınma Grubu ve Dünya Bankası'nın 2008 yılında imzaladığı "Kriz Sonrası Değerlendirmeler ve İyileşme Planlaması Ortak Deklarasyonu"nu desteklemek amacıyla geliştirilen rapor için önemli bir katkı olarak tasarlanmıştır. Deklarasyon, bu kurumları ve kaynakları, "savunmasız nüfusların iyileşme ihtiyaçlarına cevap vererek ve ulusal kurumların etkili önleme, müdahale ve iyileşme kapasitesini güçlendirerek, ülkenin krize karşı direncini artırmak için kriz sonrası müdahale çerçevelerini uyumlu hale getirmek ve koordine etmek" için harekete geçirmeyi amaçlamıştır. Deklarasyon, küresel ve ulusal düzeylerde katılım için ortak bir platformun yanı sıra felaket ve çatışma sonrası ihtiyaç değerlendirmeleri ve kurtarma planlaması için metodolojiler belirlemiştir. Deklarasyona dayanarak, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve Avrupa Birliği, 2017 yılında "Ortak İyileşme ve Barışı İnşa Değerlendirmeleri (RPBA-Recovery and Peacebuilding Assessments): Değerlendirme ve Planlamaya Pratik Bir Not"nu yayınlamıştır. Notta, kurtarma ve barış inşası gereksinimlerinin belirlenmesi ve ele alınmasının yanı sıra çatışmayla karşı karşıya kalan veya çatışmayla ilgili bir krizden çıkan ülkelerde uzun vadeli strateji detaylandırma için ortak bir yaklaşım özetlenmiştir.

Kentsel İyileştirme Çerçevesi, kentsel krizlere yanıtı geliştirmek için kilit bir araçtır. Çerçevenin amacı, çatışma da dahil olmak üzere doğal veya insan kaynaklı krizlerden

etkilenen kentsel alanlarda daha etkili bir iyileşme için elverişli bir ortam yaratmaktır. Kurumsal ve çok düzeyli yönetim düzenlemelerini, politikalarını ve planlarını, koordinasyon mekanizmalarını ve acil ve orta vadeli kentsel kurtarma müdahalelerinin uygulanmasını yönlendirmek ve yönetmek için gereken finansman araçlarını açıklığa kavuştururken, uzun vadeli esnekliğin temellerini atmaktadır. Çerçevenin temeli, yerinden edilme modellerinin daha iyi anlaşılmasını destekleyen, hasarların ve önceden var olan kırılganlıkların çeşitli sektörel değerlendirmelerini kentin mekânsal analizine entegre eden bir analiz aracı olan *kentsel profillemedir*. Araç aynı zamanda kentsel alanların ve sistemlerin karmaşıklığını ortaya çıkarmaya yardımcı olur ve özel olarak hazırlanmış ayrıntılı alan tabanlı bir yanıt için zemin hazırlar.

Kentsel iyileştirme çerçevesi, bölgedeki çatışmalardan etkilenen çeşitli ülkelerde uygulanan bir metodolojidir. Kentsel profiller aracılığıyla, UN-Habitat, her kentte bulunan UN-Habitat ekiplerinin doğrudan saha araştırmalarıyla desteklenerek, mevcut kaynaklardan ve öncelikli sektörlerden bilgi ve içgörü sentezleyerek, kilit kentlerdeki krizin etkisinin güncel, bütünsel dokümantasyon ve analizini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda bir analiz çerçevesi geliştirilmiştir. Kentsel İyileştirme Çerçevesi, aşağıdakileri inceleyen ortak bir araştırma sorusu kümesi aracılığıyla kentsel profilin geliştirilmesini desteklemek için geliştirilmiştir:

- Çatışmanın şehri nasıl etkileyeceği;
 - Yardım aşaması zorluklarının ne olduğu ve geliştirme aşamasını nasıl etkileyeceği;
 - Kısa-orta zaman akışında hangi stratejik alanların veya projelerin dikkat gerektirdiği.
- Amaçları, kentsel işlevsellik ve yaşam kalitesi için bir temel oluşturmak; kentteki en çok etkilenen ve en çok ihtiyaç duyulan mahalleleri belirlemek; UN Habitat, paydaşlar ve diğer aktörler tarafından alan temelli bir yaklaşım ve eylem planları kullanarak çok sektörlü müdahaleler (insani yardım ve iyileşme) fırsatlarını belirlemek; yatırımların ve önceliklerin barış inşası ve uzlaşma gündemlerine nasıl yardımcı olabileceğini açıklamak; yerel paydaşları şehrin bilgi inşası için ilerici bir sürece dahil etmek; Merkezi yönetim ve insani yardım/kalkınma aktörlerine yönelik ihtiyaçlar iletişimini ve yerel yönetim müzakere pozisyonunu güçlendirmektir.

Bu analiz çerçevesi, farklı kentlerin boyut ve yoğunluk açısından büyük farklılıklar gösterebileceği anlayışıyla geliştirilmiştir. Kırılgan veya çatışma durumunda olup olmadıkları, mevcut olabilecek çatışma tetikleyicileri tarafından ve karşılaştıkları gelişim zorluklarıyla başa çıkılabileceğinin mümkün olup olmaması gibi değişen faktörler nedeniyle, bu çerçeve kapsamlı bir metodoloji değildir ve kentsel bir profilin

uygulanması için adım adım bir süreç sağlamaz. Aksine, sahada bir profil uygulamakla karşı karşıya kalan uygulayıcılar için bir başlangıç noktası, araçlar ve öğrenme sağlamaktadır (UN Habitat, 2019; UN Habitat, 2022).

2.3.3 Kültür Temelli Yaklaşım

Kültür, "sanat ve edebiyata, yaşam tarzlarına, birlikte yaşama biçimlerine, değer sistemlerine, geleneklere ve inançlara ek olarak, toplumun veya bir sosyal grubun kendine özgü manevi, maddi, entelektüel ve duygusal özellikleri kümesi" olarak kabul edilir. Kültürün bu kapsamlı tanımı, tüm biçimleriyle kültürel mirasın yanı sıra yaratıcılığa ve kültürel ifadelerin çeşitliliğine de atıfta bulunur.

Kültürün tanımı ayrıca, altyapıya ve müzik, el sanatları, görsel-işitsel ürünler, tiyatro, sinema ve kitaplar gibi yaratıcı kültürel malların hem resmi hem de gayri resmi ekonomilerde üretimi, dağıtımı ve satışı için kaynak ve süreçlere atıfta bulunan kültürel ve yaratıcı endüstrileri de içerir.

Kültürel miras hem somut hem de somut olmayan miras olarak tanımlanır. Somut kültürel miras, kültürel öneme sahip olduğu kabul edilen bina ve yapıların yanı sıra doğal koruma alanlarını da içerir. Somut olmayan kültürel miras, topluluklar tarafından kültürel miraslarının bir parçası olarak tanınan ve nesilden nesile aktarılan uygulamalar, temsiller, ifadeler, beceriler ve geleneksel bilgi ve yönetim sistemlerinden oluşur. Nadiren dikkate alınmasına rağmen, somut olmayan kültürel miras, sosyal dokuyu yeniden inşa etmedeki gücünün yanı sıra kültürel çeşitliliğin etkin bir şekilde sürdürülmesi ve yönetilmesi, kültürlerarası diyalogun teşvik edilmesi ve çatışma sonrası durumlarda kültürel değişimin etkili bir şekilde izlenmesini sağlaması için iyileşme ve yeniden yapılanma süreçlerinde özellikle önemli bir yere sahiptir (UNESCO, 2018).

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana, kültürel mirası korumak için uluslararası bir hareket yaratma fikri ortaya çıkmaya başlamış ve 1972'de Dünya Mirası Sözleşmesi'nin kabul edilmesiyle şekillenmiştir. Dünya çapında artan kentleşmeyle birlikte, yeni baskılar kültürel miras varlıklarını ek bir risk altına sokmaya başlamıştır. Kültürel mirasın afet ve çatışma durumlarında özellikle savunmasız bir sektör olduğu ve sosyal dokuyu geri kazanma konusundaki önemi bilinmektedir. Bu öneminin yanı sıra kültürel mirasın hala dışarıda bırakıldığı ve kriz sonrası iyileşme süreçlerinin ve projelerinin bir parçası olarak sınırlı bir şekilde dikkate alındığı konusunda uluslararası kuruluşlar hemfikir olmuştur. Kriz sonrası

kentsel yeniden yapılanmanın erken stratejilerinde hafifletme ve rahatlamaya öncelik verilirken genellikle alan tabanlı ve insan merkezli stratejiler arasındaki açık bir kopukluğun olması yeni yaklaşımların oluşmasında rol oynamıştır. Uluslararası iş birliği, afet sonrası ortamlarda "daha iyisini yeniden inşa et" yaklaşımlarının önemi ve çatışma sonrası toparlanmada barış inşası, kültür ve uzlaşmaya öncelik verilmesi konusunda ortak bir yaklaşım ve fikir birliği etrafında güçlendirilmiştir (Garcia, 2021). Bunun üzerinde çalışmalara başlayan UNESCO kriz sonrası kentlerde uygulanması için alan tabanlı ve insan merkezli stratejileri birleştirerek kültür temelli bir yaklaşım sunmuştur. 1990'lerden başlayarak, başta önemli ortağı Dünya Bankası olmak üzere birçok uluslararası ortakla, kriz sonrası kültür temelli yeniden yapılanmaya ihtiyacı olan kentlerde çalışmalara başlamıştır. Aceh, Christchurch, Tacloban ve Bagan gibi kentlerde afet sonrası yeniden yapılanma yolu izlenirken, Medellin, Mostar, Saraybosna ve Beyrut gibi kentlerde ise çatışma sonrası bir yeniden yapılanma yolu izlenmiştir. Hepsinin ortak yönü, UNESCO ve Dünya Bankası ortaklığında kültür temelli yaklaşımla hem kentlerin yeniden inşa edilmesi hem de bir barış ortamı oluşturulmasıdır.

Bu bağlamda UNESCO bir planlama, finansman ve uygulama aşaması oluşturarak planlı bir şekilde kültür temelli yaklaşımı uygulamıştır (Roha, 2020).

Kültür önemli bir esneklik kaynağı olarak gerek afet sonrası gerek de çatışma sonrası yeniden yapılanmada planlama, finansman ve uygulama sürecine entegre edildiğinde diğer kalkınma sektörlerine de önemli katkı sağlamıştır. Kültürel ve yaratıcı endüstriler ekonomik büyümeye katkıda bulunurken, sosyal içermeyi teşvik ederken ve bir şehrin imajını yükseltirken, kültürel yaklaşım kent iyileşmesi, uzlaşma ve sosyal uyum için kilit kaynak haline gelmiştir. Kültür temelli yaklaşım, kentlere ayırt edici bir karakter verip ekonomik iyileşmelerine katkıda bulunurken, rekabet güçlerini artıran bir faktör haline gelmiştir. Bu nedenle de kültür, kriz sonrası yeniden yapılanma ve toparlanma süreçleri için kritik öneme sahip olmuştur.

Seneler boyunca dünyanın farklı kentlerinde kültür temelli yeniden yapılanmaya liderlik ederek yeni aşamalar geliştiren UNESCO, 2018'de Dünya Bankası'nın da ortaklığıyla Şehrin Yeniden İnşası ve İyileştirilmesinde Kültür Çerçevesini (CURE - Culture in City Reconstruction and Recovery) geliştirmiştir. CURE'nin amacı, insanları ve kültürlerini yeniden yapılanma sürecinin merkezine koymanın değerini göstererek, onları kimliklerini güçlendiren yerlerle buluşturarak kültürü sosyal iyileşme için bir araç olarak kullanan esnek kurtarma önlemlerini uygulamaktır. Aynı

zamanda bölgeye barışı getirip politikaları kolaylaştırarak insanlar ve yerler arasındaki boşluğu doldurmaktır.

2.4. Bölüm sonucu

İkinci Dünya Savaşı sonrası kentlerin büyük çoğunluğunun yeniden inşa edilme ihtiyacı yeni yaklaşımların da ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Geçmiş zamanlarda yeniden yapılanmanın daha hızlı bir şekilde yapılması planlansa da çatışma ve doğal afet gibi krizler sonrasında daha bilimsel verilere dayanan daha geniş kapsamlı bir iyileştirme çalışmasına evrilmiştir.

Dünyanın farklı yerlerinde oluşan kriz ortamları literatürdeki kavramlarda da bazı değişimlere yol açmıştır. Özellikle 1993 yılında Yugoslavya Savaş Suçları mahkemesinde ve Uppsala Çatışma Verileri Programında “savaş” yerine “çatışma” kavramına yer verilmiştir.

Mostar kuşatması tarihte önemli bir çatışma ve yıkım örneği olarak gösterilse de şehircilik ve yeniden yapılanmada önemli kavramların ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Mostar kuşatması sırasında bilinçli şekilde özellikle kent merkezinin ve köprünün hedef alınması ve oluşturulan hasar “kent-kırım” kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı şehircilik ve yeniden yapılanma için önemli kavramlar ve yaklaşımların geliştirilmesine olanak sağladığı gibi yeni literatürlerinde ortaya çıkmasını sağlamıştır. Savaş sonrası (post-war) ve çatışma sonrası (post-conflict) kavramları kendi literatürünü oluşturmaya başlamıştır. Yeniden yapılanma (reconstruction) ve iyileşme (recovery) gibi kavramlarda literatürde kendilerine yer bulmuştur. Çatışma sonrası yeniden yapılanma kavramında son yıllarda daha yavaş bir ilerleme kaydedile de Sultan Barakat’ın çalışmaları çatışma sonrası planlamalara hala ışık tutmaktadır. Özellikle yeniden yapılanma ve sürdürülebilir bir iyileşme için sunduğu yedi temel yapı literatürde önemli bir yere sahiptir.

Doğal afetlerin artması ve sonrasında dünyayı tehdit eden ve büyük ölçekte yıkımlara yol açan çatışmalardan sonra yeni uluslararası kuruluşlar ve yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. İlk yaklaşımlar afet sonrası yeniden yapılanma üzerine olmuştur. Zamanla çatışmaların artması çatışma sonrası yeniden yapılanma üzerine yeni yaklaşımların geliştirilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda UNESCO, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler gibi önemli uluslararası kuruluşlar hem ortak çalışmalara imza atmış hem de

yeni çerçeveler oluşturmışlardır. Dünya Bankası ve ortaklarının 2011 yılından başlayarak aralıklarla düzenlediği Dünya Yeniden Yapılanma Konferansı da önemli yaklaşımların tartışıldığı ve teklif edildiği bir etkinlik olarak kabul edilmektedir. 2019 yılında dördüncüsü düzenlenen konferansta Alan Temelli Yaklaşım, Kentsel İyileştirme Çerçevesi ve CURE Çerçevesi üzerine tartışmalar yapılmış ve kriz sonrası ortamlarda uygulanabilirliklerinin önemli olduğu kanısına varılmıştır.

Alan Temelli Yaklaşım özellikle çatışma sonrası ortamlarda belirli bir bölgede uygulanan bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Bölgede yaşayan ve çatışma sonrası destek ihtiyacı bulunan topluluklarda uygulanması için planlanmıştır. Coğrafi, multi-sektörel, kapsayıcı ve katılımcı olmak üzere dört ana özelliği içinde barındırır.

Kentsel İyileştirme Çerçevesinin amacı çatışma da dahil olmak üzere doğal veya insan kaynaklı krizlerden etkilenen kentsel alanlarda daha etkili bir iyileşme için elverişli bir ortam yaratmaktır. Kriz sonrası kentin mekânsal analizini yaparak müdahaleleri fırsatları ve zorlukları belirlemektedir.

Kültür temelli yaklaşım ise kriz sonrası ortamlara huzuru ve barışı getirirken yeniden yapılanmanın merkezine kültürü yerleştirmektedir. Dünya Bankasının da ortaklığıyla son yıllarda özellikle tarihi ve kültürel kentlerin yeniden yapılanmasında en çok uygulanan çerçeve olarak görülmektedir.

Bu bağlamda çatışma sonrası kentsel yeniden yapılanma yolu izleyen bir kültür kenti olan Şuşa için kültür temelli yaklaşımın daha uygun olduğu belirlenmiştir. Kültür temelli yaklaşımın hem kültürel mirasa önem vermesi hem alanda yaşayan toplumu yeniden yapılanmaya dahil etmesi seçilmesinin önemli sebeplerindendir. Bu bağlamda bir sonraki bölümde kültür temelli yaklaşım ele alınmış ve uygulama örnekleri incelenmiştir.

3. ÇATIŞMA SONRASI KENTSEL YENİDEN YAPILANMADA KÜLTÜR TEMELLİ YAKLAŞIM

Üçüncü bölümde, ilk olarak çatışma sonrası kültür ve yeniden yapılanma ilişkisine değinilmiştir. Devamında Dünya Bankası ve UNESCO tarafından oluşturulan ve kültür temelli yeniden yapılanmayı tanımlayarak detaylandıran CURE Çerçevesi ortaya konarak Çerçevenin uygulanması Mostar, Banda Aceh ve Beyrut kentlerinin kentsel yeniden yapılanma süreçlerinin analizi örneklenmiştir.

3.1. Çatışma sonrasında kültür ve yeniden yapılanma ilişkisi

Dünya üzerinde silahlı çatışmalar giderek daha karmaşık hale gelmekte, kentlerde yaygın yıkıma neden olmaktadır. Resmi ve gayri resmi kurumların kırılganlığı, hizmetlerin etkili ve şeffaf bir şekilde sunulmasının önüne geçmekte ve topluluklar ile devlet aktörleri arasındaki güven ve itimat eksikliklerini daha da kötüleştirmektedir. İnatçı ve kalıcı şiddet suçları sosyoekonomik büyümeyi yavaşlatmakta ve insan sermayesinin yok edildiği yırtıcı yerleşim bölgeleri yaratmaktadır. Bu kırılganlık, çatışma veya şiddet dinamiklerinin (FCV – Fragility, Conflict, and Violence) çoğu, çatışma ve şiddet dönemlerinde veya sonrasında kentlerde ortaya çıkmaktadır.

Çatışmaların kültür üzerinde her zaman yıkıcı bir etkisi olmuştur. Bunlar, insanların kolektif hafızalarının kasıtlı olarak tahrip edilmesini ve toplulukları güçsüzleştirmek ve aşağılamak için kültürel kimliklerini temsil eden sembollerin lekelenmesini kullanan yüksek profilli eylemleri içerir. Son yıllarda, kültür, insanların topluluklarına, kentlerine ve uluslarına olan bağlarını silmenin bir aracı olarak giderek daha fazla hedef alınmaktadır. Kültürel çeşitliliği ve çoğulculuğu ortadan kaldırmak ve mağdurların kültürel haklarını ve temel özgürlüklerini inkâr etmek için benzer hedefli yıkım eylemleri gerçekleştirilmektedir. Dahası, çatışma kaynaklı yerinden edilme, özellikle çatışmanın bir sonucu olarak kentsel mahallelerin etnik/dini profilinin değiştiği bağlamlarda, yıkıcı dinamikler yaratabilir. Çoğu zaman, bu dinamikler konut veya toprağa erişimde kendini gösterir (Roha, 2020).

RPBA'lar ve PDNA'lar, kriz sonrası durumlarda ihtiyaç değerlendirmesi için kent düzeyinde metodoloji geliştirmede rehberlik sağlarken, her ikisinin de ulusal düzeyde uygulanması amaçlanmıştır. İki yaklaşım üzerine ortak hazırlanan belge, tarihi bir kentsel peyzaj (HUL- Historic Urban Landscape) yaklaşımı kullanılarak kentsel ve banliyö seviyelerinde yürütülebilecek bir plan oluşturmağı amaçlamıştır. Bunu yaparken, bahsedilen iki yaklaşımdaki bazı unsurları seçici olarak kullanıp bunları tarihi ve kültürel açıdan zengin kentsel alanların kriz sonrası ihtiyaç değerlendirmesine uygulanması için gerektiğinde değiştirmektedirler. HUL yaklaşımı, bir şehrin kültürel kimliğinin somut ve somut olmayan kültür ve çevresel değerlerin iç içe geçmesiyle şekillendiğini kabul eder. Tarihi alanlardaki biçimlendirici güçler arasında altyapı, çeşitlilik ve kimlik, yapılı çevre, kültürel uygulamalar, jeomorfoloji, hidroloji, topografya ve toplumsal değerler bulunmaktadır. Coğrafi faktörlerle uygun şekilde entegre olan kentsel miras, turizm, ticari kullanım ve daha yüksek arazi ve mülk değerleri yoluyla sosyo-ekonomik kalkınma için bir katalizör görevi görebilir ve bakım, restorasyon ve rehabilitasyon için ödeme yapan gelirler üretebilir (Garcia, 2021).

Bu operasyonel kılavuzları geliştirilirken, yeniden inşa faaliyetleri için zaman dilimi de göz önünde bulundurulmuştur. RPBA'ların ve PDNA'ların geliştiricileri, hasar ve ihtiyaçları değerlendirmek için yaklaşık dört ila altı haftalık çok kısa vadeli bir fırsat penceresi üstlenmiştir. Bununla birlikte, yeniden inşa etmenin on yıllar alabileceğinin farkındalığıyla, "daha iyisini inşa etme" yaklaşımına dayanan daha uzun bir süre için eylemler sunulmuştur. Son politika tartışmalarıyla birlikte, "Daha İyisini İnşa Et" yaklaşımının ötesine, başlangıçta riskin daha derin bir şekilde anlaşılmasını vurgulayan "Sona Kadar İnşa Et" yaklaşımına geçilmiştir (Garcia, 2021).

Birçok ülkede, tarihi kentsel çekirdekler, tarihi yerlerin ulusal veya yerel listelerinde veya Dünya Mirası Alanları olarak tescil edilmiştir. Bu nedenle, kentsel alanların tarihi ve kültürel önemi hakkında alan yönetim planlarına ve zengin bilgilere sahiptir. Bu gibi durumlarda, yeniden yapılanma ekibi, daha önce geliştirilmiş olan saha yönetim planının uygulanabilir unsurlarını çabalarına entegre etmelidir. Alan yönetimi planı genellikle tüm miras nesnelerinin (taşınır ve taşınmaz) kapsamlı bir envanterini, konumlarının ayrıntılarını ve en son bulundukları durumu içermelidir (UNESCO, 2018).

Kriz, doğal tehlikeler veya çatışma durumları nedeniyle felaketlerden kaynaklanıp kaynaklanmadığından bağımsız olarak, geçim kaynaklarını, ekonomileri ve sosyal ve

kişisel refahı etkileyerek insanların yaşamlarını bozmaktadır. Çoğu zaman, kültürel miras krizden etkilenen bir sektör olarak dikkate alınmamakta, krizle başa çıkmaya yardımcı olma potansiyeli de dikkate alınmamaktadır (Panic, 2005).

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana, mirasın korunması için uluslararası bir hareket yaratma fikri ortaya çıkmaya başlamış ve 1972'de Dünya Mirası Sözleşmesi'nin kabul edilmesiyle şekillenmiştir. Dünya çapında artan kentleşme ile birlikte, yeni baskılar kültürel miras varlıklarını ek bir risk altına sokmaktadır.

2008 yılında, Avrupa Komisyonu, Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası, daha iyi iş birliğini teşvik etmeyi, ulusal meslektaşlarına daha koordineli destek sağlamayı ve kriz sonrası eylemler için ortak bir yaklaşım geliştirmeyi amaçlayan Kriz Sonrası Değerlendirmeler ve İyileşme Planlaması Ortak Deklarasyonunu imzalamıştır. Bu yaklaşımın operasyonel hale getirilmesi iki ana araca dayanmaktadır: Afet Sonrası İhtiyaç Değerlendirmesi (PDNA) ve Kurtarma ve Barış İnşa Değerlendirmesi (RPBA). RPBA2 metodolojisi, çatışma ve genel istikrarsızlık bağlamını anlamaya yardımcı olmak ve acil ve orta vadeli toparlanma ve barış inşası gereksinimlerini değerlendirmek için bir rehberlik sağlar. Kapsamı her bağlama bağlı olarak değişebilir ve yaklaşımı, farklı sektörler üzerindeki etkisi de dahil olmak üzere çatışmanın nedenlerinin ve dinamiklerinin bir analizini içerir (Panic, 2005).

2015 yılında, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündeminin kabul edilmesi, kültürel miras direncini güçlendirmek için yeni bir fırsat getirmiştir. Sürdürülebilir Kalkınma Gündeminin misyonu, Dünya Mirası Sözleşmesi'ni doğrudan yansıtan dünyanın kültürel ve doğal mirasını koruma ve muhafaza etme çabalarının güçlendirilmesine olanak sağlamaktır (UNESCO, 2018).

3.2. CURE Çerçevesi Kapsamı ve İçeriği

Dünya Bankası ve UNESCO 2018 yılında, Şehrin Yeniden İnşası ve İyileştirilmesinde Kültür (CURE - Culture in City Reconstruction and Recovery) Çerçevesini ortaklaşa geliştirmiştir. Politika yapıcılar ve uygulayıcılar için kentin yeniden inşası ve iyileştirilmesi için kriz sonrası müdahalelerin planlama, finansman ve uygulama aşamaları için bir çerçeve ve operasyonel rehberlik sunmaktadır. CURE Çerçevesi insan merkezli ve alana dayalı yaklaşımları bütünleştiren bir temel olarak görülmektedir. Oluşan kriz sonrası yeniden yapılanma aşamasında politika ve strateji belirlemede, hasar ve ihtiyaç değerlendirmede, finansman ve uygulama süreçlerine

kültürün entegre edilmesi ve bunun yaygınlaştırılması UNESCO'nun önceliği haline gelmiştir.

CURE Çerçevesi, kentleri daha kapsayıcı, güvenli, daha dayanıklı ve daha kapsamlı hale getirmek amacının yanı sıra özellikle kentlerin kimliklerini tehdit eden krizlerden sonra kentlerin yeniden inşası ve toparlanma süreçleri sırasında, kentsel kalkınmaya kültürü entegre etme amacını da yansıtmaktadır. Aynı yıl içerisinde çerçeveyi tamamlayıcı olarak teknik notlar adı altında üç farklı rapor daha hazırlanmıştır. Bunlar CURE Çerçevesinde Afet Risk Yönetimi, CURE Çerçevesinde Barış İnşası ve İyileşme, CURE Çerçevesinde Genel Operasyon Yönergeleridir.

CURE Çerçevesi, dünyanın farklı bölgelerinden ve tarihsel dönemlerden çalışmalarının kapsamlı bir analizinden elde edilen yedi ilke üzerine kurulmuştur.

- Şehri, inşa edilmiş yapıların ve açık alanların toplumsal dokuyla yakından bağlantılı olduğu bir "kültürel yapı" olarak kabul etmek.
- Uzlaşma sürecine kültürel simge olarak nitelendirilen yapıların ve yerel topluluklar için önemli olan bölgelerin inşası ile başlamak.
- Kriz sonrası travmayla başa çıkmak ve etkilenen toplulukları uzlaştırmak için uygun yollar sunmak, kültürel ifadeleri teşvik etmek.
- Planlama sürecinin başlarında, ihtiyaç değerlendirmelerinden başlayarak ve toplum önceliklerini yansıtan acil müdahalelerin uygulanmasında kültürü ön planda tutmak.
- Kurtarma sürecinin her adımında toplulukları ve yerel yönetimleri devreye sokmak.
- Kısa vadeli ihtiyaçları yeniden yapılandırma planlarının orta/uzun vadeli geliştirme zaman dilimi ile dengeleyen finans modellerini kullanmak.
- İnsanların ihtiyaçları ile bir kentin tarihi karakterinin geri kazanılması arasında denge oluşturarak yeniden yapılanma sürecinin etkili bir şekilde yönetilmesini sağlamak (UNESCO, 2018).

CURE Çerçevesinin uygulamaya geçirilmesi Olağanüstü Durum Kurtarma Çerçevesinden (DRF) uyarlanmıştır ve dört aşama içermektedir. Her aşama kendi içinde bileşenlere bölünmektedir.

3.2.1. Hasar, İhtiyaç Değerlendirmesi ve Kapsam Belirleme

Bu aşama, somut ve somut olmayan kültürel mirasa, kültürel ve yaratıcı endüstrilere, konut stoku ve arazi kaynaklarına, hizmetlere ve altyapıya ve turizm sektörüne verilen

zarar ve etkileri değerlendirmektedir. Ayrıca hizmetlerin kesilmesinden ve varlıkların kullanımından etkilenen nüfusta ekonomik kayıpların değerlendirilmesini araştırır. Hasar ve ihtiyaç değerlendirmeleri, üzerine inşa edilen, veri toplama, varlık haritalama, paydaş haritalama ve şehrin yeniden inşası ve kurtarılması için bir vizyonun geliştirilmesini içeren bir kapsam süreci olarak yürütölmektedir.

Somut Kültürel Miras

Bu bileşen, tarihi belgeler veya fotoğraflar kullanılarak uzmanlar tarafından yapılara ve içeriklerine verilen hasarın yerinde değerlendirilmesini ve yapının işlevinin kaybıyla ilişkili ekonomik değer hakkında bilgileri içermektedir. Yeniden yapılanmada tüm kültürel yapılar sürece dahil edilerek değerlendirmeye alınmalıdır. Hasar analizi yapıldıktan sonra yapının restorasyonu için gerekli olan maliyet hesaplanmalıdır. Bazı kültürel yapıların topluluklar için bir simgesel önemi bulunmaktadır. Bu nedenle restorasyon sürecinde yapının özgün halinin korunmasına ve orada yaşayan toplumun fikirlerinin alınmasına önem verilmelidir.

Somut Olmayan Kültürel Miras

Kültürel miras, anıtların ve yapıların dışında somut olmayan kültürel mirası, nesiller arası aktarılan ve yaşatılan gelenekleri de ifade etmektedir. Somut olmayan kültürel miras, topluluklar içindeki kültürel kimliklerin ve dünyadaki kültürel çeşitliliğin korunmasında nesiller boyu etkili bir rol oynamıştır. Kriz sonrası durumlarda, maddi olmayan kültürel kaynaklar, yeniden yapılanma süreci için gereken sosyal uyumu ve topluluk direncini yeniden inşa etmede çok önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Bu bağlamda toplumla tarihsel bilgiye dayanan danışma süreçleri, uzlaşmaya katkıda bulunabilecek temel kültürel uygulamaların belirlenmesinde önemli bir yere sahiptir. Bir çatışma sırasında yasaklanmış olabilecek kültürel uygulamaların canlandırılması için alana verilmeli ve özel dikkat gösterilmelidir. Yerel topluluk, hangi somut olmayan kültürel miras varlıklarının etkilendiğini belirlemede ve yaşanan krizin onlar üzerindeki etkisini değerlendirmede öncölük etmelidir.

Yaratıcı ve Kültürel Endüstriler

Bu bileşen varlıklar, kültürel mal veya hizmet sağlayan ve üreten kuruluşları içermektedir. Bu sektöre olan etkiler, kültürel malların satışında, ihracatında veya kültür turizmi ile ilgili hizmetlerin sağlanmasında bir kesinti yaşandığında kendini göstermektedir. Afetlerin veya silahlı çatışmaların kültürel kuruluşlar üzerindeki etkisini değerlendirirken, hangi becerilerin veya maddi olmayan bilgilerin kaybolmuş olabileceğini belirlemek için özel dikkat gösterilmelidir. Bu bileşende de insan

merkezli yaklaşım uygulanarak toplum üyelerinden kriz öncesiyle ilgili fikirler alınmalıdır. Herhangi bir zanaat okulunun veya gayri resmi eğitim merkezinin etkilenip etkilenmediğini veya kriz nedeniyle herhangi bir yerleşik zanaatkarın yerinden edilip edilmediğini değerlendirmek de önemlidir. Değerlendirmede, kültürel miras ürünleri için tesislerin ve pazarların kriz öncesi durumu da dikkate alınmalıdır.

Kültür Turizmi

Kültür turizmi tarihi kentler için önemli bileşenlerden biridir. Turizm sektörü, esas olarak ziyaretçilere hitap eden üretken faaliyetler kümesini içermektedir. Birçok tarihi kentte turizm, yerel toplum için önemli bir ekonomik faaliyet kaynağı olmuştur. Gelirler, konaklama, ulaşım, seyahatle ilgili hizmetler, gıda ve kültürel mallar için yapılan turist harcamalarından elde edilmektedir. Planlama sürecinde tahmini turist sayısına uygun olarak konaklama hizmeti veren yapılar planlanmalıdır. Kriz sonrası bölgenin güvenilir olması da gerekmektedir. Bölgede yeniden yapılanma işlemleri devam ederken pazarlama ve bilgilendirme kampanyaları gerçekleştirerek, bölgeyi ulusal ve yerel anlamda tanıtmak da etkili rol oynamaktadır.

Tarihi Konut Stoğu ve Arazi Kaynakları

Konut, kriz sonrası kentlerin yeniden yapılanmasında en önemli sektörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Tarihi alanlardaki birçok konut, kamu, özel, dini veya ortak mülkiyeti içeren belirsiz mülkiyet haklarına sahip araziler üzerine inşa edildiğinden ve belirsiz veya belgesiz görev süresine sahip kişiler tarafından işgal edildiğinden, hasar değerlendirmeleri sırasında tarihi konutların ve ilgili arazilerin durumu birlikte incelenmelidir. Kriz öncesinde bölgede yaşayan toplum değerlendirmelere dahil edilmeli ve belgeleri kontrol edilmelidir. Kriz sonrası toplumun yeniden bölgeye yerleştirilmesini sağlayabilmek için orada yaşamış olan herkes listeye alınmalıdır. Konut sektöründeki hasarın değerlendirilmesi, kriz öncesi düzenlemelere ve tarihi alanlara, arazi kullanımına ve mimari gereksinimlere, ulusal ve yerel konut düzenlemelerine ve finansman seçeneklerine özgü kılavuzlara danışılmasını gerektirmektedir.

Veri Toplama ve Analiz

Veri toplama ve analiz bileşeni yeniden yapılanmanın süresini ve finansmanını etkileyen önemli bileşenlerden biridir. Kriz sonrası bölgede hasar tespiti ve alan analizleri yapılmalı, ekonomik ve sosyal veriler toplanmalıdır. Veri toplama hem mikro ölçekte (tarihi alan) hem de makro ölçekte (kent genelinde) yapılmalıdır. Tüm sektörlerle ilgili temel verilerin toplanması, kentin geçmişi ve bölge içindeki

ilişkilerini anlamak için önemli yere sahiptir. Veri toplama, kültürel miras varlıkları, ekonomik veriler, sosyal veriler, büyüme dinamikleri, pazar değerlendirmeleri ve büyümenin önündeki engeller hakkında bilgi içermektedir.

Varlık Haritalama

Varlık haritalama, etkilenen bölgelerdeki mevcut insani, sosyal, kültürel, ekonomik ve fiziksel kaynakları kaydetmek için kullanılan bir bileşendir. Bu kaynaklar arasında topluluk altyapısı ve hizmetleri, toplum merkezleri, kurumlar, yerel beceriler ve sosyal ağlar da bulunmaktadır. Varlık haritalama işlemini yaparak topluluk kaynakları hakkında bilgi toplamak için farklı yöntemler kullanılsa da varlıkların değerini anlamada topluluğun fikirleri, kapsamlı bir yaklaşım sağlamak için önemlidir. Bu süreç, barış inşası için katkıda bulunacak belirli kültürel uygulamaların belirlenmesinde de yararlı olmaktadır.

Paydaş Haritalama

Paydaş haritalama, toplumu yeniden yapılanma sürecine dahil etmeyi amaçlayan bir bileşendir. Toplumu yeniden yapılanma sürecine dahil etmek ve tanımlamak, sürdürülebilirliğini ve sürekliliğini sağlamaktadır. Oluşturulan ekip, kriz öncesi ve sonrası temel topluluk sorunlarını ve dinamiklerini ele almalıdır. Yerel kurumlar tanımlanmalı ve yeniden yapılanma aşamasına dahil edilmelidir. Planlama sürecine geleneksel olarak katılmayan ayrıcalıksız gruplar belirlenmeli ve katılmaya teşvik edilmelidir. Katılım süreci tasarlanırken, ekip öncelikle ilgili paydaşları tanımlamalıdır. Katılım süreci, toplum liderleri, dini ve etnik gruplar, özel sektör, mal sahipleri, gayri resmi topluluk, gençler ve kadınlar gibi yeniden yapılanma sürecinden ve kararlarından doğrudan etkilenen paydaşları içermelidir. Buna ek olarak, yeniden yapılanma sürecinin şekillendirilmesinde ve yürütülmesinde yer alacak ikinci bir temel paydaş grubu da belirlenmelidir. Bunlar arasında akademik kurumlar, yerel yönetim yetkilileri, politika ve planlama uzmanları ile teknik uzmanların bulunması öncelik olmalıdır. Oluşturulan ekip, tüm paydaşları sürece dahil etmeli ve aralarındaki dinamikleri ve ilişkileri haritalamalıdır.

Vizyon Geliştirme

Vizyon geliştirme, kapsam belirleme aşamasının ana bileşenidir. Yeniden yapılanma sürecinin yönünü ifade etmek için hayati önem taşıyan bir vizyon, istekli olmalı ve ilerlemeyi ölçmek için net bir kriter sağlamalıdır. Vizyon geliştirme süreci, tüm paydaşların sahip olduğu kentin gelecekteki yönü için ortak bir fikir sağlamaktadır. Belediye başkanları ve yerel yönetimler, vatandaşlarla görüşmeli ve fikirlerini

dinlemelidir. Vizyon geliştirme sürecinde iki faktör önem arz etmektedir. İlk olarak vizyon geliştirme süreci tüm paydaşları ve özellikle azınlık gruplarını, kadınları ve gençleri kapsayacak şekilde olmalıdır. İkinci olarak da vizyon geliştirme süreci, kriz öncesinden kriz sonrasına kadar mevcut tüm veri kaynakları kullanılarak temellendirilmelidir.

3.2.2. Politika ve Strateji

Bu aşama, paydaşların ve toplulukların tam olarak devreye girdiği katılımcı yaklaşımlarla, hasar ve ihtiyaç değerlendirmelerini ve vizyonunu planlara ve planlama düzenlemelerine çeviren politikaları, stratejileri ve planlama süreçlerini tasarlamayı içermektedir.

Planlama Süreci Tasarlama

Başarılı bir yeniden yapılanma için planlama süreci tasarlama önemli bir bileşendir. Kriz sonrası yeniden yapılanma için planlama süreci kapsayıcı, şeffaf ve objektif olmalıdır. Şeffaf bir süreç, kamu ve özel sektör ile topluluk paydaşlarının yeniden yapılanma, geliştirme ve uygulamasında etkileşime girmesini sağlamaktadır. Bu etkileşimler, kültürel çeşitliliğin ortak bir şekilde tanınmasına, kültürün bir onur kaynağına dönüşmesine ve istikrarlı, esnek bir toplumun ön koşulu olarak kültürel katılımın ve mirasa halkın erişiminin teşvik edilmesine zemin hazırlamaktadır. Planlama süreci tasarlanırken oluşabilecek risklerin ve gecikmelerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Düzenleyici Mekanizmalar

Düzenleyici mekanizmalar, kriz sonrası yeniden yapılanma süreci, mevcut planlama düzenlemelerini gözden geçirmek, daha sürdürülebilir ve esnek bir kentsel alan oluşturmak için önemli bir bileşendir. Bu düzenlemeler sadece tarihi alanın fiziksel gelişimini ele almakla kalmaz, aynı zamanda bölgenin sosyal ve çevresel gelişim içinde anahtar rol oynar.

Kriz sonrası kentsel ortamlardaki en yaygın düzenleyici mekanizma, politika yapıcılarının, vatandaşların ve diğer paydaşların acil ihtiyaçları ve öncelikleri belirleyebileceği, riskleri değerlendirebileceği ve kentsel alanın rekabet eden önceliklerini sıralayan mekânsal ve arazi kullanımı planlama sürecidir. Doğru bir arazi kullanımı güvenliğini artırarak ortak arazilerin geleneksel arazi kullanım süresini netleştirmektedir. Arazi kullanım planlaması, girdiye açık ve şeffaflık için çaba

gösteren duyarlı bir süreçtir. Kriz sonrası her şehrin kapasitesine ve organizasyon yapısına bağlı olarak çeşitli plan türleri kullanılmaktadır.

Stratejik planlar acil durum müdahale planları da dahil olmak üzere afet sonrası yapılan müdahale planını ana hatlarıyla belirtmek için oluşturulan planlardır.

İmar ve belediye kanunu planları, kapalı alan içindeki her arazi parseli için geçerli olan acil ve özel düzenleyici kontrolleri içermektedir.

Master planlar, gelecekteki değişim ve gelişime sistematik bir şekilde rehberlik eden ileriye dönük bir düzenleyici olarak kabul edilmiştir. Master planlar, ekonomik veya sosyal analiz, haritalar ve istatistikler yoluyla mevcut koşulları değerlendirir. Bölgenin gelecekte karşılaşılabileceği zorlukları öngörür, 3-10 yıl arasında değişen orta veya uzun vadeli gelecek için hedefler ve politika çözümleri önerir ve uygular. Sağlam ve proaktif bir planlama, insan ihtiyaçlarının fiziksel yeniden yapılanmayı nasıl yönlendirebileceğini göz önünde bulundurmalıdır.

Sivil Katılım

Sivil katılım, toplulukların tüm yeniden yapılanma ve toparlanma süreçlerine katılımını sağlayan başlıca bileşenlerden biridir. Planlama, toplulukların yeniden yapılanma ve toparlanma süreçlerine nasıl katılabileceklerini belirlemek için topluluk dinamiklerini, kapasitesini ve kriz sonrası sosyal sermayeyi değerlendirmelidir. Topluluğun görüşlerine aktif olarak danışılan ve toplanan görüşlerin dikkate alındığı gerçek etkileşim, ancak topluluğun güvenliği sağlandıktan sonra önerilmelidir. Sivil katılımı uygulamak için her ülke farklı yaklaşımlar sunabilmektedir. Önemli olan topluluğu katılıma teşvik etmek ve fikirlerinin gerçekten önemli olduğuna inandırmaktır.

3.2.3. Finansman

Bu aşama, kamu ve özel finansmanın yanı sıra diğer finansman kaynaklarını birleştiren yeniden yapılanma ve geri kazanım sürecini finanse etmek için modalitelerin belirlenmesini, arazi kaynaklarının yönetimini ve finansman araçlarının ve teşviklerinin geliştirilmesini içerir.

Finansman Kaynaklarının Belirlenmesi

Finansman kaynaklarının belirlenmesi hem yeniden yapılanma sürecine hem de sonucuna etki eden bileşenlerden biridir. Finansman kaynakları belirlendiğinde ve kent yeniden yapılanmaya başlamak için güvenilir bir fon havuzuna eriştiğinde, bir sermaye yatırım planı geliştirilmelidir. Büyük doğal afetlerden veya çatışmalardan

sonra, genellikle ulusal düzeyde bir ajans yerel yeniden yapılanma için mevcut fonların ödenmesini denetlemektedir. Bununla birlikte, yerel yönetimlerin fonları verimli ve zamanında kullanabilmeleri için güvenilir bir kurum oluşturulmalıdır.

Arazi Kaynaklarının Yönetimi

Çatışma sonrası kentsel arazi kaynaklarını yönetmek, herhangi bir yeniden yapılanma stratejisinin önemli bir bileşenidir. Burada kültür, yerel kurumlara, geleneksel uyumsuzluk çözüm mekanizmalarına ve etkili topluluk katılımına güvenme yoluyla önemli bir role sahiptir.

Çok sayıda yasa dışı yerleşime sahip kentlerde, krizler arazi kullanım süresinin normalleşmesi için bir fırsat sağlamaktadır. Arazi kullanım süresinin normalleştirilmesi veya "arazi tapusu", gelir, üretkenlik, kredi erişimi, konut yatırımı ve çocuk eğitimindeki artışlar dahil olmak üzere birçok sosyal, ekonomik ve politik etkiye sahiptir. Mülk kullanım süresinin normalleştirilmesi, sakinlere güvenlik ve istikrar sağladığı için uzun vadeli, sürdürülebilir yeniden yapılanma ve kurtarma politikasının önemli bir bileşenidir.

Arazi Değeri Yakalama

Arazi değeri yakalama, kentlerin finansman altyapısında arazi varlıklarından yararlanmak için kullandıkları farklı finansman planlarını tanımlamak için kullanılan bir bileşendir. Amaç, altyapıya yapılan kamu yatırımlarından veya uygun olduğunda arazi kullanımının değiştirilmesi veya yoğunlaşması gibi düzenleyici değişikliklerden kaynaklanan arazi değerlerindeki artışın bir kısmını yakalamaktır. Kamu eylemi nedeniyle yaşanan değer artışlarının, mal sahipleri ile kamu yararı arasında paylaşılması gerektiği varsayılmaktadır. Bu nedenle, arazi değerinin ele geçirilen kısmının kentteki altyapıyı finanse etmek için kullanılması gerekmektedir. Arazi değeri yakalama ile elde edilen gelirlerin özellikle kültürel miras, altyapı, kültürel ve yaratıcı endüstriler de dahil olmak üzere kültürel yatırımları finanse etmek için kullanılması tavsiye edilmektedir.

Arazi Yeniden Düzenlemeleri

Arazi yeniden düzenlemesi, arazi sahiplerinin bir yeniden yapılanma projesi üstlenmek için yerel yönetimle iş birliği içinde arazilerini birleştirmelerine izin veren bir bileşendir. Yerel yönetim geleneksel olarak birleştirilen arazinin bir kısmını altyapı geliştirmek için kullanır ve bu da orijinal toprak sahiplerine kalan araziye değer katar. Sonuç olarak, her toprak sahibi, altyapının sağlanması ve araziye daha yüksek yoğunluklarda geliştirme kabiliyeti nedeniyle değeri yükselen daha küçük bir arazi

parseline sahip olur. Böylelikle yerel yönetim, altyapı inşaatı için arazi satın almak için büyük bir ön masrafla karşı karşıya kalmamaktadır. Çatışmalar ve felaketler genellikle mevcut sakinleri yerinden ettiğinden yeniden düzenleme, orijinal mülk sahiplerine ve sakinlerine yeterli koruma sağlayan şeffaf bir süreç kullanılarak gerçekleştirilmelidir.

Şehir Liderliğindeki Finansman Araçları

Büyük ölçekli yeniden yapılanma politikası kararlarının ve finansal kaynaklarının çoğu genellikle merkezi hükümetten gelirken, yerel yönetimler yeniden yapılanma sırasında gelişmeyi kolaylaştırmak ve teşvik etmek için düzenleyici yetkilerini kullanabilmektedirler. Kent yetkilileri, cazip emlak piyasaları oluşturmak ve özel sektörün henüz yatırım yapacak kadar güçlü olmadığı kriz sonrası durumlarda yeniden gelişmeyi teşvik etmek için düzenlemeleri kullanabilirler.

Kriz sonrası durumlarda gelişmeyi teşvik doğrudan veya dolaylı şekilde olabilir. Doğrudan teşviklerin en yaygın şekli bağışlardır. Bağışlar, tarihi bir yapının sahibine bakım veya rehabilitasyon gibi belirli bir amaç için verilmektedir. Bağışlar, tarihi koruma alanında faaliyet gösteren kar amacı gütmeyen kuruluşlara da verilebilmektedir.

Dolaylı teşvikler, doğrudan teşviklerle aynı şekilde çalışmaktadır. Vergi bazlı teşvikler, dolaylı teşviklerin en yaygın şeklidir. Bir vergi avantajı, bir mülk sahibinin emlak vergisi veya gelir vergisi yükünün hafifletilmesi şeklinde olabilmektedir. Vergi teşvikleri, arazi piyasasının güçlü olmadığı kriz sonrası durumlarda gelişmeyi teşvik etmek için iyi bir araç olarak kabul edilmektedir. Seçici ve akıllıca tasarlanmış vergi teşvikleri, yeniden yapılanma için özel sektör sermayesinin çekilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Krediler ve garantiler de dahil olmak üzere başka dolaylı teşvik biçimleri de vardır. Teşviklerin hesaplanması, yeniden yapılanma projeleri için gereken fon miktarını, yerel ve ulusal yönetimler tarafından karşılanması gereken miktarı ve mülk sahipleri tarafından ödenecek tutarı içeren denklemlere dayanmalıdır.

3.2.4. Uygulama

Yeniden yapılanma ve toparlanma çabalarının başarısı ve sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahip olan bu aşama, etkin kurumsal ve yönetim yapıları, bir risk yönetimi stratejisi ve bir iletişim ve katılım stratejisi oluşturmayı içerir.

Kurumsal Düzenlemeler

Yeniden yapılanma için yönetim yapısı, uzun vadeli bir vizyon göz önünde bulundurularak kurulmalı ve acil durum yönetiminden kurtarma aşamasına, normal yönetişim ve istikrara kadar tüm çabalara öncülük etmelidir. Bunun için yeniden yapılanmayı yönetmesi için bir kurum veya ajans kurulmalıdır. Kurum düzeyinde oluşturulan ekip birçok alandan olan uzmanlar tarafında oluşturulmalıdır.

Bazı kentler, mevcut kentsel yönetişim çerçevesi içinde mevcut ofisleri ve ajansları teşvik ederek yeniden yapılanma sürecini kendi bünyesinde yönetmektedir. Diğer durumlarda, acil durum yetkilerine sahip merkezi bir hükümet yönetim ajansı, süreci erken aşamalarda yönetip daha sonra uygulamanın sonraki aşamaları için kademeli olarak yerel belediyeye devredebilmektedir. Bazı kentler, yeniden yapılanma için gerekli becerilere sahip olan ve kenti geliştirme sürecine aşina olan mevcut kalkınma şirketlerini veya yeniden geliştirme ajanslarını da kullanmaktadır.

Risk Yönetimi

Herhangi bir büyük ölçekli inşaat projesi her zaman risklerle karşı karşıyadır. İnşaat riskleri; bina maliyeti aşırımları ve proje gecikmeleri de dahil olmak üzere yeniden yapılanma sürecinin tasarım ve uygulama aşaması ile ilgili tüm potansiyel sorunları kapsamaktadır. Bu nedenle risk yönetimi bileşeni yeniden yapılanmanın önemli bir parçasıdır.

Faiz oranlarındaki değişkenlik, döviz kurları ve finansman maliyetlerini etkileyen diğer faktörlerle ilgili finansal riskler de oluşmaktadır. Diğer bir risk, yeniden yapılanma projesinin tasarım aşamasındaki gecikmelerden kaynaklanmaktadır ve bu da bazı paydaşların geri çekilmesine neden olabilmektedir. Bu tür gecikmeler bir yeniden yapılanma projesinin sürdürülebilirliğini tehdit ederek bölge sakinleri ve toplum açısından hayal kırıklığına neden olmaktadır.

Dış risk, hoşnutsuz topluluk gruplarından ve sivil toplum örgütlerinden kaynaklanabilmektedir. Bir krizin ardından, siyasi istikrarsızlık, politika ve düzenleyici değişiklikler siyasi riskleri arttırabilir, bu nedenle kamu-özel-sivil toplum ortaklıklarında riskler, onları en iyi şekilde yönetebilecek kuruluşlar tarafından dağıtılmalı ve karşılanmalıdır. Yeniden yapılanma, oluşan riskler yönetilebildiği kadar başarılı olmaktadır.

İletişim ve Katılım Stratejisi

İletişim ve katılım stratejisi, sivil katılımın uygulanmasına olanak sağlayan bileşendir. Yeniden yapılanma ve toparlanma programları, planlama ve politika oluşturma

süreçlerinde sahiplenme ve aidiyet duygusunu geliştirmek amacıyla ulusal ve yerel yönetimler, uluslararası kuruluşlar, kalkınma ajansları, sivil toplum, gençlik örgütleri ve etkilenen nüfus grupları da dahil olmak üzere tüm paydaşlar tarafından oluşturulmalıdır. Etkili bir iletişim ve katılım stratejisi şunları içermelidir:

- Olası kurumsal ve finansal ortakları belirlemek için iyi uygulamalar da dahil olmak üzere sahadaki mevcut girişimlerin haritalandırılması.
- Çatışma sonrası kolektif iyileşme sürecinde kamusal ve sivil alanların önemine gereken önemin verilmesi
- Kurumlar, sivil toplum kuruluşları, kültürel ve sanatsal kamu politikaları ile gençlik öncülüğündeki girişimler arasında iş birliğinin artırılması
- Tarihi kentsel alanların sakinleri bağlamında çatışma sonrası tetiklenen değişimi ve yeni yerel toplulukların ortaya çıkışının dikkate alınması.

Halkın katılımı her zaman toplumu "danışmanlık", "dahil etme", "iş birliği" ve "güçlendirme" konusunda basitçe "bilgilendirmenin" ötesine geçmeyi amaçlamıştır. En temel düzeyde, bir paydaş katılımı stratejisi, halkın süreç ve kararlar hakkında iyi bilgilendirilmesini sağlamalıdır. Bu, yüz yüze veya sanal olarak halka açık toplantılarla gerçekleştirilebilmektedir. Farklı vatandaş gruplarının farklı yeniden yerleşim alanlarına dağıldığı çatışma sonrası durumlarda, kitle iletişim araçlarının, kısa mesajların ve internetin kullanımı herkes için bilgiye erişim sağlayabilmektedir. Web siteleri ve sosyal medya araçları da yeniden yapılanma projeleri için iletişim stratejisinin bir parçası olarak hizmet etmektedir. İnternete veya çevrimiçi medyaya erişimin sınırlı olduğu durumlarda, toplumu bilgilendirmek için daha basit araçlar kullanılabilir. Bilgi kioskları ve depoları, geniş kitlelere ulaşmak için iyi araçlardır. Paydaş sayısının fazla olduğu durumlarda, basın bültenleri ve basılı materyaller sahada dağıtılabilmektedir.

Temel bilgilerin ötesinde, topluluklar ve yeniden yapılanma ekipleri arasındaki iş birliğini teşvik eden halkın katılımını sağlamak çok önemlidir. Farklı ve büyük bir paydaş grubunun mevcut olduğu ve katılmaya hazır olduğu durumlarda, yeniden yapılanma ekibi alternatif çözümler ve senaryolar geliştirmek ve bunları değerlendirmek için toplulukla iş birliği yapar. Topluluk katılımı için ideal durum, topluluğun inşaat kararları ve süreçleri üzerinde karar verme gücünü kullanacak kadar yetkilendirildiği zamandır. Bir topluluğun bu düzeyde güçlendirilmiş karar alma sürecine katılması için, mevcut bir topluluk liderleri ve örgütleri ağının, kamu kuruluşu

ile bir irtibat görevi görecek şekilde zaten mevcut olması gerekir. Bu gibi durumlarda, farklı kültürel gruplara eşit olarak katılmaları için olanak verilmelidir.

Çerçeve aşamaları	Çerçeve aşamalarının alt bileşenleri	Bileşenlerin içeriği
Aşama 1 Hasar, İhtiyaç Değerlendirmesi ve Kapsam Belirleme	Somut Kültürel Miras	Kültürel yapılarda oluşan hasarın değerlendirilmesini, maliyetinin hesaplanmasını ve restorasyonunu içermektedir.
	Somut Olmayan Kültürel Miras	Nesiller arası aktarılan ve yaşatılan geleneklerin, etkinliklerin belirlenmesini içermektedir.
	Yaratıcı ve Kültürel Endüstriler	Kültürel mal veya hizmet sağlayan ve üreten kuruluşları içermektedir.
	Kültür Turizmi	Konaklama, ulaşım, seyahatle ilgili hizmetler, gıda, kültürel mallar gibi hizmetleri içermektedir.
	Tarihi Konut Stoğu ve Arazi Kaynakları	Konutlarda hasar tespiti yapılmasını ve bölgede yaşamış toplumun belgelerinin değerlendirilmesini içermektedir.
	Veri Toplama ve Analiz	Bölgede hasar tespiti ve alan analizlerinin yapılmasını, ekonomik ve sosyal verilerin toplanılmasını içermektedir.
	Varlık Haritalama	Bölgedeki mevcut insani, sosyal, kültürel, ekonomik ve fiziksel kaynakları kaydetmeyi içermektedir.
	Paydaş Haritalama	Bölgedeki farklı paydaşları ve toplumu yeniden yapılanma sürecine dahil etmeyi içermektedir.
	Vizyon Geliştirme	Belediye başkanları ve yerel yönetimlerin vatandaşlarla toplantılar gerçekleştirmesini içermektedir.
Aşama 2 Politika ve strateji	Planlama Süreci Tasarlama	Kamu ve özel sektör ile topluluk paydaşlarının planlama aşamasında etkileşimini içermektedir.
	Düzenleyici Mekanizmalar	Stratejik planlar, İmar ve belediye kanunu planları ve Master planları içermektedir.
	Sivil Katılım	Her ülke farklı yaklaşımlar sunmaktadır. Toplantılar, mülakatlar ve etkinlikler gibi katılım teşviklerini içermektedir.
Aşama 3 Finansman	Finansman Kaynaklarının Belirlenmesi	Bir ajansın kurulmasını, yerli ve yabancı işçilerin belirlenmesini içermektedir.
	Arazi Kaynaklarının Yönetimi	Arazi kullanımının normalleştirilmesi ve gelir, üretkenlik, kredi erişimi, konut yatırımı gibi işlemleri içermektedir.
	Arazi Değeri Yakalama	Arazi varlıklarından yararlanmak için kullanılan farklı finansman planlarını tanımlamayı içermektedir.
	Arazi Yeniden Düzenlemeleri	Arazi sahiplerinin yeniden yapılanma için yerel yönetimle işbirliği içinde arazilerini birleştirmelerini içermektedir.
	Şehir Liderliğindeki Finansman Araçları	Özel sektörün yeniden gelişimi için doğrudan, dolaylı ve vergi bazlı teşvikleri içermektedir.
Aşama 4 Uygulama	Kurumsal Düzenlemeler	Yeniden yapılanmayı yönetmesi için bir kurum veya farklı uzmanlardan oluşan ekibin kurulmasını içermektedir.
	Risk Yönetimi	İnşaat riskleri, bina maliyeti aşımaları ve proje gecikmeleri gibi risklerin yönetilmesini içermektedir.
	İletişim ve Katılım Stratejisi	Toplantılar, web siteleri, sosyal medya araçları, basın bültenleri ve basılı materyaller gibi stratejileri içermektedir.

Tablo 2: CURE Çerçevesinin içeriği (yazar tarafından oluşturuldu)

3.3. Kültür Temelli Yaklaşımın Uygulamaları

Çalışmanın bu bölümünde yeniden yapılanma süreçleri incelenmek üzere örnek olan Mostar, Banda Aceh ve Beyrut kentlerinin yeniden yapılanma öncesi, müdahale süreci ve CURE Çerçevesinin uygulanmasının bağlamında incelenmektedir.

3.3.1 Mostar, Bosna-Hersek

Mostar, Bosna-Hersek'in, Hersek bölgesindeki en büyük ve en önemli kent olarak kabul edilmektedir. Kent, ülkenin güney kesiminde ve Bosna-Hersek'in kültürel başkentinde yer almaktadır. Mostar, 'köprü bekçisi', anlamına gelir ve kent, 1452'de Neretva Nehri üzerinde inşa edilen ahşap bir köprünün etrafında gelişmiştir. 1463'te Hersek'i fetheden Osmanlı İmparatorluğu bu değerli geçişi miras almış ve Mostar'ı bölgenin yönetim merkezi olarak belirlemiştir. Varlıklarını pekiştirmek ve tanıtmak için, yeni yöneticiler camiler, hamamlar ve hanlar dahil olmak üzere hızlı bir inşa programı başlatılmıştır. Bununla beraber ahşap köprü de geliştirilmiştir. Yeni taş köprü (1567'de tamamlanmıştır) Mostar'ı Hersek'in merkezi olarak sağlamlaştırmış, şehrin fiziksel ve kültürel altyapısını dahada kuvvetlendirmiştir. Böylece on yedinci yüzyılın sonunda Mostar'ın sosyal alanı ve kent dokusu ağırlıklı olarak Osmanlı/İslam karışımıyla yapılmıştır (Sancaktar, 2012; Pasic, 2005).

Mostar Kuşatması (Nisan 1992-Nisan 1994) Bosna Savaşı'nın bir muharebesidir. Mostar, Boşnak-Hırvat Federasyonu'nun bir parçası olduğu Nisan 1994'e kadar Bosnalı, Hırvat ve Sırp güçleri arasında üçlü bir çatışmanın yapıldığı yer haline gelmiştir.

3 Mart 1992'de Aliya İzzetbegović Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ilan etmiş ve Hırvatistan yeni ülkeyi hemen tanımıştır. 14 Mart'ta Yugoslav Halk Ordusu (JNA) kışlalarının yakınında patlama oldu ve Hırvatlar kentte barikatlar kurarak JNA işgalcilerine direnmeye başlamıştır. İlk kuşatma sonucunda çok sayıda dini yapı, kültür kurumu ve en önemlisi tarihi Stari Most yıkılmıştır. İki yıl süren kuşatma sonucunda Mostar şehri ve merkezi harabeye dönüşmüştür. Çatışma, Mart 1994'te Hırvat-Boşnak Federasyonu'nun kurulmasıyla sona ermiştir.

Mostar, 1990'lardaki çatışmada, tarihi köprü tahrip edilmiş ve tarihi merkeze zarar verilmiştir. Hükümet ve halk zaman kaybetmeden yeniden yapılanma işlemlerine başlamıştır. Tarihi köprünün ve çevresinin yeniden inşası, tüm yeniden yapılanma girişimlerinin birleşik çabalarının sembolü haline gelmiştir. Yeniden yapılanma için ilk adım 1994 yılında UNESCO tarafından atılmış ve hükümet Dünya Bankası'ndan

köprünün yeniden inşası için yardım talebinde bulunmuştur. Dünya Bankası, 30 yıllık bir süre zarfında 4 milyon dolarlık kredi sağlamıştır. Pilot Kültürel Miras Projesi olarak bilinen bu projenin amacı köprüyü yeniden inşa etmekle beraber bölgedeki uzlaşma sürecini de kolaylaştırmaktır (World Bank, 2000; Coward, 2004).

Mostar'ın yeniden yapılanması için oluşturulan finansman, Dünya Bankası gibi yabancı kuruluşların fonları ve turistler tarafından sağlanan nakit infüzyonu ile gelişmiştir. Mostar'ın fiziksel dokusunun çoğu, özellikle de kentin çekirdeğindeki tarihi binalar, Osmanlı döneminden kalmıştır. Bu binaların restore edilmesi ve şehrin çekirdeğinin yeniden inşa edilmesi, kentin Osmanlı ve dolayısıyla İslami imajını geliştirmiştir. Bu tür bir yeniden yapılanma kentin kültürel yapı taşlarının sağlamlaşmasına da katkıda bulunmuştur. Köprünün restorasyonu için gereken fon, Dünya Bankası tarafından verilen bir kredinin yanı sıra Hollanda, Fransa, İtalya, Avrupa Birliği, Türkiye ve Hırvatistan'ın ve çok sayıda devletten gelen bağışlarla sağlanmıştır. Yeniden yapılanmada yer alan şirketler de aynı şekilde çok sayıda ülkenin temsilcileri olmuştur. Ayrıca, UNESCO kentteki Müslümanlar, Hırvatlar ve Sırların yeniden yapılanma sürecinin bir parçası olmalarını sağlamaya büyük özen sarf etmiştir. Mostar sakinleri arasındaki iş birliği uluslararası beklentileri karşılarsa da bazı grupların sorun çıkarması kaçınılmaz olmuştur. Özellikle kentteki Hırvatların çoğunluğu yeniden yapılanma sürecine açıkça karşı çıkmışlardır. Bu muhalefet, sivil katılımı destekleyen toplantılara gelmemek gibi daha çok süreci ertelemeyi amaçlayan küçük eylemlerden oluşmaktadır (Pasic, 1997; UNESCO, 2018).

Bu tür süreçlerden bağımsız olarak, Bosna Savaşı sona erdiğinden bu yana, var olan uluslararası STK'lar (IRCICA- Research Centre for Islamic History, Art and Culture, Aga Khan Kültür Vakfı ve Dünya Anıtlar Fonu gibi) tarihi Mostar'ın yeniden inşasına büyük yatırım yapmıştır. Bu STK'lar, Mostar'ın tarihi çekirdeğindeki ve özellikle eski köprü çevresindeki kentsel dokunun yeniden canlandırılmasına yardımcı olmak için bir kentsel yenileme şeması oluşturmada ve bireysel restorasyon projelerinin oluşturulmasında kilit roller oynamıştır (Pasic, 1997).

Çatışma sonrası Mostar'da belki de en kapsamlı planlama ve yeniden yapılanma çabaları, Aga Khan Kültür Vakfı (AKTC- Aga Khan Trust for Culture) ve Dünya Anıtlar Fonu'nun (WMF- World Monuments Fund) ortak çabaları olmuştur. Bu çalışmaların bir parçası olarak, ortak AKTC / WMF teknik ekibi: 1998 yılında eski kent için bir koruma ve imar planı hazırlamıştır. Bu plan 15 Mayıs 2001 tarihinde yetkililer tarafından resmen kabul edilmiştir. Mostar'ın tarihi çekirdeğinin

korunmasına yönelik planlar, düzenlemeler ve yönergeler, mahallelerin rehabilitasyonu için ayrıntılı öneriler ve öncelikli binalar için bir dizi uyarlanabilir yeniden kullanım planının yanı sıra tarihi kentin geleceğinin kurumsal olarak güçlendirilmesini ve aktif yönetimini destekleyecek hükümleri içermektedir. Öncelikli binalar olarak nitelendirilen yapılar çoğunlukla Doğu Mostar'da yer almaktadır. Bunların içinde Katolik, Ortodoks ve Müslüman dini yapıları, Osmanlı, Avusturya-Macaristan ve Sosyalist dönemi kamu binaları, konut ve eğitim binaları yer almaktadır. Listedeki binaların çoğunluğu (yirmi iki yapının dokuzu) Osmanlı döneminden (ve/veya İslam cemaatine ait) iken, geri kalanı Avusturya, Macaristan ve Sosyalist dönemlere aittir. Bu yapılardan Dünya Bankası tarafından sunulan fonlar kullanılarak restore edilen yapılar arasında Hırvat Kültür Merkezi Napredak, Sırp Ortodoks Metropoliti Sarayı ve İslam Cemaati'nin Vakıf Sarayı en önemlileri olarak kabul edilmiştir. Bu yapıların restorasyonu projesine "Üç Ulus" adı verilmiş ve seçilen yapılar Mostar'da yaşayan üç toplumu temsil etmiştir (URL 1; URL 2).

UNESCO, Temmuz 2005'te eski köprü ve çevresini Dünya Mirası Listesi'ne eklemiştir. Böylece Mostar, uluslararası miras alanından çatışma alanına ve tekrar geri dönmeye kadar tam değişim ve yeniden yapılanma örneği olarak tarihe geçmiştir.

Çerçeve aşamaları	Çerçeve aşamalarının alt bileşenleri	Uygulamalar
Aşama 1 Hasar, İhtiyaç Değerlendirmesi ve Kapsam Belirleme	Somut Kültürel Miras	Mostar köprüsü, kilise ve camilerin analizi ve restorasyonu yapılmıştır.
	Somut Olmayan Kültürel Miras	Farklı dini topluluklarla danışma süreçleri gerçekleştirilmiştir.
	Yaratıcı ve Kültürel Endüstriler	Uygulama yok.
	Kültür Turizmi	Köprü ve etrafının restorasyonu ile ziyaretçi sayısı arttırılmıştır.
	Tarihi Konut Stoğu ve Arazi Kaynakları	Konutlardaki hasarın değerlendirilmesi ve belgeleme işlemleri yapılmıştır.
	Veri Toplama ve Analiz	Ekonomik ve sosyal veriler toplanmış, arazi analizleri yapılmıştır.
	Varlık Haritalama	Uygulama yok.
	Paydaş Haritalama	Toplulun bir çok üyesi yeniden yapılanma sürecine dahil edilmiştir.
	Vizyon Geliştirme	Vizyon geliştirmede mümkün olan tüm paydaşlarla toplantılar gerçekleştirilmiştir.
Aşama 2 Politika ve strateji	Planlama Süreci Tasarlama	Kentteki farklı toplulukların planlama sürecine katılımı sağlanmıştır.
	Düzenleyici Mekanizmalar	Kent merkezinin yeni Masterplanı yapılmıştır.
	Sivil Katılım	Toplantı ve mülakatlarla toplumun katılımı sağlanmıştır.
Aşama 3 Finansman	Finansman Kaynaklarının Belirlenmesi	Dünya Bankası başta olmakla ulusal ve uluslararası fonlar finanse etmiştir.
	Arazi Kaynaklarının Yönetimi	Uygulama yok.
	Arazi Değeri Yakalama	Uygulama yok.
	Arazi Yeniden Düzenlemeleri	Uygulama yok.
	Şehir Liderliğindeki Finansman Araçları	Uygulama yok.
Aşama 4 Uygulama	Kurumsal Düzenlemeler	Uygulama yok.
	Risk Yönetimi	Proje gecikmelerini önlemek için toplumun bazı gruplarıyla görüşmeler yapılmıştır.
	İletişim ve Katılım Stratejisi	Yüzyüze toplantı ve web siteler aracılığıyla toplum katılıma teşvik edilmiştir.

Tablo 3: Mostar kentinin CURE Çerçevesi tablosu üzerinden değerlendirilmesi
(yazar tarafından oluşturuldu)

3.3.2 Banda Aceh, Endonezya

Banda Aceh, Endonezya'da özerk Aceh Daerah İstimewa'nın özel bölge- il statüsünde olan başkentidir. Sumatra adasının kuzeybatı ucundaki Aceh Nehri üzerinde, Andaman Denizi'ne bakan bir konumda yer almaktadır. Banda Aceh, "Mekke'ye açılan kapı" olarak bilinir, çünkü tarihsel olarak doğudan Mekke'ye gemiyle seyahat eden Müslümanlar için bir durak yeri olmuştur. 1292'de Marco Polo ve 1345 ve 1346'da İbn Battutah tarafından ziyaret edilen Banda Aceh, 17. yüzyılda Aceh Sultanlığının başkenti olmuştur. Hollandalılar şehri 1873'te işgal etmiş ve ardından Hollandalılar ile Acehnese arasındaki Acehnese Savaşı 1903'e kadar devam etmiştir. Banda Aceh, Aceh'in 1949'da özerk bir eyalet olarak Endonezya'ya dahil edilmesinden sonra Acehnese ayrılıkçı çabalarının merkezi olarak kalmıştır.

Banda Aceh'in nüfusu çoğunlukla Güney Asyalılar, Araplar, Çinliler ve diğerleri ile birlikte Acehnese'dir. Özgür Aceh Hareketi (GAM) ile Endonezya hükümeti arasındaki silahlı çatışma, 1977'den 2005'e kadar sürmüştür. Çatışma sonucunda 15.000'den fazla kişi ölmüş ve yüz binlerce sivil yerinden edilmiştir. Bu süreçte 2004 Hint Okyanusu Tsunamisi de kente önemli ölçüde hasar vermiştir. Bunun sonucunda 2005 Helsinki Mutabakat Zaptı şiddetli çatışmayı sona erdirmiştir. Çatışma sonrası ve felaket sonrası yeniden yapılanma ve kurtarma çabaları böylece paralel olarak ortaya çıkmıştır (Aspinall, 2003).

Aspinall tarafından 2005 yılında yapılan bir araştırmaya göre, kimlik, bir Acehnese "ulusunun" kendi kaderini tayin hakkı için savaştan Özgür Aceh Hareketi (GAM) ile Endonezya hükümeti arasındaki çatışmanın önemli bir itici gücü olmuştur. Bununla birlikte, Endonezya gibi, Aceh de çok etniklidir ve Acehnese nüfusun yaklaşık yüzde 70'ini oluşturmaktadır. Endonezya ulusal kimliği, özünde, çok etnikli ve kapsayıcı olduğundan, Endonezya devleti yerel kültüre saygı duyarken Aceh'i dahil etmeye istekli olmuştur (Aspinall, 2005).

30 Nisan 2005'te hükümet, süreci "planlama, uygulama, kontrol etme ve değerlendirme" yetkisine sahip bir Rehabilitasyon ve Yeniden Yapılanma Ajansı (BRR-Badan Rehabilitasi dan Rekonstruksi) kurmuştur. BRR doğrudan devlet başkanına rapor vererek, kurtarma sürecini etkin ve verimli bir şekilde uygulamak için kurulmuştur. Hükümet, BRR'yi, vatandaşlar tarafından taahhüt edilen milyarlarca doların kullanımının bütünlüğünü sağlamak için bir yönetişim ve yönetim çerçevesinin kapsamlı, verimli ve şeffaf bir şekilde uygulanmasına izin vermek için bağımsız bir ajans olarak kurmuştur. İlk aşamada yapılan hasar tespiti ve arazi analizleri sonucunda

ajans 10 yıllık bir yeniden yapılanma süreci planlamıştır (BRR, 2005; Masyrafah, 2008; UNESCO, 2018).

BRR vizyonunu, "Yüksek profesyonel standartlara sahip, koordineli, toplum odaklı bir yeniden yapılanma ve kalkınma programı tasarlayıp uygulayarak Aceh'deki geçim kaynaklarını restore etmek ve toplulukları güçlendirmek" olarak tanımlamıştır (BRR, 2005).

Ajans tüm yeniden yapılanma programından sorumluydu, ancak öncelikli işlevi yeniden yapılanma programının tutarlı bir şekilde uygulanmasını koordine etmek ve sağlamak olmuştur. BRR, başarılı bir yeniden yapılanma için yedi süreç belirlemiştir:

- Hükümetin orijinal master planını, kritik proje boşluklarını belirlemek de dahil olmak üzere tamamen entegre bir plana dönüştürmek.
- Tüm proje tekliflerini gözden geçirerek onaylamak.
- Çeşitli finansman kaynaklarından onaylanan projelerin finansman boşluklarını karşılamaya yardımcı olmaya çalışmak.
- Özellikle yerel yönetimde kapasite oluşturarak diğer paydaşların projelerinin uygulanmasını kolaylaştırmak.
- Projelerin öngörülen performans ve bütünlük gereksinimlerini karşılamasını sağlamak.
- Ajans yeniden yapılanma çabalarının tüm yönlerini izleyerek, proje ilerlemesini, fon akışını ve karşılanmamış ihtiyaçları belirlemek, proje etkisinin toplum düzeyinde değerlendirmelerini koordine etmek.
- Tüm bu faaliyetlerin altında yatan ve destekleyen, projeler ve fonlar hakkındaki veriler için tek bir depo görevi görecektir kapsamlı bir bilgi sistemi oluşturmak (BRR, 2005; Masyrafah, 2008; UNESCO, 2018)

Aceh'de yeniden yapılanma sürecine beş yüzden fazla aktör katılımı olmuştur. Yeniden yapılanma aktörlerinin sayısının artması, kalkınma ajansları ve diğer paydaşlar için alternatif seçenekler ve fırsatlar sağlamıştır. Ajansların çoğalması, geleneksel bağışçıların henüz sağlamadığı kalkınmayı üstlenme konusunda yeni kabul görmüş yaklaşımlardan oluşan bir havuz sağlamıştır. Ajanslar, programlarını yürütmede farklı düzeylerde deneyim, uzmanlık ve prosedürlere sahip olmuştur. Bu, bazı durumlarda yeniden yapılanma aşamasında aksaklıklar oluştursa da farklı yaklaşımlar, standartlar ve stiller önemli bir esneklik de sağlamıştır. 5,3 milyar ABD doları tutarındaki tahsislerle, en büyük 15 aktör (Endonezya Hükümeti dahil) yeniden

yapılanma fonlarının yüzde 80'ini oluşturmıştır. Küçük bir grup aktör arasında böyle bir fon yoğunlaşmasıyla, koordinasyon daha basit hale getirilmiştir. BRR ve Çoklu Donör Fonu'nun (MDF- Multi-Donor Fund) oluşturulması, koordinasyon yükünün azaltılmasına daha da yardımcı olmuştur (BRR, 2005; Masyrafah, 2008; UNESCO, 2018).

Aceh'de yeniden yapılanma sürecinde şeffaflık ve topluluk katılımı, gerginlikleri azaltarak barışı getirmek ve genel çabanın başarısını sağlamak için kritik öneme sahip olmuştur. Aceh'in çeşitli ve canlı yerel kültürleri, nüfusu meşgul etmek ve çatışma ve afet sonrası yeniden yapılanma süreçleri hakkında bilgi iletmek için geniş kanallar sağlamıştır. Bu kanalların kendi yerel bağamlarına gömülü olduğu göz önüne alındığında, çatışmayı kışkırtmaya amaçlayan söylentilere veya dezenformasyona karşı koyabilecek güvenilir sesleri temsil ediyorlardı (BRR, 2005; Masyrafah, 2008; UNESCO, 2018).

Kültürel olarak bilgilendirilmiş bir yaklaşım, Endonezya ulusal kimliğinin temel bir bileşeni olarak "çeşitlilik içinde birliğe" değer veren Endonezya hükümetinden geniş destek almıştır. İletişim ve sosyal yardım çabaları, kültürel olarak bilgilendirilmiş bir dizi müdahaleyi içermiştir.

Ceureumen Gazetesi, yerel topluluk üyelerini yardım ve yeniden yapılanma politikaları ve programlarının yanı sıra hakları hakkında bilgilendirmek için kurulmuş ve yerel gazeteciler ve iletişim öğrencileri tarafından yönetilmiştir. Gazete, yeniden yapılanma ve barışın inşasındaki ilerlemeyi izlemiş ve yardımın kullanımında hesap verebilirliği teşvik ederken, mükerrerliği önlemek amacıyla farklı kalkınma aktörleri ve devlet kurumları arasında uyum ve koordinasyon sağlamıştır.

Hükümet ve yerel tiyatro grupları, Aceh'in yeniden yapılanması ve barışın inşası ile ilgili konuların tartışılmasını kolaylaştırmayı amaçlayan yeni oyunlar geliştirmek ve sahnelemek için iş birliği yapmıştır. Oyunlar, mülteci barınaklarında ve Banda Aceh Kültür Parkı'nda sahnelenmiştir. Oyun sırasında aktörler ve izleyiciler arasındaki etkileşimleri tetiklemek için birçok diyalog ana dillerde işlenmiştir.

Eski askerler, barış günlükleri oluşturmak ve çalışmalarını sergilemek için haftalık yaratıcı etkinlikler için yazım ve fotoğraf atölyelerine katılmıştır. Eski askerler tarafından fotoğrafın ve yaratıcı yazının halka açık gösterimleri, eski düşman gruplar arasında üretken tartışmalar yaratmış ve eski askerlerin ve alıcı toplulukların ihtiyaçlarını dile getirebilecekleri ve endişelerini iletebilecekleri bir çalışma olmuştur. Böylece potansiyel çatışmalar tanımlanabilir ve önlenebilir olmuştur.

2008 yılında Aceh genelinde farklı topluluklardan ve geçmişlerden gelen geniş bir insan ağını desteklemek için başlatılan bir radyo ağı, gençleri kendi programlarını ve tartışma forumlarını oluşturmaya teşvik etmiştir. Gençlerin görüşlerini ve sorunlarını ifade etmek için yenilikçi bir platform olarak hizmet etmiş, bu da kültürel klişelerin üstesinden gelmeye yardımcı olmuştur. Gençler, toplulukları ve diğer ilgili paydaşlar arasında daha fazla iş birliğini teşvik etmiştir.

Bunların dışında kültürel açıdan bilgilendirilmiş performans girişimleri de yapılmıştır:

- Bir Acehnese komedi grubu tarafından gerçekleştirilen ve her bölümü mutabakat zaptı ve barış süreci ile ilgili bir tema içeren bir dizi radyo draması;
- Barış süreciyle ilgili oyunların Acehnese hikâye anlatıcısı tarafından il genelinde anlatılması;

• Barış anlaşmasını duyurmak ve barış anlaşması etrafında iyimserlik oluşturmak için bir dizi "Barış Konseri" etkinlikleri (BRR, 2005; Masyrafah, 2008; UNESCO, 2018). Kriz sonrası Aceh, gelişmekte olan dünyada şimdiye kadar görülen en büyük yeniden yapılanma projelerinden biri olmuştur. Bu nedenle, Aceh'teki yeniden yapılanma deneyimi, çatışma ve afet sonrası bir ortamda yeniden yapılanma yardımı ve kalkınma sağlama konusunda yeni bir bakış açısı sunmuştur. Kriz sonrası Aceh'e verilen uluslararası tepki daha önce görülmemiş bir tepkiydi ve milyarlarca dolar, şimdiye kadar tanık olunan en fazla sayıda aktörle birlikte yeniden yapılanmaya borçluydu. Geleneksel olarak nakit sıkıntısı çeken STK'lar kendilerini her zamankinden daha fazla finansla bulmuş ve zorlu bir ortamda yeniden yapılanma aşamasını kolaylaştırmışlardır. Sahada yaklaşık 500 katılımcı aktörün varlığına rağmen, sonuçlar oldukça kısa sürede elde edilmiştir. Özellikle bir yandan yeniden yapılanma aşaması yürütülürken diğer yandan toplum katılımıyla barışın sağlanması da projenin başarı yolunda önemli bir yere sahip olmuştur.

Çerçeve aşamaları	Çerçeve aşamalarının alt bileşenleri	Uygulamalar
Aşama 1 Hasar, İhtiyaç Değerlendirmesi ve Kapsam Belirleme	Somut Kültürel Miras	Kent merkezinde kültürel yapıların restorasyonu yapılmıştır.
	Somut Olmayan Kültürel Miras	Uygulama yok.
	Yaratıcı ve Kültürel Endüstriler	Uygulama yok.
	Kültür Turizmi	Uygulama yok.
	Tarihi Konut Stoğu ve Arazi Kaynakları	Uygulama yok.
	Veri Toplama ve Analiz	Ekonomik ve sosyal veriler toplanmış, arazi analizleri yapılmıştır.
	Varlık Haritalama	Uygulama yok.
	Paydaş Haritalama	Toplunun bir çok üyesi yeniden yapılanma sürecine dahil edilmiştir.
	Vizyon Geliştirme	Vizyon geliştirmede mümkün olan tüm paydaşlarla toplantılar gerçekleştirilmiştir.
Aşama 2 Politika ve strateji	Planlama Süreci Tasarlama	Kentteki farklı toplulukların planlama sürecine katılımı sağlanmıştır.
	Düzenleyici Mekanizmalar	Kent merkezinin yeni Masterplanı yapılmıştır.
	Sivil Katılım	Gazete, tiyatro ve başka etkinliklerle toplumun katılımı sağlanmıştır.
Aşama 3 Finansman	Finansman Kaynaklarının Belirlenmesi	Dünya Bankası başta olmakla ulusal ve uluslararası fonlar finanse etmiştir.
	Arazi Kaynaklarının Yönetimi	Uygulama yok.
	Arazi Değeri Yakalama	Uygulama yok.
	Arazi Yeniden Düzenlemeleri	Uygulama yok.
	Şehir Liderliğindeki Finansman Araçları	Uygulama yok.
Aşama 4 Uygulama	Kurumsal Düzenlemeler	Yeniden yapılanmayı yönetmesi için BRR Ajansı kurulmuştur.
	Risk Yönetimi	Çatışmanın yeniden tetiklenmemesi için önlemler alınmıştır.
	İletişim ve Katılım Stratejisi	Paydaşların katılımı sağlanmış ve barışı sağlamak için organizasyonlar yapılmıştır.

Tablo 4: Aceh kentinin CURE Çerçevesi tablosu üzerinden değerlendirilmesi (yazar tarafından oluşturuldu)

3.3.3 Beyrut, Lübnan

Lübnan, Türkiye ve Mısır'ın Akdeniz'i arasında yer alan Körfez'in merkezinde konumlanmıştır. Bu küçük ülke, kuzeyden ve doğudan Suriye ve İsrail (güney Filistin) ile sınırlanmıştır. Lübnan dağları dar bir kıyı ovasına yayılmıştır. Lübnan, dini ve kültürel çeşitliliği ile bilinmektedir. Ülkede 17 dini mezhep tanınmaktadır. Lübnan'ın tarihi, Yunan, Roma, İslam, Haçlı, Türk, Fransız ve en son Amerikan da dahil olmak üzere birçok kültür tarafından oluşturulmuştur. Lübnan kültürü, Doğu ve Batı'nın, geçmişin ve bugünün bir karışımı olarak ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğunun çökmesiyle, Fransa Lübnan'ın yönetimini devralmıştır. 1943'te Lübnan bağımsız bir devlet olmuştur. İç savaş Lübnan'da 1975'ten 1990'a kadar sürmüş ve büyük kayıplara yol açmıştır. (Angus, 2004)

Beyrut, 1920'den beri Lübnan'ın başkentidir. 2001'deki nüfus, stratejik konumu nedeniyle 1,5 milyon kişi olarak tespit edilmiştir ve kent kıtalar arasında bir kavşak rolünü üstlenmiştir (Asya, Afrika ve Avrupa). Çatışma bittikten sonra Beyrut, Ortadoğu'da ve Akdeniz'de önemli bir finans merkezi olarak yerini yeniden kazanmaya çalışmıştır (Faour-Mhawej, 2014).

Çatışma 1975'in ortalarında patlak vermiş ve hızla şehrin çekirdeğine taşınmıştır. Beyrut yavaş yavaş yıkılmış ve 16 yıl boyunca bölünmüş bir kent olmuştur. Sakinlerin çoğu banliyölere göç etmiş ya da şehri terk etmiştir. Bu durum kentin morfolojisini ciddi şekilde etkilemiştir. Kuzeyde, acil konut ihtiyacı kaosa ve yasadışı genişlemeye neden olmuştur. Aynı zamanda kıyıda ve Lübnan Dağları'nın yamaçlarında yerleşik istilaya yol açmıştır. Çatışma bitene kadar, çatışma bölgeleri genişlemiş, bu yüzden Lübnan dağlarındaki yeni yerleşim alanları genişlemiş ve ormanların azalmasına sebep olmuştur. 1984 yılında Lübnan hükümeti (IAURIF), Beyrut'un Metropolitan bölgesi (RMB) adlı kapsamlı bir plan çağrısında bulundu (Barakat, 2004).

Beyrut'taki iç savaş şehri çok kutuplu hale getirmiş, bu yüzden kent Yeşil Hat olarak adlandırılan cephe hattı ile Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında Doğu ve Batı olarak ikiye bölünmüştür. Çatışma şehrin yaklaşık üçte ikisini yok etmiştir. Çatışmadan sonra, hiçbir hükümet sektörü yeniden yapılanma projesini finanse edememiştir. Hükümet kaynakları sınırlı olmuş ve uzun vadeli yeniden yapılanma programı, fiziksel ve sosyal altyapının bir şekilde yeniden inşasını içermiştir. Bu nedenle, yeniden yapılanma programı mikro ölçekte başlatılmıştır.

Beyrut'un kentsel yeniden yapılanma planı 1986 yılında tamamlanmıştır. Kent merkezinin yeniden inşası barışın sembolü olarak çok önemli yere sahiptir. Yeniden

yapılanma kentin bölgedeki koşullarının değiştirilmesine yardımcı olmanın yanı sıra, uzun vadeli bir vizyon gerektirmekteydi. Çatışmanın sonunda, hükümet mevcut sorunlar için çeşitli yaklaşımlar sunmuştur:

- Finansman programının kurulması,
- Barışın sembolü olarak kent merkezinin hızla yeniden inşası,
- Tüm altyapı ağlarını (yollar, ulaşım) yeniden yapılandırılması.

1992 yılında Lübnan, Beyrut Yeniden İnşa (BCD- Beirut Central District) Programı'nı başlatmıştır. Beyrut'un baskın ticaret merkezi olarak kabul edilen kentin tarihi çekirdeği, bir kez daha Beyrut'un ticari tarihi çekirdeği haline gelmeli ve bir kez daha Bankalar, Sigorta Şirketleri, lüks alışveriş merkezleri ve sokak restoranları gibi önemli ticari binalarla cazibe merkezi olmalıdır. Beyrut kent merkezinin yeniden inşasına 1994 yılında kurulan Solidere anonim şirketi tarafından başlatılmış, yönetim ve bütçe Solidere'ye teslim edilmiştir. Yeniden yapılanma Beyrut'ta bir dönüm noktası haline gelmiştir. Tarihi merkez hiçbir zaman bu kadar yüksek binalarla belirgin halde görülmemiştir. Projenin ana fikri, projenin başarılarının önemi ve kalitesinin yanı sıra hedeflerin sürdürülebilirliği olmuştur (Verdeil, 2015).

Yeniden yapılanma planı, esasen bir neoliberal kent planlaması olarak kabul edilmiş ve program diğer Arap şehirlerine karşı bir rekabet imkânı sunmuştur. Projenin diğer hedefi, Lübnan'ın ulusal kalkınmasına bir teşvik olarak Arap kapitalistleri kent merkezine çekmek olmuştur. Hedef nüfus, zengin Lübnanlı gurbetçiler ve Beyrut'ta ikamet etmeyen zengin Araplardır. Bir diğer hedefse dini cemaatlerin milli birliğini ve bir arada yaşamasını göstermektir. Bu bağlamda, kutsal yerlerin birebir yeniden inşası gerçekleştirilmiştir (Barakat, 2004).

Sonuç olarak, BCD son derece iyi tasarlanmış, özel ve üst düzey bir yerleşim bölgesi haline gelmiş ve tamamlanması bölgesel gerilimlerin bir sonucu olarak yavaş ekonomik büyümeden etkilenmiştir. Yakın zamana kadar, BCD hem tüm sosyo-ekonomik gruplar için erişilemeyen özel alanlara hem de boş daireler ve başarısız işletmeleri geride bırakırken kalkınmayı boğan engellere sahip güvenlik bölgelerine dönüşmüştür. Bunun en önemli sebebi yeniden yapılanma aşamasında sivil katılımın gerçekleştirilmemesi olarak kabul edilmektedir. Özellikle yeniden yapılanmanın merkezine ekonomik kalkınmayı koyan BCD, kent merkezini daha lüks ve çekici hale getirerek, alt sınıf topluluğun düşünülmemesi ve sivil katılımında uygulanmaması üzerine yeniden yapılanma istenen sonucu verememiştir. (Angus, 2004)

Son zamanlarda, daha dengeli bir yaklaşıma duyulan ihtiyacı kabul eden Lübnan Hükümeti, BCD'deki zorlukları ele almak için daha kapsamlı bir yaklaşımla adım atmış ve BCD ile yerel topluluklar arasındaki bağlantıları güçlendirmek için somut eylemler gerçekleştirmiştir. 2015 yılından başlayarak düzenlenen bir dizi kültürel etkinlik, konser ve sergi yerel topluluklar tarafından iyi karşılanmış ve BCD'nin yeniden keşfine katkıda bulunmuştur. Bu son çabalar, kamu ve özel sektör arasında daha dengeli bir ortaklık yoluyla olumlu sonuçlar vermektedir. Yeniden yapılanma programının istenilen sonucu vermemesi üzerine yeni bir planlama yapan BCD, 25 yıl olarak planlanan süreci 75 yıla kadar uzatmıştır (UNESCO, 2018).



Çerçeve aşamaları	Çerçeve aşamalarının alt bileşenleri	Uygulamalar
Aşama 1 Hasar, İhtiyaç Değerlendirmesi ve Kapsam Belirleme	Somut Kültürel Miras	Kent merkezinde kültürel yapıların restorasyonu yapılmıştır.
	Somut Olmayan Kültürel Miras	Uygulama yok.
	Yaratıcı ve Kültürel Endüstriler	Uygulama yok.
	Kültür Turizmi	Şehir merkezinin ziyaretçiler için yeniden planlanması yapılmıştır.
	Tarihi Konut Stoğu ve Arazi Kaynakları	Konutlardaki hasarın değerlendirilmesi ve belgeleme işlemleri yapılmıştır.
	Veri Toplama ve Analiz	Ekonomik ve sosyal veriler toplanmış, arazi analizleri yapılmıştır.
	Varlık Haritalama	Uygulama yok.
	Paydaş Haritalama	Uygulama yok.
	Vizyon Geliştirme	Uygulama yok.
Aşama 2 Politika ve strateji	Planlama Süreci Tasarlama	Kentteki farklı toplulukların planlama sürecine katılımı sağlanmıştır.
	Düzenleyici Mekanizmalar	Kent merkezinin Stratejik ve Masterplanları yapılmıştır.
	Sivil Katılım	Uygulama yok.
Aşama 3 Finansman	Finansman Kaynaklarının Belirlenmesi	Dünya Bankası başta olmakla ulusal ve uluslararası fonlar finanse etmiştir.
	Arazi Kaynaklarının Yönetimi	Uygulama yok.
	Arazi Değeri Yakalama	Uygulama yok.
	Arazi Yeniden Düzenlemeleri	Uygulama yok.
	Şehir Liderliğindeki Finansman Araçları	Uygulama yok.
Aşama 4 Uygulama	Kurumsal Düzenlemeler	Yeniden yapılanmayı yönetmesi için Solidere anonim şirketi kurulmuştur.
	Risk Yönetimi	Uygulama yok.
	İletişim ve Katılım Stratejisi	Paydaşların katılımı sağlanmış ve barışı sağlamak için organizasyonlar yapılmıştır.

Tablo 5: Beyrut kentinin CURE Çerçevesi tablosu üzerinden değerlendirilmesi (yazar tarafından oluşturuldu)

3.4. Bölüm Sonucu

Son zamanlarda çatışmaların kentler ve özellikle kültürleri üzerindeki yıkıcı etkileri gözlemlenmektedir. Operasyonel kılavuzların geliştirilmesi ve çatışma sonrası ortamlara entegre edilmesi bu yüzden önemli bir yere sahiptir. Özellikle I. Dünya Savaşı sonrası Dünya Mirası Sözleşmesinin kabul edilmesi kültürel yapıların korunması anlamında önemli bir adım olmuştur. Çatışma ortamlarında kültürel yapıların ve kent merkezlerinin hedef alınması orada yaşayan topluluğun geçmişine ve kültürüne olan bir saldırı olarak nitelendirilmektedir. 2018 yılında UNESCO ve Dünya Bankası ortaklığında hazırlanan CURE Çerçevesi bu bağlamda önemli bir yere sahiptir. Çerçevenin amacı, yeniden yapılanma aşamasının temeline kültürü koyarak, insan merkezli ve yer merkezli politikaları birlikte kullanmaktır. Yedi ilke üzerine kurulan çerçeve, dört aşama ve bileşenlerini içermektedir. Bu dört aşama hasar ve ihtiyaç değerlendirme, politika ve strateji, finansman ve uygulama olarak belirlenmiştir.

CURE Çerçevesi incelendiği zaman kültürün toplum için bir onur kaynağı olduğu, kimlik oluşturma ve bireyler ile gruplar arasındaki etkileşimleri şekillendirmedeki rolü sayesinde gelişimin temeli olduğu görülmektedir. Çatışmaların giderek arttığı günümüzde kentlerin kültür temel alınarak belirlenen bir yaklaşımla yeniden yapılanması ve yönlendirilmesini önermektedir.

İncelenen üç örnekte farklı amaçlarla aynı çerçevenin uygulandığı gözlemlenmektedir. Mostar'da amaç köprü ve kent merkezi üzerinden yeniden yapılanmada farklı toplulukları bir araya getirerek kültür üzerinden uzlaşmayı sağlamaktır. Aceh'de amaç kültürü yeniden yapılanmanın merkezine koyarak bölgeye barışı ve huzuru getirmektir. Beyrut'ta ise kültürü kullanarak şehri ekonomik ve turizm anlamında eski altın çağlarındaki zamanına döndürmek amaçlanmıştır.

Örnekleri CURE Çerçevesi üzerinden incelendiğinde somut kültürel miras, kültür turizmi, veri toplama ve analiz, paydaş haritalama, vizyon geliştirme, planlama süreci tasarlama, sivil katılım, finansman kaynaklarının belirlenmesi, risk yönetimi ve katılım stratejisi gibi bileşenlerin ön plana çıktığı izlenmektedir. Somut kültürel mirasın, sivil katılımın ve katılım stratejisinin özellikle ön plana çıktığı belirtilmelidir. Özellikle bölgedeki farklı toplulukların bir araya getirilmesi uzlaşmanın ve barışın sağlanması konusunda katılım ve kültürel miras önemli bileşenler olarak kabul edilmektedir.

Üç uygulama incelendiği zaman kentlerin yeniden yapılanmasında somut kültürel mirasın restorasyonuna önem verildiği gözlemlenmektedir. Mostar'da köprü ve dini yapıların restorasyonu, Aceh'de ve Beyrut'ta yine dini ve kültürel yapıların restorasyonu yapılmıştır. Özellikle kültürel yapıların bölgedeki topluluğun geçmişine bir referans, dini yapılarınsa inancın simgesi olduğu kabul edildiğinde somut kültürel miras çerçevesinin önemli bileşenlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Sadece Mostar örneğinde görülen somut olmayan kültürel mirasın restorasyonu bölgede yaşayan farklı din topluluklarının sayesinde gerçekleştirilmiştir. Özellikle yapılan görüşmeler sırasında farklı gelenekler ve etkinliklerle ilgili fikir alışverişi yapılmıştır. Yalnız toplumlar arasında çıkan sorunlar nedeniyle bu bileşen tam olarak uygulanamamıştır.

Kültür turizmi özellikle günümüz dünyasında iyi bir ekonomik kalkınma yaklaşımı olarak kabul edilmektedir. Mostar ve Beyrut çatışma sonrası yıkılan kent merkezini yeniden inşa ederken ekonomik kalkınma da göz önünde bulundurmıştır. Mostar'da bu plan başarılı bir şekilde uygulanırken kenti ziyaret eden ziyaretçilerin sayısı da artmıştır. Beyrut'ta ise bu plan beklenen etkiyi yaratamamıştır.

Tarihi konut stoğu bileşeni bağlamında bakılınca yine Mostar ve Beyrut öne çıkmaktadır. Kent merkezindeki konutların hasarının değerlendirilmesi, ulusal ve yerel konut düzenlemeleri gibi çalışmalar yapılmıştır.

Veri toplama ve analiz üç kentte de uygulanmıştır. Çatışma ve afet sonrası kentlerde hasar analizleri yapılmış, kültürel miras varlıkları, ekonomik ve sosyal veriler toplanmıştır.

Paydaş haritalama, katılım süreci bakımından önemli bileşenlerden biridir. Bu bağlamda Mostar ve Aceh'de katılım süreci boyunca toplum liderleri ve örgütleri, dini ve etnik gruplar, özel sektör, gençler ve kadınlar gibi yeniden inşa sürecinden ve kararlarından doğrudan etkilenen paydaşların seçilmesi ve katılımı gerçekleştirilmiştir.

Vizyon geliştirme aşaması yeniden yapılanma sürecinin yönünü ve sonuçlarını belirleyen bir aşamadır. Vizyon geliştirme aşamasında katılımın gerçekleştirilmesi ve fikirlerin kayda alınması yeniden yapılanmanın ilerlemesinde ve iyi sonuçlar elde edilmesinde yardımcı olmaktadır. Mostar ve Aceh'deki uygulamalarda katılımın amacın belirlenmesine ve sonuçlara olumlu etkisi gözlenmiştir. Her üç kentte de planlama süreçleri tasarlanmıştır.

Planlama süreci tasarlama aşaması toplumunda katılımıyla kentin gelişimini ve geleceğini belirleyen bir aşamadır. Mostar ve Aceh’de toplumun birçok üyesi toplantılar ve mülakatlarla planlama sürecine katılmış, kentin gelişimine katkıda bulunmuştur. Beyrut’ta ise bu tam olarak uygulanmamış sadece toplumun seçkin üyeleri planlama sürecine katılmıştır. Bunun en önemli sebebi kent merkezinin daha lüks şekilde yeniden yapılandırılması kararının alınması olmuştur.

Düzenleyici mekanizmalar kentin yeni planının yapım aşaması için önemlidir. Mostar’da, Aceh’de ve Beyrut’ta bu bileşen uygulanmış ve yeni Stratejik ve Master planlar yapılmıştır.

Sivil katılım, CURE Çerçevesinin önemli yaklaşımlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bunun en önemli nedeni CURE ün insan merkezli politikaları kültürün bir bileşeni olarak kabul etmesidir. Özellikle Mostar ve Aceh’de insanları sivil katılıma teşvik etmek için farklı etkinlikler ve çalışmalar yapılmıştır. Beyrut’ta bu bileşenin uygulanmamasının yeniden yapılanmanın başarısız olarak kabul edilmesinin ana sebeplerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Finansman kaynaklarının belirlenmesi yeniden yapılanma aşamasının başlangıcından sonucuna kadar etki eden önemli bileşenlerden biridir. Üç kentte de yapılan hasar tespiti ve analizler sonrası ulusal ve yerel finansman kaynakları belirlenmiştir.

Kurumsal düzenlemeler yeniden yapılanmanın yönetilmesinde kolaylık sağlanması için önemli bileşendir. Mostar’da yeniden yapılanma sürecini UNESCO yönetmiştir. Aceh ve Beyrut’ta ise yeniden yapılanmanı yürütmesi için ajans ve şirketler kurulmuştur.

Risk yönetiminin yanlış uygulanması veya hiç uygulanmaması yeniden yapılanma aşamasında büyük sorunlara yol açabilir. Özellikle çatışma sonrası ortamlarda insan kaynaklı risklerin çatışmayı yeniden tetikleyebilmekte, projeleri geciktirebilmekte ve hatta başarısız kılabilir. Özellikle Mostar’ın yeniden yapılanma aşamasında farklı toplulukların varlığı nedeniyle ortaya çıkabilecek en kötü sonuçları önlemek için iyi bir risk yönetimi uygulanmıştır. Aceh’e çatışma sonrası yaşanan doğal afet her ne kadar iki tarafa da bazı ideolojilerini unuttursa da risk yönetimi burada da başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Özellikle iki tarafın da katıldığı etkinlikler, konserler ve yarışmalar düzenlenmesi olası sorunları engellemede başarılı olmuştur. Beyrut’ta ise çatışma tehdidi olmasa da yeniden yapılanmanın gecikmesi, yapılarda maliyet aşırıları ve proje gecikmeleri gibi sorunlar kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda Beyrut’un yeniden yapılanma sürecinde risk yönetimi başarısız olarak kabul edilmektedir.

İletişim ve katılım stratejisi, sivil katılımdan bağımsız olarak kurumsal ve finansal ortakların ve önemli kamusal alanların belirlenmesi içermekte ve tarihi kentsel alanların çatışma sonrası değişimini mercek altına almaktadır. Üç kentte de bu stratejinin uygulandığı izlenmektedir. Özellikle Mostar ve Aceh’de sivil katılımın da gerçekleştirilmesi yeniden yapılanmaya ek bir başarı sağlamıştır.

Kriz sonrası yeniden yapılanma ve toparlanma için daha önceki çerçeveler, özellikle kültürün süreçteki merkezi rolünü tam olarak kabul etmemiştir. CURE Çerçevesi bu tür eksiklikleri gidermeyi amaçlamaktadır. Entegre, kültür temelli bir yaklaşımın benimsenmesi, toplulukların ihtiyaçlarının, değerlerinin ve önceliklerinin yeniden yapılanma ve iyileşme süreçlerinin merkezinde olmasını sağlamaktadır. İnsanları mekân temelli stratejilerin merkezine koymak, topluluğun süreci benimsemesine katkıda bulunur, toplumsal önceliklerin yansıtılmasını sağlar ve altyapıyı, konutları ve tesisleri insanların kültürüne ve kimliklerine bağlayarak sürdürülebilir bir şekilde teşvik eder. Yerleri insan merkezli stratejilere bağlamak, bir toplumun kültürünü, örgütsel yapısını, normlarını, geleneklerini, değerlerini ve önceliklerini anlamaya yardımcı olur; bunların hepsi kültürel kimlikleri sürdürmek ve bir yer ve aidiyet duygusunu teşvik etmek için kritik öneme sahiptir. Bu yüzden kültür, insan merkezli ve mekan temelli politikaları bütünleştiren temel olarak kabul edilmiştir

Kültür, sosyo-ekonomik iyileşmenin anahtarıdır ve sürdürülebilir bir fiziksel yeniden yapılanma süreci sağlamak için eşit derecede merkezidir. Bu nedenle ilk aşamalardan itibaren sürecin bir parçası olmaktadır. Somut ve somut olmayan kültürel mirasının yanı sıra yaratıcılık da dahil olmak üzere bir topluluğun kültürü, kimliklerin yeniden inşasında, şehrin sosyal dokusunun güçlendirilmesinde ve kriz sonrası bir ortamda katılımın teşvik edilmesinde kilit bir rol oynamaktadır. Bu nedenle yeniden yapılanma ve toparlanma süreci, yerel toplulukların geleneksel bilgi ve becerilerini dikkate almalı ve sosyo-kültürel değerlerinin aktarılmasını desteklemelidir. Ayrıca CURE, sürdürülebilir turizm ve yaratıcı ekonomi yoluyla kentler için önemli bir ekonomik kaynağını da temsil etmektedir.

Kültürü sürdürülebilir kentsel gelişim politikalarına entegre etmek - kentsel krizlerin etkisini ele almak için CURE Çerçevesine güvenmek - bu kentleri daha kapsayıcı, güvenli, esnek ve sürdürülebilir hale getirmeye katkıda bulunacaktır.

Çerçeve aşamaları	Çerçeve aşamalarının alt bileşenleri	Mostar	Aceh	Beyrut
Aşama 1 Hasar, İhtiyaç Değerlendirmesi ve Kapsam Belirleme	Somut Kültürel Miras	✓	✓	✓
	Somut Olmayan Kültürel Miras	✗		
	Yaratıcı ve Kültürel Endüstriler			
	Kültür Turizmi	✓		✗
	Tarihi Konut Stoğu ve Arazi Kaynakları	✓		✓
	Veri Toplama ve Analiz	✓	✓	✓
	Varlık Haritalama			
	Paydaş Haritalama	✓	✓	
	Vizyon Geliştirme	✓	✓	
Aşama 2 Politika ve strateji	Planlama Süreci Tasarlama	✓	✓	✗
	Düzenleyici Mekanizmalar	✓	✓	✓
	Sivil Katılım	✓	✓	
Aşama 3 Finansman	Finansman Kaynaklarının Belirlenmesi	✓	✓	✓
	Arazi Kaynaklarının Yönetimi			
	Arazi Değeri Yakalama			
	Arazi Yeniden Düzenlemeleri			
	Şehir Liderliğindeki Finansman Araçları			
Aşama 4 Uygulama	Kurumsal Düzenlemeler		✓	✓
	Risk Yönetimi	✗	✓	
	İletişim ve Katılım Stratejisi	✓	✓	✓

Tablo 6: Örnek uygulamaların CURE Çerçevesi tablosu üzerinden değerlendirilmesi (yazar tarafından oluşturuldu)

4. KARABAĞ-ŞUŞA KENTİNİN YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNİN CURE ÇERÇEVESİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

4.1 Arka Plan: Karabağ Bölgesinde Çatışma ve Yeniden Yapılanma Süreci

Karabağ, Azerbaycan'ın en eski tarihi bölgelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bölge, küçük Kafkas Dağları ile Kür ve Araz nehirleri arasında bir alanı kaplamaktadır. Bazı raporlara göre, "Karabağ" kavramı 7. yüzyılda başlamış ve 12. yüzyıldan itibaren yaygın olarak kullanılmıştır. "Karabağ" kelimesi, Türk-Azerbaycan kelimelerinin birleşmesinden türetilmiştir ("siyah" kelimesi, renk anlamına gelmekle beraber "büyük", "kalın" ve "sıkı" anlamına da gelmektedir). Araştırmacılar ayrıca "Karabağ"ın, "büyük bahçe" ve "cennet bahçesi" gibi anlamlara da geldiğini söylemektedirler. Bazı kaynaklarda, Karabağ'ın dağlık bölgesi "Arsax" olarak da geçmektedir.

Karabağ 11 kentten oluşmaktadır. Bunlar Xankenti, Şuşa, Ağdam, Kelbecer, Xocalı, Laçın, Xocavend, Qubadlı, Zengilan, Cebrayıl ve Füzulidir. Karabağ sadece Azerbaycan'ın değil, aynı zamanda dünyanın en eski tarihi topraklarından biridir. Azıg mağarasında (Füzuli kentinde) bulunan en yaşlı insan kalıntıları ve insan yerleşimi, bölgenin Akdeniz ve Doğu Afrika ile birlikte modern insanların ilk yerleşim yerlerinden biri olduğunu göstermektedir.

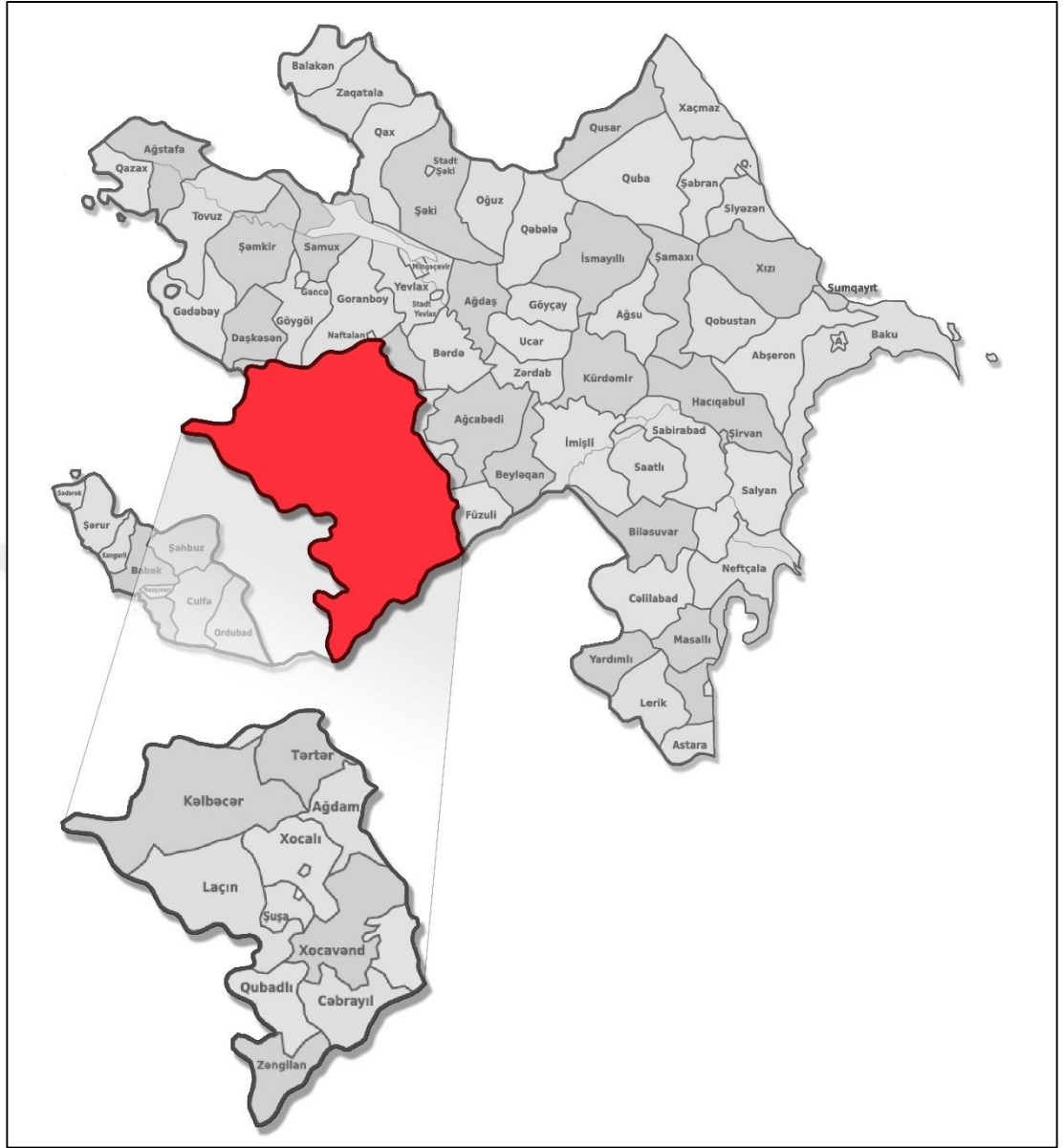
Arap istilaları (7. ve 9. yüzyıllar), özellikle Albaniya devletinin çökmesiyle Karabağ'ın kaderine de önemli etki göstermiştir. Arap istilalarına kadar Karabağ'ın tarihi topraklarındaki nüfus etnik olarak aynı kökene sahipken, işgalden sonra durum değişmiştir. Hristiyanlığın yayıldığı dağlık kesimde Alban Kilisesi'nin konumu zayıflamıştır. Bundan yararlanan Ermeni Gregoryen Kilisesi dini üstünlüğü ele geçirmiştir. Böylece Karabağ'ın dağlık kesimindeki gregoryenliğin yayılması için uygun koşullar oluşturulmuş ve bununla birlikte Karabağ'ın dağlık kesimindeki nüfusun gregoryenleşmesi ve daha sonra Ermenilerin Karabağ bölgesine yoğunlaşması süreci başlamıştır. Arap hilafetinin çöküşünden sonra Karabağ sırasıyla, Azerbaycan Şeddadiler Devletinin (975-1075), Büyük Selçuklu İmparatorluğunun

(1077-1135), Azerbaycan Atabeyleri Devletinin (1136-1225), Azerbaycan Karakoyunlu (1410-1468), Akkoyunlu (1468-1501) ve Sefeviler Devletinin (1501-1736) hakimiyeti altında olmuştur. Sefeviler şahı Nadirin ölümünden (1747) sonra Azerbaycan bölgesinde Hanlıklar devri başlamıştır. İlk olarak Gence ve Karabağ Hanlıkları kurulmuştur. Karabağ hanlığı Azerbaycan'ın ulusal tarihinde önemli bir yer tutmuştur. Bağımsız bir devlet gibi kabul edilen Karabağ hanlığı, Penahali Han tarafından siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel kalkınma alanında ciddi tedbirler alınmıştır. Hanlığın siyasi merkezi olarak seçilen Şuşa şehrinin önemi de artmıştır. Penahali Han döneminde Karabağ bölgesinde ve özellikle Şuşa'da yeni camilerin, hamamların ve anıtların yapımı tamamlanmıştır.

Azerbaycan'da Hanlıklar devrinin bitmesiyle 1828'da Rusya ve İran arasında, 1829'da ise Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılan anlaşmalar gereği Karabağ bölgesine Ermeni göçmenler yerleştirilmeye başlanmıştır. 1823 yılında Rusya tarafından yapılan "Karabağ eyaletinin etniği" raporunda belirtilen 20.095 ailenin 78,3%ü Azerbaycanlı, 21,7%i Ermeni kökenli olmuştur. Yüz yıla yakın devam eden Ermeni göçü sonucunda 1916 yılında Karabağ bölgesinde nüfusun %52'si Azerbaycanlı, %48'i Ermenilerden oluşmaktaydı.

1918 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulması ile Karabağ'ın önemi daha da artmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Karabağ'ın arazisini devletin ayrılmaz bir parçası olarak kabul etmiş ve burada siyasi gücün yeniden sağlanması için adımlar atmıştır. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Karabağ bölgesindeki Ermeniler ve Azerbaycanlılar arasındaki anlaşılmazlıklar da başlamıştır. İsyanlar ve küçük çaplı çatışmalar uzun yıllar devam etmiş ve Şuşa gibi birçok kent hasar görmüştür.

1988 yılında bu küçük krizler yerini silahlı çatışmaya bırakmış ve 1993 yılına kadar sürecek olan I. Karabağ Savaşına dönüşmüştür. Çatışma, 1993 yılında Ermenilerin Karabağ'ı işgal etmesiyle sonlanmıştır. Beş yıl süren çatışma döneminde Ermeniler tarafından Karabağ'da 900 yerleşim yeri, 150 bin konut, 7 bin kamu binası, 693 okul, 695 sağlık kurumu, 927 kütüphane, 44 mabet, 9 cami, 473 tarihi eser, saray ve müze, 40 bin müze sergisi, 6 bin sanayi ve tarım işletmesi, 160 köprü ve diğer altyapı tesisleri yıkılmış veya ciddi hasar verilmiştir. Otuz yıl işgal altında kalan Karabağ bölgesi, 2020 yılında sınırda yaşanan çatışmalarla başlayan II. Karabağ Savaşı'nın aynı yıl içinde bitmesiyle işgalden kurtulmuştur.



Şekil 1: Karabağ bölgesinin konumu (yazar tarafından oluşturuldu)

30 yıl boyunca işgal altında kalan Azerbaycan kentlerine ilişkin olarak gerçekleştirilen akademik çalışmalarda yer isimlerinin değiştirilmesinden tarihi eserlerin yurtdışına kaçırılmasına, mezarlıkların sökülmesinden ağaçların yağmalanmasına varıncaya kadar birçok sorunun yaşandığı belirtilmiştir. İşgal edilmiş bölgelerdeki zararın yalnızca maddi değil; tarihsel, kültürel, dini ve simgesel önemi olan tüm değerlerin bir biçimde hedef alınmış olduğu gözlemlenmektedir. Nitekim işgalin bitmesinden itibaren Azerbaycan yönetiminin ilk icraatı; işgalden kurtarılan alanların yeniden Azerbaycan dilinde adlandırılarak saldırılarla amaçlanan tahribatın sonlandırılması olmuştur.

10 Kasım 2020 tarihli belgenin imzalanmasının ardından Bakü yönetimi, işgalden kurtarılan kentlerde hızlı bir şekilde mayınların temizlenmesi çalışmasıyla büyük bir geri dönüş programını başlatmıştır. Mayın temizleme işlemleri sürerken Karabağ bölgesi ve Şuşa kentinin yeniden yapılanması için çok önemli olan Zafer Yolu'nun yapımı da başlatılmıştır. Bu yol, Karabağ bölgesinden geçerek Şuşa'ya kadar uzanmaktadır. Mayın temizleme işlemleri büyük ölçüde tamamlandıktan sonra hasar tespiti çalışması başlatılmıştır. Bu kapsamda, ülkenin sosyoekonomik kalkınmasına yönelik önümüzdeki on yıllık süreç için kabul edilen beş ulusal önceliğinden biri, "işgalden kurtarılan topraklara geri dönüş" olarak belirlenmiştir. Belirlenen önceliğin gerçekleştirilebilmesi için de 2021 devlet bütçesinden kent ve köylerin restorasyonu ve yeniden inşası ve bu alanlarda modern altyapının oluşturulması için 2,2 milyar manat ödenek ayrılmıştır. Bu doğrultuda başlatılan imar çalışmalarında teknolojinin tüm olanaklarından faydalanılmakta ve çevreye duyarlı planlama stratejileri geliştirilmektedir.



Şekil 2: Karabağ bölgesinde yapılmış yeni yollar (yazar tarafından oluşturuldu).

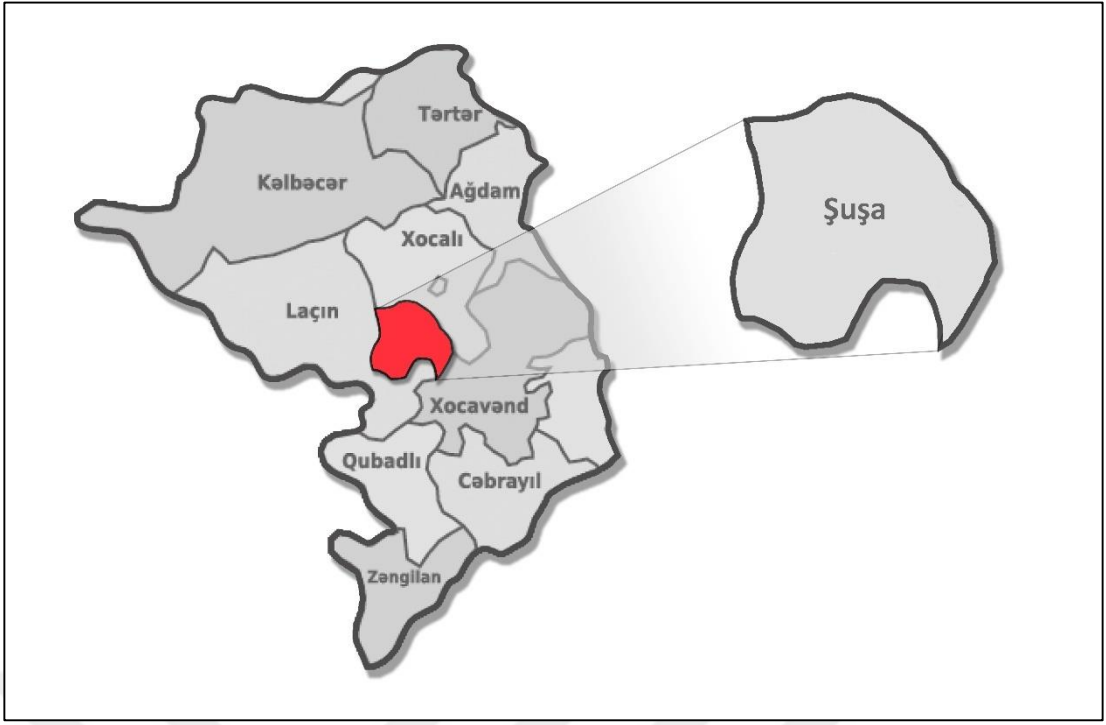


Şekil 3: Zafer yolunun yapım aşaması (URL 1)

Azerbaycan yönetimi, işgalden kurtarılmış topraklardaki tüm yerleşim yerlerinin yeniden inşasında ‘akıllı kent’ ve ‘akıllı köy’ projelerinin uygulanacağını duyurmuş ve ilk akıllı köy projesi, Zengilan kentine bağlı Ağalı köyünde beş bileşen üzerinde başlatılmıştır. Bunlar; konut, imalat, sosyal hizmetler, akıllı tarım ve alternatif enerjidir. Yeniden inşa edilmesi planlanan 200 haneli köyün enerji ihtiyacı alternatif enerji kaynaklarından sağlanacaktır. Sözü edilen teknolojik yeniliklerin kullanımını olanaklı kılmak üzere, ilk kez kullanılacak olan ve fiber optik hatları 10 kilometreden 1 kilometreye kadar kısaltabilen Gigabit AirPON teknolojisi de Ağalı’da uygulanacaktır. Zengilan’ın dışında Ağdam, Cebrayıl, Fuzuli ve Hocavend için de pilot köyler seçilmiş olup bu köylerde yenileme çalışmalarına başlanmıştır. Ayrıca kimi kentlerin de nüfusunun artırılması öngörülmektedir. Örneğin işgal edildiği dönemde nüfusu 36 bin olan Ağdam (mevcut nüfusu 50 binin üzerindedir), 100 bin nüfuslu bir kent olarak tasarlanmış ve proje, devlet başkanı tarafından onaylanmıştır. Kurtarılan bölgelerde yeniden inşa, restorasyon ve geliştirme çalışmalarının etkili bir biçimde yürütülebilmesi için faaliyetlerin dört aşamada gerçekleştirilmesi planlanmıştır. İlk aşamada, yönetim ve güvenliğin sağlanması, ikinci aşamada ise altyapı sorunlarının çözülmesi amaçlanmaktadır. Üçüncü aşamada sosyal hizmetlerin tesis edilmesi ve son aşamada ise ekonomik yeniden yapılanma ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi gelmektedir.

4.2 Çalışma Alanının Tanıtılması: Şuşa Kenti

Şuşa, Azerbaycan'ın önemli kültür merkezlerinden biridir. Sahip olduğu doğal özellikler ile ulusal mimarisi ve Orta çağ şehirciliği için değerli bir anıt olarak kabul edilmektedir. Tarihsel olarak Azerbaycan etik değerlerini ve müzik geleneklerini yaşatan Şuşa, ekonomik, siyasi, kültürel önemi zengin bir kent olmuş ve Karabağ Hanlığının merkezi olarak Azerbaycan halkının hayatında önemli bir rol oynamıştır. Şuşa, Karabağ hanlığının askeri-stratejik ve ekonomik, siyasi ve kültürel merkezi olarak kurulmuş ve gelişmiştir. MS 2. yüzyılda antik Romalı tarihçi Gaius Cornelius Tacitus (Tasit), Kafkasya'daki Dondar türk kabilesine ait Susa şehrini (Latince, “ş” sesi yok) tanımlamıştır. Halk efsanesine göre, bu yerlerin havası bir kristal kadar saf ve şifalı olduğu için, Şuşa (cam) olarak adlandırılmıştır (Nazim, 2004).



Şekil 4: Şuşa kenti konum haritası (yazar tarafından oluşturuldu)

Karabağ Hanlığı, bağımsız, türk ve feodal bir devlet olarak 1747'de kurulmuştur. Şuşa kentinin temelleri, Karabağ Hanlığı'nın başkenti olmak üzere 1750'de, deniz seviyesinden 1.300 metreden 1.600 metreye değişen yükseklikteki sıradağların tepesinde bir kale-şehir olarak atılmıştır. Karabağ hanlığının başkenti bu yeni kaleye taşınmıştır. Kent önce Phanahabad ve ardından Şuşa olarak isimlendirilmiştir. 1763 yılına kadar Şuşa'da birçok anıt, koruyucu baraj ve kale inşa edilmiştir.

1763-1806 yılları arasında kentin boş bölgeleri ormanlardan temizlenmiş ve yeni mahalleler inşa edilmiştir. 19. Yüzyıl boyunca şehrin dağlık bölgesinde yeni yerleşim yerleri inşa edilmiş ve bu da Şuşa'nın kent olarak gelişiminde son aşama olmuştur. Sonuç olarak Şuşa'da 17 mahalle oluşmuştur. Bunlar: Büyük Kurtlar, Küçük Kurtlar, Seyidliler, Culfalılar, Yeni Mahalle, Hamamkarşısı, Demirciler, Kuyuluk, Hocamircanlı, Mamayı, Ağadedeli, Saatli, Köçerli, Merdinli, Çölkale, Hacı Yusufu ve Çukur mahalledir. Bu mahalleler yakın zamana kadar varlıklarını sürdürmüştür (Firudin, 1998).

Her mahallede bir cami, hamam ve bir çeşme bulunmaktadır. 19. yüzyılda Şuşa'nın kent planı oluşturulmuş ve şehircilik kurallarına sıkı bir şekilde tabi tutulmuştur (İsmayıl, 2015).

Çok sayıda camisi, çeşmesi, hamamı ve türbesi ile kent kısa sürede Kafkasların ticari merkezi haline gelmiştir. Şehrin çeşitli zanaat alanlarını geliştirmesi, ticari bağları genişletmesi ve giderek bir kültür merkezine dönüşmesi itibarını uzak bölgelere kadar

taşımıştır. Şuşa, Tebriz, İsfahan, Tahran, İstanbul, Moskova, Nijni-Novgorod ve diğer kentlerle ticari ilişkilerini sürdürmüştür.

1903'te Tiflis'te yayınlanan Vestnik Kafkaza dergisinin 43. sayfasında şöyle yazmaktadır: "Şuşanın ortaya çıkışı bize ortaçağ Avrupa şehirlerini hatırlatıyor." Şuşa'da inşa edilen evlerin, kervanların, camilerin, saray komplekslerinin ve diğer binaların çoğu ünlü mimar Kerbelai Safihan Karabağının (1817-1910) eseridir.

14 Mayıs 1805'te Rusya ile Karabağ arasında Kürekçay Anlaşması imzalanmış ve Karabağ Hanlığı Rusya'nın bir parçası haline gelmiştir. 1828'de de Rusya ile Macar İmparatorluğu arasında Türkmençay Anlaşması imzalandıktan sonra İran ve Türkiye'de yaşayan Ermeniler Azerbaycan'ın Karabağ, Nahçıvan, İrevan ve başka hanlıkların topraklarına geçici olarak yerleştirilmiştir. Bunun üzerine Ermeni aileler Şuşa'ya taşınarak Şuşa Yaylası'nın tepesindeki boş alanlara yerleştirilmişlerdir. Azerbaycan halkı, daha rahat ve yaşaması daha uygun olan Şuşa Yaylası'nın alt kısmında yerleşmiştir (Yunis, 2015).

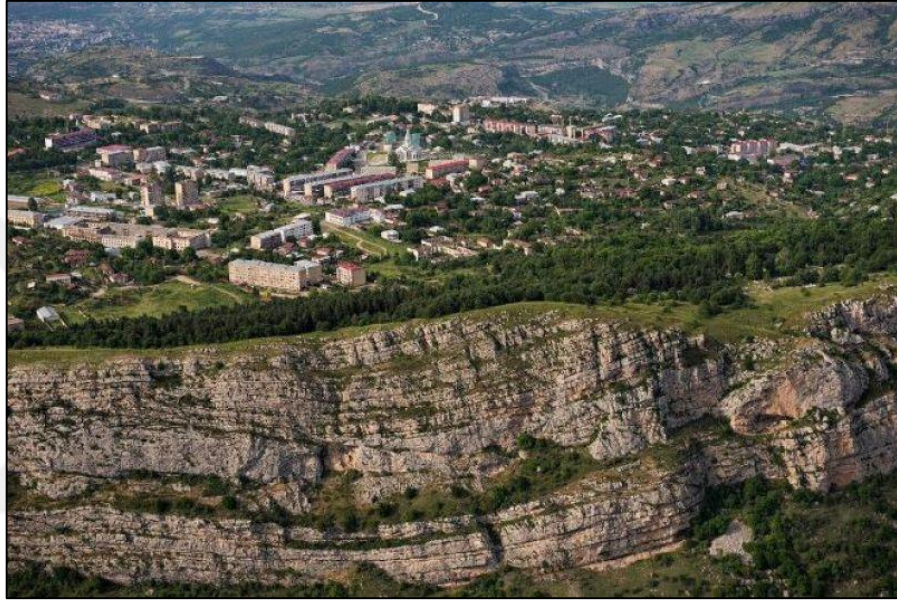
19. yüzyılın sonlarından başlayarak Ermeniler kentte ayaklanmış ve uluslar arasındaki memnuniyetsizlik artmaya başlamıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1917 yılındaki kuruluşuna kadar Şuşa kenti üç kez önemli derecede hasar görmüştür. 1905 ve 1917 yılları arasında Ermeniler şehri fethetmek amacıyla Azerbaycan halkına saldırılar düzenlemiştir. Bu çatışmalar her defasında yerli toplum tarafından geri püskürtülmüştür. Ermeniler her geri çekildiğinde kent harap olmuştur. 22 Mart 1920'de Novruz Bayramı gününde, Ermeniler yeniden saldırı girişiminde bulunsa da çatışma yatıştırılmış ancak kentin büyük bir kısmı ciddi hasar almıştır (Enver, 2009).



Şekil 5: 1920 yılında gerçekleşen çatışma sonrası Şuşa kenti (URL 2)

Sovyet döneminde, şehrin yıkılmış bir bölümünde çok katlı konut binaları inşa edilmiştir. Kentin hasar almamış kısımlarında tarihi mimari anıtlar ise halen ayaktaadır. 1977'de Sovyetler Birliği, Azerbaycan halkının lideri Haydar Aliyev tarafından

başlatılan "Şuşa şəhrinin tarixi kəsməsinin tarixi qoruma altına alınması ilan edildi" başlıklı bir qərarı qəbul etmişdir. Eyni dövəmdə şəhərin sosial, iqtisadi və kəltürel yaşayışını canlandırmaq üçün də birçox çalışma yapılmışdır. Azərbaycan'ın kəltür tarixində ilk kez Şuşa'da tiyatrolar, sirk göstəriləri, Avropa və Doğu konserləri, musiqi, bilim, təhsil fəaliyyətləri təşkil edilmişdir. Fəaliyyətlərin yanı sıra kütüphanələr, seminarlar və bir dizi kəltür və təhsil qurumu qurulmuşdur. Azərbaycan'ın ən çox tanınan bəstəçiləri də Şuşa musiqi məktəbində dərslər almışdır. Sənətlə bərabər spor fəaliyyətlərindən biri olan ünlü Karabağ atlarının yarışmaları da burada təşkil edilmişdir.



Şəkil 6: Şuşa kenti kuşbakışı (URL 3)

4.3 I ve II Dağlık Karabağ Savaşlarında Şuşa Kenti (1988-1993, 2020)

13 Şubat 1988'de Ermeniler Hankendiye ilk saldırılarından birini başlattıklarında Azərbaycan halkının çoğu Şuşa'ya sığınmışdır. 28 Mart'ta Azərbaycan qüvvələri Hankendi'ye saldırmaya hazırlanmış və Cangasan köyündən Kerkicahan'ın üzerindəki düşman mevzilerine saldırmaya başlamışdır. Ertesi gün öğleden sonra Azərbaycan birlikləri şəhəre yaxın yerleşmiş, lakin Ermeniler tərəfindən yok edilmişdir.

8 Mayıs'ta yüzlerce Ermeni askeri tank və araçlarla Şuşa kalesinə saldırmışdır. Kentin sokaklarında şiddətli çatışmalar çıkmış və hər iki taraftan da yüzlerce kişi ölmüşdür. Ermeniler, 9 Mayıs'ta şəhəri ele geçirmiş və Azərbaycan halkını geri çekilməyə zorlamışdır. Mayıs 1992'de, MDB güçlərinin askeri komutanı Mareşal Yevgeny Shaposhnikov, başta ABD olmak üzere batılı güçleri Kafkaslardaki çatışmaya

müdahale etmemeleri konusunda uyarmıştır. Shaposhnikov bu yerin “III Dünya Savaşının başlangıcı olabileceğini” belirtmiştir. Şuşa’da geçen savaş sırasında kent büyük hasar almış ve birçok kısmı yerle bir olmuştur.

27 Eylül 2020 sabahı Ermenistan Silahlı Kuvvetleri, Azerbaycan ordusunun savaş bölgesindeki mevzilerine ve yerleşim bölgelerine kapsamlı bir saldırı başlatmış, bunun üzerine Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinde karşı saldırı operasyonu başlatılmasına karar verilmiş ve kısa sürede çatışma patlak vermiştir. Çatışma, II. Dağlık Karabağ savaşına dönüşmüştür.

Çok sayıda ülke ve Birleşmiş Milletler, askeri hareketin durdurulması, her iki taraftaki gerginliğin azaltılması ve müzakerelerin gecikmeden sürdürülmesi çağrısında bulunmuştur. 29 Eylül’de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, dağlık bölgedeki durum hakkında acil bir oturum düzenlemiştir. Rusya’nın Uluslararası Kızılhaç Komitesi tarafından desteklenen ve hem Ermenistan hem de Azerbaycan tarafından kabul edilen insani ateşkes 10 Ekim’de resmen yürürlüğe girmesine rağmen, Ermenistan Silahlı Kuvvetleri sivilleri hedef alan terör saldırılarıyla tekrar ateşkesi ihlal etmiştir. Bunun üzerine yaralı ve esir değişimi durdurulmuştur.

II. Dağlık Karabağ Savaşı’nın en önemli operasyonlarından biri Şuşa’nın işgalden kurtulmasıdır. Şuşa doğal bir kale ve kültür merkezi olduğundan, şehre tanklarla veya diğer ağır silahlarla girilmemesine ve ordunun önceliğinin kenti en az hasarla geri almasına karar verilmiştir. Kentin havadan bombalanması hem büyük bir kargaşaya neden olacak hem de kentte kalıcı hasarlar bırakacaktır. Bunun yerine alternatif olarak yakın savaş taktikleri seçilmiştir. Sonuç olarak 8 Kasım 2020 tarihinde Şuşa şehri işgalden kurtarılmıştır. Karabağ’ın önemli stratejik ve manevi değeri olan şehrinin geri alınmasıyla II. Dağlık Karabağ savaşı sona ermiştir.

Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan çatışma ve sonrasında işgal dönemi ortamında Ermeniler yerleşim alanlarında etnik bir temizleme harekâtını başlatmıştır. Çatışma ve işgal döneminde Şuşa kentinde, önemli geleneksel unsurlar, anıtsal ve simgesel yapılar, tarihi doku ve günlük yaşamın biçimlendiği kamusal alanlar gibi kentsel ve kültürel değerler doğrudan hedef alınmıştır. Bu doğrudan hedef alma sonucunda 8 müze, 31 kütüphane, 8 kültür evi, 25 ortaokul, 40 sağlık kurumu ve 24 tarihi yapı ve anıt hasar almış veya tamamen yıkılmıştır. Şuşa Kalesi, Yukarı Gövher Ağa Camisi, Aşağı Gövher Ağa Camisi, Alban Kilisesi ve Kız Manastırı gibi tarihi yapılar hasar almış önemli yapılardandır. Şuşa’da yaşanan olayların kent-kırım olarak

nitelendirilmesi gerekliliği tam olarak bu doğrudan hedef alma eyleminden kaynaklanmaktadır (Elçin, 2021).



Şekil 7: Şuşa kenti 2022 yılında (yazar tarafından fotoğraflanmıştır)



Şekil 8: Şuşa kenti 2022 yılında (yazar tarafından fotoğraflanmıştır)



Şekil 9: Şuşa kenti 2022 yılında (yazar tarafından fotoğraflanmıştır)

4.4 Şuşa Kentinin Çatışma Sonrası Yeniden Yapılanma Süreci

4.4.1 Aşama 1: Güvenliğin Sağlanması (2020-2021)

Çatışma sonrası yeniden yapılanma sürecinin ilk aşamasında güvenliğin sağlanması en önemli meselelerden biri olmuştur. Karabağ bölgesinde yaşanan 44 günlük çatışma Şuşa kentinin geri alınmasıyla son bulmuştur. Devam eden süreçte gerek politik ve siyasi meseleler gerekse ara sıra devam eden çatışmalar nedeniyle bölgenin güvenliği tam olarak ağırlanamamış ve yeniden yapılanma başlatılamamıştır. Güvenlik adına ilk adım 15 Ocak 2021 tarihinde atılmıştır. Azerbaycan Devlet Başkanı'nın imzaladığı kararnameye göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Topraklarını Mayın Temizleme Ulusal Ajansı temelinde kamu tüzel kişiliği statüsüne sahip Azerbaycan Cumhuriyeti Mayın Temizleme Ajansı (ANAMA- Azerbaycan Cumhuriyeti Mayın temizleme Ajansı) kurulmuştur. ANAMA, yetkileri dahilinde Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının mayın ve patlayıcılardan zarar görmediği bir ortam yaratmaya çalışmaktadır. Kurulduğu günden ilk çalışmasını Karabağ bölgesinde gerçekleştiren ajans şu anda da bölgedeki çalışmalarını sürdürmektedir. Öncelik kent merkezleri ve yaşam alanlarına verilmiştir. Altyapı restorasyonu için mayın temizleme çalışmaları beş yıl içinde tamamlanacak ve bölge sakinlerine teslim edilecektir. Ancak mayınları en uzak bölgelerden çıkarmak uzun zaman almaktadır. Bu, öncelikli bir konu olmadığı için aşamalı olarak uygulanacaktır. Şuşa'da mayın temizleme çalışmaları bir ayda tamamlanmıştır. Bunun en önemli sebebi işgal dönemindeyken Şuşa'nın Karabağ'ın başkenti olarak seçilmesi ve burada mayınlara daha az rastlanması olmuştur. Mevcutta kentin güvenliği sağlanmış durumdadır. Yapılan alan ziyareti sırasında kent içinde güvenli bir şekilde gözlemler yapılabilmiş, fotoğraflar çekilebilmiş ve eski mahalleler ziyaret edilebilmiştir. Mayın temizleme işleminin sonlanmasıyla ikinci güvenlik aşamasına geçilmiş ve Şuşa kentine ordu yerleştirilmiştir (URL 3; URL 4).



Şekil 10: Şuşa kentinde belirli bir alanda bulunan mayın ve patlayıcılar (URL 4)

4.4.2 Aşama 2: Planlama Süreci (2021)

Şuşa'da güvenlik sağlandıktan sonra planlama süreci başlatılmıştır. İlk olarak, Karabağ ve Şuşa bölgesinin yeniden yapılanmasının finansmanını sağlayabilmek için 4 Ocak 2021 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı tarafından imzalanan kararname sonucunda “Karabağ Canlandırma Fonu” oluşturulmuştur. Bu kurum Karabağ bölgesinin yeniden inşası ile bu alanda kamu-özel iş birliğinin geliştirilmesi, yurt için ve yurt dışında bilgi, eğitim ve gerekli teşviklerin sağlanması için mali destek ve yatırım sağlayan bir kurumdur. Bu kurumun oluşturduğu internet site sayesinde isteyen herkes yeniden yapılanmaya mali destek ve yatırım yapabilmektedir. Devlet kurumları tarafından 20, ticari kurumlar tarafından 294, kar amacı gütmeyen kurumlar tarafından 11, fiziksel kişiler tarafından 9060, anonim olarak 16884 bağış yapılmıştır. Bir sonraki aşamada Şuşa'daki yeniden yapılanmanın yönetilmesi için 27 Ocak 2021 tarihinde devlet başkanının Şuşa kentine Özel Temsilci atanmasına ilişkin kararnamesi kabul görülmüştür. Atanan özel temsilci aynı zamanda Karabağ Canlandırma Fonunu da yönetmektedir. 1 Nisan 2021 tarihinde finansmanın sağlanması adına Dünya Bankası ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmede Karabağ ve özellikle Şuşa kentine yapılacak mali destek ve yatırımlarla ilgili fikirler tartışılmıştır.

Yeniden yapılanmanın ilk aşaması olan planlama sürecinin tasarlanması siyasi sebeplerden dolayı mümkün olmamıştır. Zaman zaman sınırda oluşan çatışmalar ve yeniden yapılanmanın gecikmesi gibi durumlar göz önünde bulundurulmuştur. Yakın zamanda imzalanması beklenen barış belgesinden sonra yeniden yapılanmanın tam olarak kaç yıl süreceği ile ilgili bilgi verilmesi de beklenmektedir.

Planlama sürecinin sonraki aşamasında hasar tespiti ve alan analizleri planlanmıştır. Şuşa'nın Özel Temsilcisi bu süreci yönetmesi ve uygulaması için Azerbaycan Mimarlık ve İnşaat Üniversitesi'nden bir grup uzmanı Şuşa'ya atamıştır. Mimarlık ve İnşaat Üniversitesi Azerbaycanın en eski üniversitelerinden biri olup, eski yapıların ve anıtların restorasyonuna, hasar tespiti ve arazi analizlerine ihtiyaç olduğu zaman destek sağlamaktadır.

Hasar tespiti ve alan analizleri tamamlandıktan sonra Şuşa kentinin master planının hazırlanması için çalışmalar başlatılmıştır. Şehir ve bölge planlama bağlamında, biri Bakü Devlet Proje Enstitüsü, diğeri ise bir İngiliz şirketle birlikte çalışan Azerbaycan Şehir Planlama ve Mimarlık Komitesinin hazırladığı iki önemli proje önerisi hazırlanmıştır. Bunlardan ilki Şubat 2021'de tarafından, ikincisi Ağustos 2021

tarihinde teslim edilmiştir (Bakü Devlet Proje Enstitüsü, 2021; Shusha Masterplan Report, 2021).

Bakü Devlet Proje Enstitüsü, Azerbaycan Şehir Planlama ve Mimarlık Komitesine bağlı olarak çalışan bir devlet kurumudur. Bu kurum şehir ve bölge planlama bağlamında birçok öneri ve projeye imza atmıştır. Bakü Devlet Proje Enstitüsü önerisi üç ana bileşenden oluşmaktadır:

1. Coğrafi bilgi sistemlerini entegre ederek uygun bir veri tabanının hazırlanması;
2. Sivil bölgenin kavramsal ve stratejik kalkınma çerçevesinin hazırlanması;
3. Karabağ bölgesi için genel bir planın hazırlanması.

Chapman Taylor, hem yaratıcı hem de başarılı kentler ve binalar tasarlamasıyla tanınan, ödüllü mimarlar, master plancılar ve iç mimarlardan oluşan İngiltere merkezli küresel bir şirkettir.

Azerbaycan Şehir Planlama ve Mimarlık Komitesi'nin görevlendirmesiyle 12.05.2021 tarihinde sözü edilen şirket tarafından hazırlanan Şuşa kentinin master plan önerisi onaylanmıştır. 29.08.2021 tarihinde Şuşa kentinde bu master plan devlet başkanına sunulmuştur. Ancak ne sunumda ne de komite tarafından Chapman Taylor şirketinin adı belirtilmemiştir. Öneride Şuşa kentinin mevcut durumu, hasar analizi, tarihi anıtların belirlenmesi, peyzajı, mahalleleri ve inşa edilecek binaların tasarımı yer almaktadır. Chapman Taylor ve Azerbaycan Şehir planlama ve Mimarlık komitesinin hazırladığı proje 3 ana bölümden oluşmaktadır:

1. Şuşa'nın mevcut durumu

İlk bölümde Şuşa'nın durumu araştırılarak bölgelere ayrılmış, mevcut yol ağı ve topografya hazırlanmıştır. Devamında hasar analizi yapılmış ve binalar 'iyi durumda', 'kısmen faydalı', 'kötü durumda' ve 'yıkılacak' binalar olarak kategorilere ayrılmıştır. Bölümün sonunda tarihi anıtların yeri belirlenmiştir.

2. Yeni master plan

İkinci bölümde önerilen yol ağı iyileştirmeleri, önerilen yol ağı ve mevcut binalar üzerindeki etkisi, önerilen geliştirme alanı ve kilit bölgeler, peyzaj stratejisi ve ilçelere değinilmiştir.

3. Mimari teklifler

Üçüncü bölümde Chapman Taylor şirketi ve Bakü Tasarım Üniversitesinin tasarım teklifleri yer almaktadır. Burada konut kompleksleri, oteller, televizyon kuleleri, müzik okulları ve başka yapılara yer verilmiştir (Bakü Devlet Proje Enstitüsü, 2021; Shusha Masterplan Report, 2021).



Şekil 11: Chapman Taylor şirketi tarafından yapılan alan analizi (Chapman Taylor, 2021)

Bakü Tasarım Üniversitesi Azerbaycan'da yapılan projelerin tasarımıyla ilgilenen kurumdur. Karabağ Bölgesinde birçok yapının tasarımını yapan kurum Şuşa'yla ilgili fikir ve tavsiyelerini Chapman Taylor şirketi ile paylaşmıştır. Chapman Taylor şirketine yerel destek sunan Bakü Tasarım Üniversitesinin çalışmaları da Şuşa masterplanında belirtilmiştir. İnternet sitesinde dünyanın dört bir yanından projelerini paylaşan şirket böyle kapsamlı bir projeyi sitelerinde henüz paylaşmamıştır.

II.. Karabağ savaşının sonlandığı 2020 yılından bu yana bölgede yeniden yapılanma hızla devam etmektedir. Özellikle mayın temizleme işlemi biten kentlerde uygulama aşamasına geçilmiştir. Bazı kentlerin (Füzuli, Ağdam, Cebrayıl) planlama süreci yerel toplulukla yapılan özel toplantılarda paylaşılmıştır. Şuşa kentine gelindiğinde ise planlama sürecinin küçük bir kısmından başka bir şey paylaşılmamıştır. Bunun nedeni tam olarak bilinmese de politik ve stratejik olarak önlem alındığı düşünülmektedir. Sivil katılımın Şuşa'da uygulanmaması özellikle yerli toplum tarafından tepki almıştır. Basında da yapılan röportajlarda yerli toplumun en fazla sorduğu soru “Şuşa'yı yeniden inşa ederken neden bizim de fikrimizi almıyorlar?” olmuştur. Planlama süreci paylaşılsa da Şuşa kentini insanların ziyaret edebilmesi için otobüs turları düzenlenmektedir. Bu turlar her hafta belirli zaman aralığında ve belirlenmiş rotayla Şuşa kentine seyahat etmektedir. Kendi arabasıyla seyahat etmek isteyenler özel izin

almak zorundadır. Özel izin alma gerekliliği de yerel halk tarafından hoş karşılanmamıştır.

Planlama süreci devam ederken orada yaşamış olan halkın geri dönme isteği göz önünde bulundurulmuştur. Özellikle toplumun yaşlı üyeleri yeniden yapılanmanın belirli bir aşamasından sonra Şuşa'ya dönmeyi ve orada yaşamayı dört gözle beklemektedir. Bu doğrultuda Azerbaycan Mülteciler ve Yerinden Edilmiş Kişilerin Devlet Komitesi belgeleme işlemlerine başlamıştır. Önceden Şuşa'da yaşamış olan kişilerin belgeleri kontrol edilerek bir listeleme işlemi yapılmıştır. Olası geri dönüş işlemleri başlatıldığı zaman listelenmiş olanların yeniden Şuşa'ya yerleştirilmesi gerçekleştirilecektir.

7 Mayıs 2021 tarihinde imzalanan kararname sonucunda Şuşa Azerbaycan'ın kültür başkenti olarak belirlenmiştir (URL 5). Bu bağlamda planlama sürecinin en önemli vizyonlarından biri Şuşa kentini bir kültür ve turizm başkentine çevirmektir. Bu vizyon doğrultusunda Şuşa'nın yeni master planında da bu ilkeye önem verilerek kültür ve turizm yapıları planlanmıştır.

Projenin uygulama aşaması 20 yıla aşkın bir sürece yayılsa da bakanlıklar ve bazı yerli, yabancı kuruluşlar Şuşa'da etkinlikler, sergiler ve konserlerin gerçekleştirilmesini planlamıştır. Bunun en önemli nedeni, proje uygulanma aşamasında olsa da Şuşa kentini dünyaya yeniden tanıtmak ve bilinirliğini sağlamaktır. Bununla ilgili olarak Azerbaycan'da 2022 yılı "Şuşa Yılı" olarak ilan edilmiştir (URL 6). Bu kararla ilgili olarak Bakanlar Kurulu Eylem Planını hazırlayarak onaylamıştır. Karara göre, Azerbaycan'da ve Azerbaycan'ın kültür başkenti Şuşa'da yıl boyunca bir dizi etkinlik planlanmıştır (URL 7). Bu etkinliklerin neredeyse büyük bir kısmı Kültür Bakanlığı ve Heyder Aliyev Vakfı tarafından düzenlenmiştir.

Etkinlik planı beş bölümden oluşmuştur:

- Kültür ve spor etkinliklerinin düzenlenmesi,
- Bilimsel yayınların, görsel-işitsel ve basılı materyallerin hazırlanması,
- "Şuşa Yılı"nın uluslararası düzeyde tanıtımına ilişkin etkinliklerin düzenlenmesi,
- Tarihi ve kültürel anıtların, ekolojinin ve turizmin restorasyonuna ilişkin önlemlerin alınması,
- "Şuşa Yılı" ile ilgili hatıra materyallerinin ve internet kaynaklarının hazırlanması.

"Şuşa Yılı"nın ilk büyük etkinliği Kültür Bakanlığı, Haydar Aliyev Vakfı ve Şuşa Şehri Devlet Koruma Dairesi tarafından Mayıs ayında düzenlenen "Haribülbül" Uluslararası Folklor Festivali olmuştur. Bir sonraki etkinlik olan Vagif Şiir Günleri'nin, "Muğam" Televizyon Yarışması'nın son etabı ve kazananların gala konseri temmuz ayında Şuşa'da düzenlenmiştir. Ayrıca yıl boyunca Şuşa-2022 Uluslararası Sanat Festivali ile Şuşa'nın 4 Mevsimi Uluslararası Fotoğraf Festivali gibi uluslararası etkinlikler de düzenlemiştir.

Kültür Bakanlığı, 270 yıllık kentin zengin kültürel mirasını tanıtmak için 2023 yılının yılın başından beri 'Şuşa Kültürünün İncileri' adlı projeyi uygulamaktadır. Projenin ana hedefi, Şuşa'nın zengin kültürel mirasının daha geniş çapta tanıtımına katkıda bulunmaktır. Projenin yedi bileşeni bulunmaktadır "Şuşa mimari tarihi", "Azerbaycan müzik tapınağı- Şuşa", "Muğam ocağı- Şuşa", "Karabağ halı dokuma okulu - Şuşa", "Şuşa'nın edebi hayatı", "Şuşa'nın Yüzleri" ve " Şuşa milli giyim tarzı" (Kültür Bakanlığı Raporu, 2021).

Ulusal kuruluşların düzenlediği etkinliklerin yanı sıra UNESCO ve Kültür Bakanlığı ortak çalışmalarını sürdürmektedir. UNESCO, 2004 yılında çeşitli bölgelerden çeşitli nüfus, kapasite ve gelir düzeyine sahip şehirleri yaratıcı endüstrilerde iş birliği yapmak için bir araya getiren bir program olarak UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı Programını kurmuştur. Girişim, yerel aktörler tarafından kontrol edilen kültürel endüstrilerin yaratıcı, ekonomik ve sosyal potansiyelini geliştirmeyi hedefleyerek UNESCO'nun kültürel çeşitlilik değerlerini desteklemektedir. Ađ, yenilikçiliği ve yaratıcılığı, yeni şehir stratejisinin sürdürülebilir ve daha kapsayıcı gelişiminde kilit faktörler olarak görmektedir Yaratıcı Şehirler Ağı, şehirlerin tercih ettikleri yaratıcı endüstri sektörüne ve yetenek ve çabalarını nereye odaklamak istediklerine göre seçebilecekleri yedi tema etrafında düzenlenmiştir. Bu temalar edebiyat, film, müzik, zanaat ve folklor, tasarım, mutfak ve medya sanatları olarak seçilmiştir (UCCN Mission Statement, 2023). Bu doğrultuda Şuşa kentinin UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağına (UCCN -UNESCO Creative Cities Network) katılması için çalışmalar devam etmektedir (URL 8).

"ArtCamp" uluslararası projesi ilk olarak 2008 yılında Andorra'da, kültürel farklılıkların üstesinden gelmek, deneyimleri ve değerleri paylaşmak ve uluslararası uyumu, bir arada yaşamayı, karşılıklı saygı ve iş birliğini teşvik etmek için UNESCO Andorra Ulusal Komisyonu'nun girişimiyle başlatılmıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, UNESCO Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Komisyonu, Azerbaycan Cumhuriyeti İşpanya Büyükelçiliği ve UNESCO Andorra

Milli Komisyonu ile iş birliği içinde, yabancı sanatçılara Azerbaycan'ın tarihi ve doğal alanlarından ilham alan eserler yaratma fırsatı sunmak için "Gençlik Sanat Kampı Şuşa ve Bakü" etkinliğini düzenlemiştir. UNESCO Kültürel Diplomasi İyi Niyet Elçisi Bayan Hedva Ser'in himayesinde düzenlenen "ArtCamp" projesinin temel amacı, konuk sanatçılar için sanat eserlerinin sergilenmesini sağlamak ve barışın sürdürülebilirliği ve kültürel ifade çeşitliliğinin korunması ve teşvik edilmesi de dahil olmak üzere UNESCO tarafından benimsenen temel değerleri teşvik etmektir (URL 9).

"ArtCamp" projesi, Şuşa'nın uluslararası dünyada Azerbaycan'ın zengin kültürünün, mimarisinin ve kent planlamasının değerli bir örneği olarak tanıtılması için büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan'ın tanınmış milli sanatçıların, şairlerinin, yazarlarının, müzisyenlerinin ve mimarlarının eserlerinde Şuşa yeterince yüceltilmiş olsa da yabancı sanatçıların gözünden şehre yeni bir bakış açısı gerekli görülmüştür. Şuşa'nın tarihini, kültürünü, aydınlarını ve kentte yürütülen güncel inşaat çalışmalarını ve kentte kısa süreli kalışlarını tanımak, yabancı sanatçılara bu kent hakkında tam bir fikir edinme fırsatı sağlamıştır.

Katılan sanatçıların Şuşa ve Azerbaycan'ın ziyaret edilen diğer kentleri hakkındaki izlenimlerinin bir yansıması olacak eserler farklı ülkelerin kitle iletişim araçlarında gösterilecek ve sonuç olarak daha geniş bir kitleye hitap edecektir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, UNESCO Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Komisyonu ve UNESCO Andorra Milli Komisyonu proje sırasında genç sanatçıların hazırladıkları eserlerden oluşan bir katalog hazırlamış, çeşitli yabancı ülkelerde yayınlamış ve sergilerini düzenlemiştir.

4.4.3 Aşama 3: Uygulama Süreci (2021-günümüz)

Planlama sürecinin büyük bir kısmı bittikten sonra uygulama süreci başlatılmıştır. Uygulama sürecinin ilk etabında Azerbaycan Mimarlık ve İnşaat Üniversitesinden seçilen bir grup uzman Şuşa'da analizlere ve hasar tespitine başlamıştır. Burada yapılan çalışmalardan çıkan sonuçlar Chapman Taylor şirketi ile de paylaşılmıştır. Bölgede mevcut yol ağı ve topografya, mevcut yapıların hasar tespiti, tarihi anıtlar ve arazi kullanımı gibi analizler yapılmıştır. Bölgede mevcut olan yol ağları belirlenerek yeni yol önerileri yapılmıştır.

Hasar tespiti yapılırken binalar *iyi durumda olan, kısmen kullanışlı olan, kötü durumda olan ve yıkılacak olan binalar* olmak üzere dört gruba ayrılmıştır. Tarihi anıtlar için

yapılan analizde, anıtların kentteki yerleşim noktaları ve aldıkları hasar baz alınmıştır. Arazi kullanımında Şuşa'nın mevcut durumu baz alınarak gelişme alanları belirlenmiştir. Bu alanlardaki işlevler; konut, konaklama, ofis yönetimi, kültürel, eğitim, din, sağlık, restoran, sanayi ve hapishane olarak tanımlanmıştır.



Şekil 12: Chapman Taylor şirketi tarafından yapılan binalardaki hasar tespiti (Chapman Taylor, 2021)



Şekil 13: Chapman Taylor şirketi tarafından yapılan kültürel yapıların konumu (Chapman Taylor, 2021)

Alan analizi ve hasar tespiti tamamlandıktan sonra ikinci aşama olan “kültürel yapılarda restorasyon çalışmaları” başlatılmıştır. Doğrudan hedef alma sonucunda hasar almış 24 tarihi yapı ve anıta restorasyon çalışmaları başlatılmıştır. Şuşa Kalesi,

Yukarı Gövher Ağa Camisi, Aşağı Gövher Ağa Camisi, Alban Kilisesi ve Kız Manastırı gibi tarihi yapılar hasar almış önemli yapılardır.

İlk olarak Şuşa için önemli olan bu beş kültürel yapıda restorasyon çalışmaları yapılması için karar alınmıştır. Bu yapılarda restorasyon çalışmaları bitmiştir ancak diğer yapılarda restorasyon çalışmaları için plan yapılmıştır. Restorasyon çalışmaları için hem ulusal hem de uluslararası şirketlerle iş birliği yapılmıştır.

Avusturya'da dünyaca ünlü bir restorasyon şirketi olan "Atelier Erich Pummer GmbH"nın başkanı Erich Pummer, 2010 yılından beri Azerbaycan'daki önemli anıtların ve kültürel yapıların yeniden inşası ve korunmasında yer almaktadır. Yeniden yapılanma ve koruma projesi, bu alanda uzmanlaşmış yerel Conco GSC tarafından uygulanmıştır. Çalışma, yapıların arşivlerine uygun olarak orijinal görünümü restore etmek için uygun teknolojiler ve malzemeler kullanılarak yapılmıştır. Ek olarak, projenin bir sonraki aşamasına hazırlık olarak, kültürel yapılarda tasarım ve yeniden inşa sürecinin daha verimli ve daha doğru bir şekilde yürütülmesini sağlayan üç boyutlu modellerini oluşturmak için çağdaş teknolojiler kullanılarak lazer tarayıcılar ve denetimler gerçekleştirilmiştir (URL 10).

Şuşa Kalesi'nde yapılan restorasyon çalışmalarının ilk aşamasında, kalenin duvarları ve yüksek mimari özellikleri ile seçilen Gence Kapısı'nın taşları, Ermenilerin restorasyonda kullandığı eski taşlardan temizlenmiş ve son yıllarda kullanılan ve uluslararası koruma standartlarına uygun olan taşlarla doldurulmuştur. Kapının üst kısmı, kale duvarlarının dört hasarlı bölümü, kalenin yıkılmış tarafı kale duvarlarının cephesine restore edilmiştir. Aynı zamanda, kalenin gözetleme kulesinin altındaki zirvenin duvarları ve yardımcı odaları, kum tepeleriyle doldurulmuş çimento kumundan temizlenmiş ve iki gözetleme kulesi arasındaki duvarın üst kenarına, duvarın tüm çevresi ile aynı seviye verilmiştir. Tarihi anıtın dış ve iç avlularındaki metal unsurlar sökülmüş ve askeri yolun bir kısmı temizlenmiştir. Aynı zamanda, ünlü "Şuşa" yazıtı Şuşa şehrinin kale duvarlarına yeniden dizayn edilerek yerleştirilmiştir.



Şekil 14: Şuşa Kalesinin restorasyonu sonrası görünümü (URL 5)

Şuşa’da kültürel yapılarda restorasyon çalışmaları devam ederken UNESCO ile de görüşmeler gerçekleştirilmektedir. Şuşa Tarihi ve Mimari Koruma Alanı, UNESCO Azerbaycan Milli Komisyonu tarafından 24 Ekim 2001 tarihinde Azerbaycan UNESCO Geçici Kültürel Miras Listesi’ne kayıt ettirilmiştir. Alanın karşılaması beklenen dünya miras alanı seçim kriterlerinden kriter 1, kriter 4, kriter 5 ve kriter 6 gerekçelendirilmiş ve kültürel miras kategorisinde UNESCO Dünya Miras Listesi’ne sunulacak aday miraslar arasına dahil edilmiştir (UNESCO, 2020).

Kültürel miras alanına dair Şuşa kentinin Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından 8 Kasım 2020 tarihinde işgalden kurtarılmasına kadar fiziksel bir çalışma gerçekleştirilememiştir. İşgalden kurtarıldıktan sonra ilk tespitlerle birlikte Şuşa’nın önemli anıt eserleri için onarım çalışmalarına başlanacağı ve taraf devlet olarak Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti’nin UNESCO Dünya Miras Listesi’ne sunacağı miras alanlarında öncelikli sırada yer alacağı açıklanmıştır (URL 11). Şuşa’nın geri alınması ile ilgili Azerbaycan Devlet Başkanı topluma seslenişte “Şuşa, 28 yıl boyunca işgal altındaydı. Şuşa’nın Azerbaycan tarihinde özel bir yeri vardır. Burası (Şuşa) bizim kadim şehrimizdir. Asırlar boyunca Azerbaycanlılar Şuşa’da yaşamış ve inşa etmiştir. Şuşa sadece Azerbaycan’ın değil, tüm Kafkasya’nın incisidir” ifadelerini kullanmıştır.

Konu ile ilgili Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakan Yardımcısı ve Bakan Vekili Anar Kerimov, Kasım 2020 tarihinde basına bir açıklama yapmıştır. Açıklamada, “Şuşa işgalden kurtarılır kurtarılmaz hemen çalışmaya başladığımızı duyurduk. Bu bağlamda, uluslararası ve yerel uzmanlarla temaslar halihazırda kurulmuştur. Şuşa’nın tarihi merkezine, oradaki anıtlarımızın ve kültürel yapılarımızın inceleneceği bir

ziyaret yapılması ve incelemeler ışığında (Şuşa Tarihi ve Mimari Koruma Alanı kültürel mirası için) adaylık dosyası hazırlanarak UNESCO'ya sunulması planlanmıştır” ifadelerine yer vermiştir (Real TV, 2020).

UNESCO'nun ilgili birimleri tarafından dikkatle takip edilen Şuşa'nın mevcut durum tespiti için UNESCO Genel Direktörü Audrey Azoulay, Kasım 2020 tarihinde örgütün Azerbaycan ve Ermenistan Daimi Temsilcileri ile görüşmüş ve Karabağ'daki somut kültürel miras varlıklarının durum tespiti için bir uzman ekip görevlendirmesini önermiştir. Daha önce de böyle bir öneride bulunulduğunu ancak imkanlar dahilinde bu görevlendirmeyi başaramadıklarını açıklamıştır. Azoulay, ilgili tarafların onayı ile bölgedeki önemli kültürel varlıkların tespitinin ardından envanter çalışmaları yürütülerek mirasın korunabileceğini belirtmiştir. Bu konuda UNESCO yetkilileri AGİT Minsk Grubu yetkilileri ile de istişareler yürütmek için çalışmalara başlamıştır (Özcan, 2020).

Bakanlık tarafından, UNESCO'nun talep ettiği teknik heyet görevlendirme davetinin değerlendirildiğini ancak çatışma ortamının oluşabilmesinden kaynaklı kültürel miras alanlarının çevre güvenliği konusunda haklı endişelerin söz konusu olduğu ve başta döşenmiş mayınların imhası olmak üzere gerekli güvenlik önlemleri alındıktan sonra böyle bir davetin mümkün olabileceği aktarılmıştır (sputniknews, 2020).

Bakan Yardımcısı Kerimov, Aralık 2020 tarihinde online olarak katıldığı bir haber programında, konu ile ilgili soruları yanıtlamıştır. Program sunucusunun, işgalin yol açtığı yıkımın boyutu ve bölgedeki tarihi anıtların yenilenmesinin ne şekilde planlandığı doğrultusundaki sorusuna, “Şuşa’da, on yedi cami vardı ve bunlardan sadece üçü günümüze ulaşmıştır. Bu üç camiden ikisi neredeyse yıkılmış durumda. Haliyle Şuşa'nın camilerini, türbelerini ve müzelerini mutlaka restore etmeliyiz. Şuşa’da birçok tarihi alan bulunmakta. Şuşa'nın tarihi merkezini, ona daha fazla tanınırlık ve uluslararası bilinirlik sağlayacak UNESCO Dünya Miras Listesi’ne sunmayı planlıyoruz” cevabını vermiştir (TRTWorld, 2020).

İslami Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu (ICESCO- Islamic World Educational, Scientific and Cultural Organization) Genel Direktörü Salim bin Mohammed Al Malik başkanlığındaki bir heyet, 11 Ocak 2021 tarihinde Azerbaycan’a bir ziyaret düzenlemiş ve 14 Ocak 2021 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanı Anar Kerimov ile ICESCO Genel Direktörü Salim bin Mohammed Al Malik, ortak bir basın toplantısı düzenlemiştir. Açıklamada Bakan Kerimov, yapılan ilk tespit çalışmaları kapsamında Şuşa şehrinde 195 adet tarihi eser tespit edildiğini belirterek şu

açıklamada bulunmuştur; “Şu anda bakanlık, kurtarılmış bölgelerdeki anıtların restorasyonu için bir yol haritası hazırlıyor. Bu süreçte hem yerli hem de yabancı uzmanların dahil edilmesi planlanmaktadır. Anıtların restorasyonu üzerine bir sınıflandırma yapılmıştır. Tabii ki ulusal öneme sahip olan anıtlarla başlamalıyız. Şuşa’da restorasyon çalışmaları yakın zamanda başlayacaktır. Bildiğiniz gibi Şuşa şehri mayınlardan temizlendi, diğer taraftan Şuşa ülkemizin kültür başkenti ilan edildi. Şuşadaki çalışmalar devam ederken Ağdam, Fizuli ve diğer bölgelerdeki anıtlar da restore edilecektir. Ancak öncelikle bu alanların mayınlardan tamamen temizlenmesi gerekiyor.” (Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, 2021).

ICESCO Genel Direktörü Salim bin Mohammed Al Malik ise Şuşa kentinin İslam dünyasının kültür başkenti olmasının önerildiğini ve konu ile ilgili sonucun yakın zamanda açıklanacağını belirtmiştir. Konuşmada, 2021 yılı içerisinde Azerbaycan Cumhuriyeti’ne, birçok ülkeyi kapsayacak bir ICESCO Bölgesel Merkezi’nin kurulmasının planlandığını açıklayan genel direktör, gerekli koşulların sağlanması ile birlikte merkezin Şuşa’ya taşınabileceğinin sinyallerini vermiştir. Ayrıca Şubat 2021 tarihi içerisinde Karabağ Bölgesi’ne, kültürel mirasın mevcut durumunun belirlenmesine yönelik bir ICESCO teknik ekip ziyaretinin gerçekleştirilmesinin planlandığını ve ekibin ICESCO’ya üye olan devletlerin yanında üye olmayan devletlerden de uzman atanacağını söylemiştir. Konu hakkında söz alan bakan Kerimov, bölgenin henüz bir teknik ekip ziyareti için yeterli düzeyde güvenli olmadığını hatırlatmış, gerekli güvenlik önlemleri alındıktan ve mayın temizleme çalışmaları yeterli bir düzeye ulaştıktan sonra böyle bir ziyarete izin verilebileceğini hatırlatmış ve çalışmaların olabildiği kadar hızlı yürütüldüğünü de eklemiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, 2021).

Şuşa’da kültürel yapılarda restorasyon çalışmaları sürerken kentin yeniden yapılanması için inşaat işleri de hızla devam ettirilmektedir. Arazi kullanımına uygun olarak belirlenmiş farklı gelişim alanlarında yapılar planlanmakta ve inşa edilmektedir. 2023 Temmuz itibariyle inşaatı biten ve devam eden yapılar arasında Şuşa Okulu, Xaribülbül oteli, Şuşa Camii, Karabağ Otel, Otel ve Konferans Merkezi, Şuşa Merkezi Hastanesi, Radio ve Televizyon Yayın İstasyonu ve Shusha Boutique Hotel yer almaktadır.

4.5. Bulguların CURE Çerçevesi Bağlamında Değerlendirilmesi

Bir önceki bölümde detaylı olarak aktarılan Şuşa kentinin 2020 sonrası yeniden yapılanma süreci aşağıda CURE Çerçevesi'nde ortaya konan içerik ve ön görüler temel alınarak değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme, çerçevenin dört ana başlığı olan hasar, ihtiyaç değerlendirmesi ve kapsam belirleme, politika ve strateji, finansman ve uygulama başlıkları altında ve 'başarılı', 'kısmen başarılı' ve 'başarısız' olmak üzere üç kategoride yapılmaktadır. Uygulama olmayan başlıklar için bir değerlendirme yapılmamıştır.

4.5.1 Hasar, İhtiyaç Değerlendirmesi ve Kapsam Belirleme

CURE Çerçevesi'nin örnek uygulamaları incelendiğinde ortaya konduğu üzere somut kültürel miras, kültür turizmi, veri toplama ve analiz, paydaş haritalama, vizyon geliştirme, planlama süreci tasarlama, sivil katılım, finansman kaynaklarının belirlenmesi, risk yönetimi ve katılım stratejisi gibi bileşenlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Şuşa'daki yeniden yapılanma sürecinde de bu önemli bileşenlerin uygulandığı izlenmektedir.

Somut kültürel miras özellikle tarihi kentler için ana bileşenlerden biri olmaktadır. Doğrudan hedef alma sonucunda hasar almış 24 tarihi yapı ve anıtta planlı şekilde restorasyon çalışmaları başlatılmıştır. Şuşa Kalesi, Yukarı Gövher Ağa Camisi, Aşağı Gövher Ağa Camisi, Alban Kilisesi ve Kız Manastırı'nın restorasyon çalışmaları bitmiş, diğer yapılardaki çalışmalar planlanmıştır. Bu restorasyon çalışmaları için hem ulusal hem de uluslararası şirketlerle iş birliği yapılmıştır. Yerel topluluklar için bir veya birden fazla yapı özellikle simge haline gelmektedir. Şuşa için bu simge Şuşa Kalesi'dir. İlk restorasyon çalışmalarının uluslararası aktörler tarafından bu yapıda başlatılması yeniden yapılanma süreci için önemli bir adım olmuştur. Bu bağlamda somut kültürel miras bileşeninin başarılı bir şekilde uygulandığı söylenebilir.

Somut olmayan kültürel miras kentte yaşayan toplumun geleneklerini yaşatması adına önemli bir bileşendir. Özellikle çatışma sonrası ortamlarda toplumun yeniden özüne dönmesinde kilit bir role sahiptir. Bununla ilgili olarak yapılanlar arasında Azerbaycan'da 2022 yılının "Şuşa Yılı" olarak ilan edilmesi ve Azerbaycan'ın kültür başkenti olarak ilan edilen Şuşa'da yıl boyunca bir dizi etkinlik planlanması bulunmaktadır. "Şuşa Yılı"nın ilk büyük etkinliği Mayıs ayında düzenlenen "Haribülbül" Uluslararası Folklor Festivali olmuştur. Bu festival ilk kez 1989 yılında düzenlenmiştir. İşgal sonrasında ilk defa yeniden düzenlenmesi hem somut olmayan

kültürel miras hem de toplum adına önemli bir etkinlik olmuştur. Bunun yanı sıra Şuşa-2022 Uluslararası Sanat Festivali ile Şuşa'nın 4 Mevsimi Uluslararası Fotoğraf Festivali gibi uluslararası etkinlikler de düzenlemiştir.

Yaratıcı ve kültürel endüstrilerin desteklenmesi amacıyla, UNESCO ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Şuşa'nın UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı Programına katılması için kentte planlar ve uygulamalar yapılmıştır. Şuşa'nın sözü edilen ağa katılmasının kültürel mal veya hizmet sağlayan ve üreten kuruluşlar için önemli bir destek sağlayacağı ön görülerek bu bileşenin uygulanması başarılı olarak kabul edilmiştir.

Kültür turizmi tarihi kentler için özellikle avantaj sağlayan bir bileşendir. Bölgeyi hem ulusal anlamda tanıtmak hem de ekonomik kalkınmayı sağlamak adına önem arz etmektedir. Bu bağlamda Şuşa'daki tarihi binaların restorasyonuna ek olarak Şuşa'nın tarihi merkezini, ona daha fazla tanınırlık ve uluslararası bilinirlik sağlayacak UNESCO Dünya Miras Listesi'ne kalıcı olarak alınması için görüşmeler sürmektedir. Ayrıca Şuşa Masterplanında otellerin, konferans merkezinin, butiklerin, sergi salonlarının ve farklı organizasyonların yapılması için gerekli binaların planlanmasına yer verilmiştir. Şuşa'da kültür turizmi başlığı altındaki uygulamalar başarılı olarak değerlendirilmektedir.

Şuşa'nın yeniden yapılanma sürecine tarihi konut stoğu ve arazi kaynakları bileşeni bağlamında bakıldığında başarılı bir uygulama görülmektedir. Özellikle kent merkezinde bulunan konutlarda hasar tespiti yapılmış, çok hasarlı olan konutlar yıkılarak yerine yenileri inşa edilmiştir. Az hasarlı olan konutlar ise restore edilerek yenilenmiştir. Ayrıca önceden mülk sahibi olan kişilerin bu konutlara yerleştirilmesi için belgeleme işlemleri yapılmıştır.

Şuşa'ya atanan özel temsilci ve konularında uzman olan uzmanlardan oluşan teknik destek grubu kentte hem hasar tespitini hem de analizleri başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Toplanan veriler ve analizler sonucunda finansman ve yeniden yapılanma planı yapılmıştır.

Vizyon geliştirme aşamasında azınlık grup (kadınlar ve çocuklar) hariç diğer ulusal paydaşların vizyon geliştirme aşamasına katılması sağlanmıştır. Bu anlamda, bu bileşende kısmen başarılı bir uygulamanın gerçekleştirildiği izlenmektedir.

Varlık haritalama ve paydaş haritalama bileşenleri kapsamında yapılan uygulama bulunmamaktadır.

4.5.2. Politika ve Strateji

Bir planlama sürecinin tasarlanması yeniden yapılanmanın gidişatını belirleyen bileşendir. Bu sürecin gözlemlenmesi, oluşabilecek risklerin süreci geciktirmesi gibi konuların da ele alınması gerekmektedir. Şuşa'da planlama sürecine kamu ve özel sektörden farklı paydaşlar katılmıştır. CURE Çerçevesi bu sürece topluluk paydaşlarının katılımını da ön görmektedir ancak Şuşa'da bu sürece topluluk paydaşları katılmamıştır. Bu bağlamda kısmen başarılı olarak değerlendirilebilir.

Düzenleyici mekanizmalar olarak Şuşa kentinin gelişimi için iki yeni Masterplan yapılmıştır. Bu planlar kapsamında Şuşa'nın tarihi alanının hem fiziksel gelişimi hem de sosyal ve çevresel gelişimi dikkate alınmıştır. Tarihi alandaki yapıların restorasyonu ile birlikte çevredeki sosyal yapılar planlanmıştır. Başarılı bir uygulama olarak kabul edilmiştir.

CURE Çerçevesinin önemli bileşenlerinden biri sivil katılımdır. İnsan merkezli yaklaşımlarla alan tabanlı yaklaşımları bir araya getirmek yeniden yapılanmanın tutarlı olması için önemlidir. Örnek kentlerde de gözlemlendiği gibi toplulukları çatışma sonrası yeniden yapılanmaya dahil etmek, travmanın toplum üzerindeki etkisi nedeniyle zor olmakta, topluluk bağlarını ve uyumunu bozarak yeni çatışmalara da sebep olabilmektedir. Çatışmadan sert bir şekilde etkilenen bazı kriz sonrası topluluklarda, sağlıklı bir sivil katılımı sağlamak, halkı kurtarma ve yeniden yapılanma süreci ve kararları hakkında bilgilendirmeyi içermektedir. Bu bağlamda Şuşa'da da sivil katılım uygulandığı söylenemez. Beyrut'ta olduğu gibi Şuşa'da da öncelik kenti ulusal anlamda yeniden tanıtmak ve ziyaretçi akımını sağlayarak ekonomik kalkınmayı teşvik etmek olmuştur.

4.5.3. Finansman

Finansman kaynaklarının belirlenmesi yeniden yapılanmaya en çok etki eden bileşenlerden biridir ve Şuşa'daki başarılı bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Karabağ'da ve Şuşa'da finansman kaynaklarının belirlenmesi için "Karabağ Canlandırma Fonu" kurulmuştur. Hem kurumsal hem de bireysel her paydaşın buraya bağış yapabilmesi için internet site adresleri oluşturulmuştur. Devlet kurumları tarafından 20, ticari kurumlar tarafından 294, kar amacı gütmeyen kurumlar tarafından 11, ismini veren vatandaşlar tarafından 9.060, anonim olarak ise 16.884 bağış yapılmıştır. İnternet sitesi üzerinden bağış yapan her kuruluşun ve kişinin ismi

belirtilmektedir. Yeniden yapılanmanın finanse edilmesinde sadece bu kaynak kullanılmamıştır. Dünya Bankası ve birçok ülkeyle anlaşmalar sağlanmıştır. CURE Çerçevesi'nin Finansman aşamasındaki diğer bileşenler altında bir uygulama bulunmamaktadır.

4.5.4. Uygulama

Şuşa'nın kentsel yeniden yapılanma sürecinde yapılan kurumsal düzenlemeler içinde Şuşa'ya özel temsilci ve uzman bir grup atanması yer almaktadır. Şuşa'nın yeniden yapılanma aşamasını baştan sona yönetecek olan özel temsilci çalışmalarını devam ettirmektedir. Uzman grup, mimarlık alanında Azerbaycanın önde gelen isimlerinden oluşmaktadır. Grup içinde yer alan uzmanlar bölgenin analizlerinden, planlanmasına ve kararların uygulanmasına kadar bütün süreçleri gözlemlemektedir.

Risk yönetimi bağlamında Şuşa'da çatışmaların sonlandırılması için Ermenistan tarafıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ancak Barış Belgesi'nin imzalanması sonrasında devam eden görüşmeler henüz bir sonuç vermemiş, bölgede güvenlik tam olarak sağlanamamıştır. Şuşa etrafında aralıklarla çatışmalar sürmektedir.

Kurumsal düzenlemeler bileşeni başarılı, risk yönetimi bileşeni ise başarısız olarak değerlendirilmiştir.

Şuşa'da kentsel yeniden yapılanma sürecine ilişkin bir İletişim ve Katılım Stratejisi oluşturulmamıştır. Bu, kentin yeniden yapılanma sürecinin en önemli eksiklerinden biridir.

Çerçeve aşamaları	Çerçeve aşamalarının alt bileşenleri	Uygulamalar	Değerlendirme
Aşama 1 Hasar, İhtiyaç Değerlendirmesi ve Kapsam Belirleme	Somut Kültürel Miras	24 kültürel yapıdan üçünün restorasyonu tamamlanmış, diğerleri planlama aşamasındadır.	✓
	Somut Olmayan Kültürel Miras	Haribülbül fevstivali gibi bir çok kültürel gelenekler için etkinlikler yapılmıştır.	✓
	Yaratıcı ve Kültürel Endüstriler	Şuşanın Yaratıcı Şehirler Ağı Programına katılması için görüşmeler yapılmıştır.	✓
	Kültür Turizmi	Şuşanın kalıcı Dünya Miras Listesine alınması için görüşmeler yapılmıştır.	✓
	Tarihi Konut Stoğu ve Arazi Kaynakları	Konutlardaki hasarın değerlendirilmesi ve belgeleme işlemleri yapılmıştır.	✓
	Veri Toplama ve Analiz	Ekonomik ve sosyal veriler toplanmış, arazi analizleri yapılmıştır.	✓
	Varlık Haritalama	Uygulama yok.	
	Paydaş Haritalama	Uygulama yok.	
	Vizyon Geliştirme	Azınlık grup haric diğer paydaşlar vizyon geliştirme aşamasına katılmıştır.	○
Aşama 2 Politika ve strateji	Planlama Süreci Tasarlama	Kamu ve özel sektörden farklı paydaşlar planlama sürecine katılmıştır.	○
	Düzenleyici Mekanizmalar	Kent merkezinin Stratejik ve Master planları yapılmıştır.	✓
	Sivil Katılım	Uygulama yok.	
Aşama 3 Finansman	Finansman Kaynaklarının Belirlenmesi	QDF ajansı kurulmuş, ulusal ve uluslararası şirketler tarafından bağış sağlanmıştır.	✓
	Arazi Kaynaklarının Yönetimi	Uygulama yok.	
	Arazi Değeri Yakalama	Uygulama yok.	
	Arazi Yeniden Düzenlemeleri	Uygulama yok.	
	Şehir Liderliğindeki Finansman Araçları	Uygulama yok.	
Aşama 4 Uygulama	Kurumsal Düzenlemeler	Şuşadaki yeniden yapılanmanın yönetilmesi için ekip oluşturulmuştur.	✓
	Risk Yönetimi	Çatışmanın sonlandırılması için karşı tarafla görüşmeler yapılmış fakat sonuç alınamamıştır.	✗
	İletişim ve Katılım Stratejisi	Uygulama yok.	

✓ -Başarılı ✗ -Başarısız ○ -Kısmen başarılı

Tablo 7: Şuşa kentinin CURE Çerçevesi tablosu üzerinden değerlendirilmesi (yazar tarafından oluşturuldu)

5. SONUÇ

Kentler tarih boyunca kriz sonucu oluşan hasarlardan dolayı yeniden inşa ve yapılanma yolu izlemiştir. Yeniden yapılanma olgusu doğal afetler sonucu ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan insan kaynaklı hasar Avrupa'nın önemli kentlerini tanınmaz görünüme sürüklemiştir. Bu savaş sonrası ilk defa anıtsal yapıların restorasyonu ve yeniden inşası önem kazanmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri anıtsal yapıların kentle ve orada yaşayan toplumla oluşan bağlarının simgesi haline gelmesi olmuştur. Modern yeniden inşa anlayışı da bu fikirler üzerine kurulmuştur. Kenti yeniden inşa ederken toplumun kentle olan bağı göz önünde bulundurularak, yeniden inşa edilen kentlerin tarihi dokusunun özgünlüğünün korunması temel hedef olarak gösterilmiştir.

Mostar Kuşatması döneminde kentin ve anıtsal yapıların doğrudan hedef alınması yeni bir kavramın oluşmasını sağlamıştır. “Kent-kırım” denildiğinde, kentlerin doğrudan hedef alınması söz konusu olmaktadır. Etnik temizlik, kentsel belleğin ve değerlerin yok edilmesi, homojen bir toplum oluşturmak gibi nedenlerle, bir toplumu yerinden ederek, sonraki nesillere aktaracakları taşınabilir, taşınamaz, soyut ya da somut tüm değerleri yok ederek, bir tür soykırımı da beraberinde getirmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan yıkımla, yeni yeniden yapılanma yaklaşımları ortaya çıkmış ve kendi literatürünü oluşturmaya başlamıştır. Çatışma sonrası yeniden yapılanma (reconstruction) kavramı insani yardım, ekonomik büyüme ve gelişme, barış ve güvenliğin inşası, kurumsal yönetim, psikolojik destek mekanizmaları kurmayı öncelik haline getirmiştir. Kavram sosyal, kültürel ve fiziksel bir yeniden yapılanmayı öngören çok disiplinli bir yaklaşım gerektiren, kısa ve uzun vadeli planlardan oluşan, doğrusal olmayan ve ucu açık bir süreç olarak gelişmiştir.

Afetlerin ve çatışmaların artması ve daha ciddi hal alması sonrası uluslararası kuruluşlar yeniden yapılanma yaklaşımlarını geliştirmek amacıyla için bir araya gelmiştir. UNESCO, UN-Habitat, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar çalışmalara başlamış ve yeni yaklaşımlar/çerçeveler belirlenmiştir. İlk

yaklaşımlar afet sonrası yeniden yapılanma süreçlerine yönelik olarak geliştirilmiştir. Devam eden yıllarda çatışmaların artmasıyla, afet sonrası yeniden yapılanma yaklaşımları ve çerçeveleri çatışma sonrası yeniden yapılanmaya entegre edilmiştir. 2019 yılında yapılan Dünya Yeniden Yapılanma Konferansındaki tartışmalar sonucu kriz sonrası yeniden yapılanma için üç yaklaşım üzerine odaklanılmıştır. Bunlar Alan Temelli Yaklaşım (Area-Based Approach), Kentsel İyileştirme Çerçevesi (Urban Recovery Framework) ve kültür temelli yaklaşımdır.

Kültür Temelli Yaklaşım, insan merkezli yaklaşımları ve mekâna dayalı yaklaşımların merkezine koyarak kültürel bir yeniden yapılanma sunmaktadır. 1972 yılında Dünya Mirası Sözleşmesinin imzalanmasıyla birlikte kültürel mirasın önemi artmıştır. Devam eden zamanda oluşan çatışmalar kültürel mirası da tehdit etmeye başlayınca UNESCO ve Dünya Bankası Kültür Temelli Yaklaşımı geliştirmiştir.

2018 yılında UNESCO ve Dünya Bankası edindikleri tecrübelerden yola çıkarak, Kültür Temelli Yaklaşımı geliştirerek Şehrin Yeniden İnşası ve İyileştirilmesinde Kültür Çerçevesi'ni (CURE- Culture in City Reconstruction and Recovery) geliştirmiştir. CURE Çerçevesi hasar, ihtiyaç değerlendirmesi ve kapsam belirleme, politika ve strateji, finansman ve uygulama olmak üzere dört aşama içermekte ve her aşamada kendi alt bileşenlerine bölünmektedir.

CURE Çerçevesi uygulandığı Mostar, Aceh ve Beyrut örnekleri incelendiği zaman aynı aşamaların farklı amaçlar doğrultusunda uygulandığı gözlemlenmektedir. Mostar'da amaç köprü ve kent merkezi üzerinden yeniden yapılanmada farklı toplulukları bir araya getirerek kültür üzerinden uzlaşmayı sağlamaktır. Aceh'de amaç kültürü yeniden yapılanmanın merkezine koyarak bölgeye barışı ve huzuru getirmektir. Beyrut'ta ise amaç kültürünü kullanarak şehri ekonomik ve turizm anlamında eski günlerine döndürmektir. Yapılan analizler sonucu somut kültürel miras, kültür turizmi, tarihi konut stoğu, veri toplama ve analiz, paydaş haritalama, vizyon geliştirme, planlama süreci tasarlama, sivil katılım, finansman kaynaklarının belirlenmesi, kurumsal düzenlemeler, risk yönetimi ve iletişim ve katılım stratejisi gibi bileşenlerin ön plana çıktığı ve uygulandığı belirlenmiştir.

CURE Çerçevesi bağlamında Şuşa kentinin kentsel yeniden yapılanma süreci incelendiğinde, somut ve somut olmayan kültürel miras, yaratıcı ve kültürel endüstriler, kültür turizmi, tarihi konut stoğu ve arazi kaynakları, veri toplama ve analiz, düzenleyici mekanizmalar, finansman kaynaklarının belirlenmesi bileşenleri kapsamındaki uygulamalar başarılı olarak değerlendirilmiştir. Vizyon geliştirme ve

planlama süreci tasarlama bileşenlerinde ise kısmen başarılı olduğu ortaya çıkmaktadır. Risk yönetiminde ise başarısız bir uygulama izlenmektedir.

Yapılan değerlendirme sonucunda somut kültürel mirasa değer verilmesi ve restorasyonu doğrultusunda çalışmalar yapılması, bir kültür kenti olan Şuşa'da kültür turizminin geliştirilmesi, yeniden yapılanmada tarihi konut stoğuna önem verilmesi, arazide seçilmiş kişiler önderliğinde veri toplama ve analizlerin yapılması, planlama sürecinde planların farklı görüşlerin alınarak hazırlanması, yeniden yapılanmanın finanse edilebilmesi için fonların ve kurumların oluşturulması, yeniden yapılanmanın yönetilmesi için ekip oluşturulması Şuşa'nın kentsel yeniden yapılanma sürecinin olumlu yönleri olarak öne çıkmaktadır.

Vizyon geliştirme aşamasına azınlık grubunun katılmaması, siyasi sebeplerden dolayı uygulama sürecinin aksaması, yeniden yapılanmanın merkezine toplumun koyulmaması ve bu doğrultuda sivil katılımın yapılmaması, oluşabilecek çatışmaların göz ardı edilmesi ve risk yönetiminin zayıflığı ise sürecin geliştirilmesi gereken yönleridir.

Değerlendirme sonucunda altı çizilmesi gereken en önemli bir konu uygulama olmayan bileşenlerden ikisinin 'sivil katılım' ile 'iletişim ve katılım stratejisi oluşturmak' olmasıdır. İncelenen diğer örneklerle bakıldığında Mostar ve Aceh'de sivil katılıma özel önem verildiği ve bunun yeniden yapılanma sürecinin başarısını olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Beyrut'ta ise öncelik kültür turizmi ve ekonomik kalkınmaya verilmiş ve sivil katılım uygulanmamıştır. Kent merkezini planlanırken orada yaşamış olan topluluğun fikirleri alınmamış, öncelik turistlere ve ziyaretçilere verilmiştir. Bunun sonucunda kent merkezindeki lüks konutların ve işletmelerin birçoğu boş kalmıştır. Bu sorunun üstesinden gelmek için sonradan bir dizi somut eylem gerçekleştirilmesi gerekmiş ve bu da yeniden yapılanma sürecini oldukça uzatmıştır.

Beyrut ile benzer şekilde Şuşa'nın kentsel yeniden yapılanma sürecinin merkezinde de Şuşa'nın bir kültür ve turizm kenti haline getirilmesinin bulunduğu ve bu sürecin yerel halktan çok uluslararası topluma yönelik stratejilerle gerçekleştirilmeye çalışıldığı izlenmektedir. Beyrut deneyiminden hareketle, Şuşa'da uygun bir İletişim ve Katılım Stratejisi'nin hazırlanmasının ve sivil katılımın sürecin başında planlanarak uygulanması önerilmektedir.

Sonuç olarak; çalışma genelinde değinilen çatışma sonrası kentsel yeniden yapılanmada insan merkezli stratejilerin önemi ortaya çıkmaktadır. Diğer

yaklaşımlarda ve özellikle kültür temelli yaklaşımda bunun önemi aşamalarda belirtilmiştir. Özellikle, toplumun çatışma sonrası yeniden yapılanma aşamasına dahil edilmesi onlar için önem arz etmektedir.

Şuşa kentinde barış belgesinin imzalanmasından sonra yeniden yapılanma sürecinin hızlanacağı beklenmektedir. Bu aşamada, mevcut olumsuz yönlerin ortadan kaldırılması ve daha başarılı bir yeniden yapılanma sürecine doğru ilerlenmesi olasıdır. Yeniden yapılanmanın somut sonuçlarının da görülebileceği bu yeni süreç sonraki çalışmalar için önemli bir araştırma konusu olma potansiyeli taşımaktadır.



KAYNAKLAR

Aspinall, E. (2003). The Aceh Peace Process: Why it Failed. East-West Center Washington.

Angus, G. (2004). Renewal of central Beirut: The BCD Master Plan and the shaping of architectural form

Bădescu, G. (2014). City Makers, Urban Reconstruction and Coming to Terms with the Past in Sarajevo. Kotzen, B., Garcia, S. (ed.), Reconstruction Sarajevo: Negotiating Socio-political Complexity. London: LSE Cities.

Barakat, S. (2010). Seven Pillars for Post-War Reconstruction, In After the Conflict: Reconstruction and Development in the Aftermath of War. London & New York: I.B. Tauris.

Barakat, S., A Zyck, S. (2009). The Evolution of Post-conflict Recovery. Third World Quarterly, 30:6, 1069-1086.

Barakat, S. (1993). Post-War Reconstruction in Iraq: The Case Study of Basrah and Fao. York, PRDU, University of York.

Barakat, S. (2005). After the Conflict: Reconstruction and Development in The Aftermath of War. London.

Barakat, S. (1998). City War Zones. Urban Age.

Barakat, S. (2004). Beirut – a city with so many faces, Faculty of Literature and Human Sciences – St Joseph University, Lebanon.

Bollens, S., A. (1998). Urban Planning Amidst Ethnic Conflict: Jerusalem and Johannesburg. Urban Studies 35.

Brinkerhoff, D., W. (2005). Rebuilding Governance in Failed States and Post Conflict Societies: Core Concepts and Cross-Cutting Themes. Public Administration and Development, Vol:25.

BRR, (2005). Rebuilding a Better Aceh and Nias Stocktaking of the Reconstruction Effort. (34201)

Charlesworth, E. (2006) Architects Without Frontiers: War, Reconstruction and Design Responsibility. Amsterdam: Architectural Press.

Cuny, C., F. (1983). Disasters and Development. New York: Oxford University Press.

Coward, M. (2009). Urbicide: The Politics of Urban Destruction – 1st Edition

David, S. (2017). Implementing area-based approaches in urban post-disaster contexts. International Institute for Environment and Development (IIED). 349 Vol 29(2): 349–364. DOI: 10.1177/0956247817717422

Edgington, D. W. (2011). Reconstruction after natural disasters: the opportunities and constraints facing our cities. The Town Planning Review , Vol. 82, No. 6.

- Elçin, E. (2021). Şuşa: Azərbaycanın tarixi və strateji ehtiyatlı mədəniyyət paytaxtı. (Şuşa: Azərbaycanın tarixi və stratejik önəmli mədəniyyət başkenti)
- Elnaz, S., Sharareh, K., Apurva, P. (2021). Post-disaster recovery in urban and rural communities: Challenges and strategies. *International Journal of Disaster Risk Reduction* 64.
- Enver, Ç. (2009). Şuşa şəhəri 1750-1850 (Şuşa şəhəri 1750-1850). Ç 051-07 (0154)
- Faour, F., Mhawej, M. (2014). Different Space Platforms, National Center for Remote Sensing, National Council for Scientific Research (CNRS), Riad al Soloh, 1107 2260 Beirut, Lebanon.
- Firudin, Ş. (1998). Şuşa. ISBN 5-8020-1425-3
- Flint, C., Krisch, S. (2011). *Reconstructing Conflict: Integrating War and Post-War Geographies*. Routledge.
- Garcia, B. M. (2021). *International Journal of Disaster Risk Reduction*. Integrating culture in post-crisis urban recovery: Reflections on the power of cultural heritage to deal with crisis
- Goonewardena, K. (2008). *Marxism and Everyday Life: On Henri Lefebvre, Guy Debord, and Some Others*. Goonewardena, K., Kipfer, S., Milgrom, R., Schmid, C. (ed). In *Space, Difference, Everyday Life: Reading Henri Lefebvre*. London: Routledge.
- Graham, S. (2004). *Cities, War and Terrorism: Towards an Urban Geopolitics*. Oxford: Blackwell/ New York: Wiley.
- Graham, S. (2013). *Kuşatılan Şehirler: Yeni Askeri Kentçilik*. Ankara: NotaBene yayınları.
- Günay, Z. (2010). *Neoliberal Kentleşme Dinamikleri Çerçevesinde Tarihi Çevrenin Sürdürülebilirliği: Sürdürülebilir Kentsel Koruma Modeli*. PHD İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Harry Masyrafah, (2008). *Post-Tsunami aid effectiveness in Aceh. Proliferation and Coordination in Reconstruction*.
- Irlapati, G.R. (2017). *Weather time scales*.
- İsmayıl, İ. (2015). *Azərbaycan mirvarisi Şuşa (Azərbaycanın incisi Şuşa)*. 16/C-8006-15
- James, S., Mohamed, H., Seki, H., (2020). *Area-based approaches: an alternative in contexts of urban displacement*.
- Mirisaee, S., M., Ibrahim, M., A., Faizah, A. (2015). *Post-War Resettlement and Urban Reconstruction: A Case Study of Khorram-Shahr, Iran*. *Journal of Design and Built Environment* Vol. 15.
- Misselwitz, P., Rieniets, T. (2006). *City of Collision: Jerusalem and the Principles of Conflict Urbanism*. Birkhäuser Architecture; 1st edition.

- Mumford, L. (1984). The world wars. State University of New York at Albany.
- Nazim, T. (2004). Qarabağın Tacı Şuşam. (Karabağın Tacı Şuşam). V 094-2004
- Oskay, B. (2022). Savaşın Öteki Yüzü: Kentkırım ve bellek işgali. Herkese bilim teknoloji. Sayı 339.
- Panic, M. (2005). Reconstruction, development and sustainable peace: a unified programme for post-conflict countries.
- Pasic, A. (1997). Mostar, future of historic area, Mostar workshop 2004, report 1997.
- Pasic, A. (2005). Celebrating Mostar: Architectural History of the City (14522004). Mostar.
- Ramsbotham, O., Woodhouse, T., Miall, H. (2005). Contemporary Conflict Resolution: The prevention, management and transformation of deadly conflicts. Cambridge: Polity Press.
- Roha W. Khalaf. (2020). The Historic Environment: Policy & Practice: Cultural Heritage Reconstruction after Armed Conflict: Continuity, Change, and Sustainability.
- Sancaktar, C. (2012). Historical Construction and Development of Bosniak Nation.
- Shaw, M. (2004). New Wars of the City: Relationships of “Urbicide” and “Genocide”. Graham, S., (ed.), Cities, War and Terrorism: Toward an Urban Geopolitics. Oxford: Blackwell/ New York: Wiley.
- Sipahi, E. (2017). Kafkaslarda Bir Kent Kırım Örneği Olarak Şuşa. Conference Paper
- Turan, Y. (2016). Savaş: Uluslararası ilişkilere Giriş. Sakarya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ders Sunumu.
- UNESCO, World Bank (2018). Culture In City Reconstruction and Recovery. The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) 7, place de Fontenoy, 75352 Paris 07 SP.
- UNESCO Creative Cities Network, (2023). Mission Statement
- UN-Habitat (2019). Urban Profiling Toolbox.
- UN-Habitat (2022). URBAN RECOVERY FRAMEWORK.
- USWG (2019). AREA-BASED APPROACHES IN URBAN SETTINGS.
- Verdeil, E. (2015). The Reconstruction between Urban Planning Policies and Cultures: Beirut-Based Reflections.
- Weber, M. (2000). Şehir Modern Kentin Oluşumu. İstanbul: Bakış Yayınları.
- Weizman, E. (2017). Hollow Land: Israel’s Architecture of Occupation.
- World Bank. (2000). Project Appraisal Document on a Proposed Credit in the amount of SDR 9.1 Million (US\$ 12 Million equivalent) to the Government of

Bosnia and Herzegovina for a Mostar Water Supply and Sanitation Project. Washington, D.C., the World Bank.

Yarwood, J. (1999). Rebuilding Mostar: Urban Reconstruction in a War Zone. Liverpool, Liverpool University Press.

Yunis, H. (2015). Şuşa Salnamesi (Şuşa Kroniği). H 051-03(15)

İnternet Kaynakları

URL 1 – <https://www.wmf.org/project/mostar-historic-center> (Erişim tarihi 11.10.2022)

URL 2 – <https://the.akdn/en/how-we-work/our-agencies/aga-khan-trust-culture/akaa/conservation-mostar-old-town> (Erişim tarihi 11.10.2022)

URL 3 – <https://report.az/hadise/mina-ve-partlamamis-herbi-sursatlarin-temizlenmesi-emeliyyatlari-davam-edir/> (Erişim tarihi 05.04.2023)

URL 4 – https://musavat.com/news/erazilerimizin-minalardan-temizlenmesi-suretlenecek-qerar_830096.html (Erişim tarihi 05.04.2023)

URL 5 – <https://president.az/az/articles/view/51394> (Erişim tarihi 05.04.2023)

URL 6 – <https://president.az/az/articles/view/55197> (Erişim tarihi 05.04.2023)

URL 7 – <https://aztv.az/index.php/az/news/18234/susa-ili-ile-bagli-tedbirler-planinin-detallari> (Erişim tarihi 26.03.2022)

URL 8 – <https://aztv.az/az/news/16196/susa-yunesko-nun-yaradici-seherler-sebekesine-daxil-edile-biler> (Erişim tarihi 15.12.2022)

URL 9 – https://unesco.az/az/articles/news/youth-artcamp-shusha-and-baku-azerbaijan2022?fbclid=IwAR3t0m5Gt9iblPkY_Umk6rdsQqo_gwxUgaq8Au4eC9JGkk0gfY8UuUCcZzk (Erişim tarihi 15.12.2022)

URL 10 – <https://www.arxkom.gov.az/media/xeberler/susa-qala-divarinin-berpasi-layihesinin-ilk-merhelesi-yekunlasdi> (Erişim tarihi 15.12.2022)

URL 11 – <https://medeniyyetv.az/az/news/1320/susa-seherinin-unesco-nun-umumdunya-medeni-irs-siyahisina-salinmasi-istiqametinde-isler-aparilir> (Erişim tarihi 15.12.2022)

Şekil Kaynakları

URL 1 - <https://en.azvision.az/news/142704/-azerbaijan-continues-construction-of-%E2%80%98victory-road%E2%80%99-%E2%80%93-photos--.html>

URL 2 - https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/20/Armenian_boroughs_of_city_of_Shusha_destroyed_by_Azerbaijani_armed_forces_in_1920_with_defiled_cathedral_of_Holy_Savior_on_background.jpg

URL 3 - <https://www.haberet.com/yasam/susa-nerede-onemi-nedir-susa-azerbaycanin-neresinde-susanin-tarihcesi-29849>

URL 4 -

<https://www.google.com/search?q=%C5%9Eu%C5%9Fa+mina&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwjnkBO0gKeAAxXmSPEDHW8WAl8Q0pQJegQIBhAB&biw=1609&bih=969&dpr=1#imgrc=VTPTobjzRh15fM>

URL 5 - <https://jis.az/en/projects/logotype-for-shusha/>

GÖRÜŞMELER

Görüşme 1: Adem. T., Mimar, Azerbaycan Şehir Planlama ve Mimarlık Komitesi, Yüzyüze görüşme (03.05.2021)

Görüşme 2: Adem. T., Mimar, Azerbaycan Şehir Planlama ve Mimarlık Komitesi, Yüzyüze görüşme (09.06.2023)

Görüşme 3: Bayram. S., Belediye başkanı, Şuşa Şehir Belediyesi, Yüzyüze görüşme (07.05.2021)

Görüşme 4: İlhami. F., Mimar, Şuşa kenti Şehir planlama kurumu, Telefon görüşmesi (07.05.2021)

Görüşme 5: Adil. K., Kültür bakanı yardımcısı, Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Yüzyüze görüşme (10.05.2021)

